

ŠIAULIŲ
VALSTYBINĖ
KOLEGIJA

ISSN 2783-6290

TAIKOMIEJI MOKSLINIAI TYRIMAI

(Applied Scientific Research)

Periodinis recenzuojamas mokslo leidinys

T. 4 Nr. 2

2024

TAIKOMIEJI MOKSLINIAI TYRIMAI

Periodinis recenzuojamas mokslo leidinys

2024 m. 4 tomas, Nr. 2

Adresas:

Šiaulių valstybinė kolegija
Aušros al. 40, LT-76241, Šiauliai
Tel. (+370 620) 49 717; el. paštas s.papaurelyte@svako.lt

Leidinyje „Taikomieji moksliniai tyrimai“ yra registruotas periodinis recenzuojamas Šiaulių valstybinės kolegijos mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 2022 metų. Jo išskirtinumas tarp kitų mokslo leidinių pasižymi orientacija į originalių taikomųjų mokslinių tyrimų rezultatus. Orientuojamasi į aukštą tarptautinį mokslinį lygį, siekiama pritraukti Lietuvos ir užsienio tyrėjų solidžių publikacijų.

Žurnalas registruotas dviejose tarptautinėse mokslinės informacijos duomenų bazėse: 1) nuo 2022 m. žurnalo straipsniai registruojami atvirosios prieigos recenzuojamų mokslo žurnalų registre Directory of Open Access Journals (DOAJ) <https://doaj.org/> 2) nuo 2023 m. žurnalo straipsniai registruojami Index Copernicus (ICI World of Papers) recenzuojamų mokslinių straipsnių duomenų bazėje <https://journals.indexcopernicus.com>

Leidinyje laisva prieiga Šiaulių valstybinės kolegijos internete adresu <https://ojs.svako.lt/TMT> publikuojami straipsniai, parašyti lietuvių arba anglų kalbomis. Straipsnių publikavimas yra nemokamas. Mokslo leidinys leidžiamas dviem numeriais per metus. Taikomas kaupiamasis numerio rinkimas: praėjęs recenzavimo ir redagavimo procedūras straipsnis iš karto publikuojamas, nelaukiant viso numerio išleidimo.

Autorių teisės © Autoriai, 2024. Publikavo Šiaulių valstybinė kolegija.

Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution

ISSN 2783-6290

APPLIED SCIENTIFIC RESEARCH

Periodical peer-reviewed scientific journal

2024 Vol. 4, No. 2

Address:

Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution

Aušros al. 40, LT-76241, Šiauliai, Lithuania

Tel. (+370 620) 49 717; E-mail: s.paparelyte@svako.lt

The journal “Applied Scientific Research” is a registered periodical peer-reviewed scientific journal of Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution, published since 2022. Its uniqueness among other scientific journals is its orientation towards the results of original applied research. The focus is on the high international scientific level, the aim is to attract the solid publications of Lithuanian and foreign researchers.

The journal is registered in two international scientific information databases: 1) from 2022 journal articles are registered in Directory of Open Access Journals (DOAJ) <https://doaj.org/> 2) from 2023 journal articles are registered in Index Copernicus (ICI World of Papers) scientific articles database <https://journals.indexcopernicus.com>

The journal publishes articles written in Lithuanian or English. Articles are published online at <https://ojs.svako.lt/TMT> Publication of articles is free. The scientific journal is published in two issues a year. Cumulative dialing is applied: an article that has passed the review and editing procedures is published immediately, without waiting for the full issue to be published.

Copyright © Authors, 2024. Published by Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution.

Fear of death: everyday experience-based nurses 'observations in working with elderly and old patients ill with chronic cardiovascular diseases

Kristina Bulkina

paramedikė, bendrosios praktikos slaugytoja, Klaipėdos valstybinės kolegijos *Bendrosios praktikos slaugos* programos absolventė

Klaipėdos valstybinė kolegija, Slaugos ir socialinės gerovės katedra

Paramedic, General Practice Nurse, Graduate of General Practice Nursing Programme of Klaipėdos valstybinė kolegija / Higher Education Institution

Klaipėdos valstybinė kolegija / Higher Education Institution, Department of Nursing and Social Welfare

Vilma Žydžiūnaitė

Klaipėdos valstybinė kolegija, Slaugos ir socialinės gerovės katedros profesorė, daktarė

v.zydziunaite@kvk.lt

Klaipėdos valstybinė kolegija / Higher Education Institution, Professor, PhD at Department of Nursing and Social Welfare

Summary

Fear of death occurs when elderly and old patients (EOPs) are faced with life-threatening events or extreme psychological stress. For most, anticipation of death triggers negative emotions such as the fear of losing of oneself, helplessness, and a loss of control. Fear of death is one of the most prevalent psychiatric consequences of chronic health conditions. Nurses face challenges in caring for EOPs ill with chronic cardiovascular diseases (CCVDs) and this is related to high emotional stress and fatigue associated with constant monitoring of patients and managing their anxiety and fears. Fear of death is a common concern among EOP with CCVDs. There is relatively little research that examines the relationship between EOPs 'CCVDs and experienced fear of death phenomena from the perspective of nurses. Research question, to which the answer was sought was 'How do nurses describe the symptoms, signs of fear of death among EOPs 'ill with CCVDs and how they recognise the features of patients 'fear of death?' A total of 15 nurses had participated in the study. Data were collected by using semi-structured interviews. The manifest qualitative content analysis for data analysis were applied. Findings revealed that the related emotional/psychological, physiological and behavioural changes were observed by nurses and the characteristics for recognising the feeling of death in patients were identified. Characteristics of EOPs ill with CCVDs and experiencing fear of death are related to changes in emotions, behaviour and physical/physiological symptoms/signs that are interrelated with their emotional state. The social, spiritual and creative needs of patients are intensified while they experience fear of death.

Keywords: caring, chronic cardiovascular disease, elderly / old patient, fear of death, manifest qualitative content analysis, nurse, qualitative design, semi-structured interview.

Mirties baimė: kasdiene patirtimi pagrįsti slaugytojų stebėjimai dirbant su pagyvenusio ir seno amžiaus pacientais, sergančiais lėtinėmis širdies ir kraujagyslių ligomis

Anotacija

Mirties baimė yra viena iš labiausiai paplitusių lėtinių sveikatos sutrikimų psichikos pasekmių, atsirandanti tada, kai pagyvenusio ir seno amžiaus pacientai susiduria su gyvybei pavojingomis sveikatos būklėmis arba didžiuliu psichologiniu stresu. Daugumai pacientų mirties laukimas sukelia neigiamas emocijas – baimę prarasti save, bejėgiškumą ir kontrolės praradimą. Slaugytojai atlieka svarbų vaidmenį, padėdami pacientams įveikti mirties baimę ir kitus su liga susijusius sunkumus. Pagyvenusio ir seno amžiaus pacientams, sergantiems lėtinėmis širdies ir kraujagyslių ligomis, dažnai

būdinga mirties baimė. Nors atlikta daugybė tyrimų, nagrinėjančių mirties baimės ir lėtinių širdies ir kraujagyslių ligų koreliaciją, vis dėlto dar trūksta informacijos apie ryšį tarp šių dviejų kintamųjų iš slaugytojų praktinės patirties pozicijų. Tyrime iškeltas klausimas: „Kaip slaugytojai apibūdina pagyvenusio ir seno amžiaus pacientų, sergančių lėtinėmis širdies ir kraujagyslių ligomis, simptomus ir atpažįsta šių pacientų mirties baimės požymius.“ Tyrime dalyvavo 15 slaugytojų. Duomenys rinkti naudojant pusiau struktūruotus interviu, o analizuoti taikant manifestinę kokybinę turinio analizę. Tyrimo rezultatai atskleidė slaugytojų stebimus pagyvenusio ir seno amžiaus pacientų, sergančių lėtinėmis širdies ir kraujagyslių ligomis, mirties baimės požymius ir emocinius / psichologinius, fiziologinius, elgesio pokyčius. Sergančių lėtinėmis širdies ir kraujagyslių ligomis bei išgyvenančių mirties baimę pagyvenusio ir seno amžiaus pacientų charakteristikos susijusios su emocijų, elgesio ir fizinių / fiziologinių simptomų / požymių pokyčiais, kurie neatsiejami nuo jų emocinės būklės. Pacientų socialiniai, dvasiniai ir kūrybiniai poreikiai sustiprėja jiems išgyvenant mirties baimę.

Reikšminiai žodžiai: rūpinimasis, lėtinės širdies ir kraujagyslių ligos, pagyvenusio / seno amžiaus pacientas, mirties baimė, manifestinė kokybinė turinio analizė, slaugytojas, kokybinis dizainas, pusiau struktūruotas interviu.

Introduction

Relevance of the topic. Experiences of fear of death in elderly and old patients (EOPs) is an important topic being addressed by health care sector [1]. Chronic cardiovascular diseases (CCVDs), including heart diseases and stroke, account for one-third of deaths globally [2]. World Health Organisation (WHO) highlights that 17.7 million people die annually from CCVDs [3]. EOPs with CCVDs experience physical health problems as well as various forms of psychological distress including depression, anxiety, and disappointment [4]. EOPs ill with CCVDs are a high-risk group. In EOPs' with CCVDs, the feeling of fear of death is very common and can cause not only physical but also psychological stress. 70% of patients ill with CCVDs experience from moderate to severe fear of death [5].

Death as a psycho-social phenomenon can be stressful for patients, their families, and nurses [6]. Fear of death is an uneasy feeling of worry created by the awareness of an actual/imagined threat to individual's being [7]. The fear of death means the worry, fear, or discomfort that is generated after the individual is made aware of her/his own mortality [8]. Fear of death occurs when EOPs are faced with life-threatening events or extreme stress [9, 10, 11].

Nurses play an important role in helping patients overcome their fear of death. Nurses face challenges in caring for EOPs ill with CCVDs: high emotional stress and fatigue are associated with constant monitoring of patients and managing their anxiety and fears [12].

Research problem. Fear of death is a common concern among EOPs with CCVDs. Although there is a large body of research that examines fear of death experiences and CCVDs autonomously, there is relatively little research that studies the relationship between these two phenomena from the perspective of nurses.

The *research question*, to which the answer was sought in this study, was the following: 'How do nurses describe the symptoms / signs of fear of death among EOPs 'ill with CCVDs?' The *study focus* was the experience-based nurses' observations while working with EOPs ill with CCVDs who are experiencing the fear of death. The *study aim* was to reveal and justify the experiences of EOPs' ill with CCVDs fear of death from the perspective of nurses.

The observations of nurses based on everyday experience in the manuscript mean direct experiences of nurses in working with EOPs ill with CCVDs and observing their behaviour, emotions, physiological symptoms, the assessment of which helps nurses make decisions about specific effects on improving and stabilising the patients' condition.

Literature review

Thinking about death is a cognitive element of human activity that allows individuals to become aware of the encounter with reality. Fear of death is a complex construct with cognitive, affective,

and experiential characteristics. Here are differences between thinking about death and fearing death. Thinking about death arises from a particular reflection and detachment from the death, and fear is an emotional reflex [13]. Attitudes toward death may be a consequence of an personal philosophy of life, religion, or behavioural style related to specific culture. Death attitudes include fear of death and anxiety about death. Fear is a reaction to obvious danger, and anxiety to hidden danger. Fear refers to an emotional reaction without signs of pathology, while anxiety is perceived as an objectless, externally unconditioned reaction and it is a sign of pathology. The fear of death lies in human biological instincts and is related to the subconscious struggle of an individual for her/his life [14].

Death is one of humanity's most important existential concerns. Humans have a biological survival instinct, but they are also aware of their own mortality, which is inevitable and unpredictable. The conflict between instincts and the awareness of one's own mortality can lead to existential anxiety, in order to reduce anxiety and fear of death, people expand their cultural worldview and seek self-esteem, which is provided by compliance with relevant cultural norms, standards and values [15].

The concept of death experience is defined as the patients' perception of death. The factors that determine the perception of death and the fear of death are related to the age of person, previous experience of death in the family, maturity of the person and a strong faith that helps to overcome the fear of death [16]. A person's experience causes a her/his to consciously recognise death [17]. Death awareness creates a sense of understanding about death, and the level of understanding and appreciation of elderly patients is determined by their extensive experience of death. By becoming aware of the reality and consequences of death, patients develop the ability to survive any experience of death by accepting its existence [18]. Death awareness is determined by the following factors: number of death experiences, concept of death before and after death experiences, biological understanding of death, existential understanding of death; spiritual understanding of death; mourning habits and support system availability [19].

EOPs ill with CCVDs experience physical health problems as well as various psychological disorders such as depression, anxiety and hopelessness. Death is a psychosocial phenomenon that can be stressful for patients, their families, and health care providers. Death anxiety is defined as a vague, unpleasant feeling of anxiety or fear arising from the perception of a real or imagined threat to one's existence. Death anxiety occurs when people experience life-threatening events or extreme psychological stress [20]. For many patients, waiting to die leads to negative emotions such as fear of losing oneself, helplessness and loss of control. Death anxiety is one of the most common psychiatric consequences of chronic health conditions, and patients with cardiovascular disease experience moderate to severe death anxiety [21].

Talking about death is especially difficult because it is usually avoided in human dialogue; usually the majority of the population pushes the fear of death aside or even avoids it, so the topic of death becomes a taboo [22]. The perception of death is a process that is intensively studied from various perspectives (religious, psychological, biometric, philosophical, biological and medical), it is a universal experience that each person feels, experiences and encounters individually and personally, in a shared context characterised by various past experiences, together with religious beliefs, cultural or philosophical background. The fear of death is defined as the constant threat of suffering caused by the finitude of individual's existence. An individual must be aware of his finitude because it is the essence of being a human [23].

EOPs ill with CCVDs experience concern and discomfort in daily life, associated with severe fatigue, shortness of breath and progressive deterioration of health, which disrupts the normal course of life, causing feelings of frustration, loss, depression and loneliness. A progressive disease also causes changes in the areas of personal life, the perception of personal identity changes, there is a noticeable effect on relationships with family members and social roles, spiritual experiences are caused, among which the need for hope and thoughts about death stand out. The poor prognosis of the course of the disease and the threat that patients feel to their lives when they experience an exacerbation of symptoms undoubtedly lead to thoughts of death and fear of death [24].

Symptoms of fear of death are physical manifestations that appear suddenly. These include: tremors throughout the body; palpitations - a feeling when the heart seems to jump out of the chest; lack of air; increased sweating; chills or profuse sweating; sharp pain and heaviness in the chest; numbness of the limbs; dizziness; darkening of the eyes. All these manifestations appear simultaneously, without an obvious external cause. These consequences are frightening for the patient. Often, such attacks are false, because the patient does not even realise that it is a fear attack, but thinks that it is a manifestation of a fatal disease. A person experiencing this feeling for the first time may think that he may die at any moment. This fear binds all his thoughts, which negatively affects the health of the patient [25]. The less fear of death, the better the quality of life. Men experience the fear of death and fear the process of death more than women. Regarding the quality of life, women and persons without a marriage partner had a worse quality of life in terms of psychological and social aspects. Also, a greater fear of death, dissatisfaction with their quality of life was indicated by persons who were hospitalised in the last six months due to a worsened health condition [26].

The symptoms of fear of death are so unpleasant that they can prevent patients from living. Often, the fear of death is related to the feeling of the unknown, loss of control, pain, diseases and other frightening things that are natural and understandable [27, 28]. In addition, symptoms of fear of death can affect a person's health and well-being. Health is the power of a person's life and being, which allows her/him to create life, feel, think and act. Symptoms of fear of death can cause a constant feeling of anxiety and disrupt normal life, and can have a negative effect on physical health [29]. Studying the fear of death component is particularly important, as fear is considered to be one of the most common responses of humans to death [30].

Research methodology

Research design

In research was applied the qualitative design. Qualitative research generates information that can help nurses by informing clinical decisions. Qualitative nursing research-based design focuses on patients and/or health professionals' experiences [31].

Qualitative research was applied because the exploratory approach was required on a topic that is not well known, the phenomenon of nurses working with EOPs ill with CCVDs was not possible to explain fully with quantitative research.

This qualitative research was conducted in the following order: i) selection of a research topic and question, ii) selection of a theoretical framework and methods, iii) literature analysis, iv) selection of the research participants and data collection methods, v) data analysis and description of findings, and vi) research validation [32].

Sampling and sample

Nurses working with EOPs ill with CCVDs in multi-specialty hospitals in five major cities of Lithuania participated in the study. Convenient, purposeful and criterion-based sampling was used to select the research participants.

Convenience sampling is often used in qualitative and medical research studies. In medical research, convenience sampling often involves selecting clinical cases or participants that are available around a particular location (such as a hospital) or a medical records database [33].

Purposive sampling refers to a group of non-probability sampling techniques in which units are selected because they have characteristics that the researcher needs in her/his sample. In other words, units are selected *on purpose* in purposive sampling [34]. Criterion-based sampling involves selecting cases that meet some predetermined criterion of importance [35].

The criteria for selecting research participants - nurse practitioners were as follows: the nurse's work experience with EOPs ill with CCVDs at least 10 years; work experience in a health care institution for at least 10 years; completed Bachelor's and/or Master's studies at a higher education institution in the field of nursing science.

A total of 15 nurses, all women, had participated in the study. Eight research participants are graduated with Bachelor level in Nursing, seven - with Master degree in Nursing (see Table 1).

Table 1

Demographic characteristics of research participants

Code	Gender	Age	Education	Work experience in a specific health care institution	Work experience with EOPs ill with CCVDs
1	Woman	57 years old	Bachelor of Nursing	35 years	18 years
2	Woman	44 years old	Master of Nursing	22 years	20 years
3	Woman	47 years old	Master of Nursing	25 years	25 years
4	Woman	42 years old	Master of Nursing	20 years	15 years
5	Woman	49 years old	Bachelor of Nursing	28 years	21 years
6	Woman	52 years old	Bachelor of Nursing	30 years	30 years
7	Woman	56 years old	Master of Nursing	35 years	24 years
8	Woman	43 years old	Master of Nursing	20 years	14 years
9	Woman	42 years old	Master of Nursing	20 years	17 years
10	Woman	52 years old	Bachelor of Nursing	30 years	18 years
11	Woman	42 years old	Bachelor of Nursing	20 years	20 years
12	Woman	44 years old	Master of Nursing	22 years	22 years
13	Woman	49 years old	Bachelor of Nursing	28 years	14 years
14	Woman	53 years old	Bachelor of Nursing	30 years	21 years
15	Woman	47 years old	Bachelor of Nursing	25 years	25 years

The average/mean length of service of nurses in nursing practice is 26 years. The average/mean of nurses working with EOPs ill with CCVDs were 20,3 years. The average age of the interviewed nurses were 47,93 years old.

Methods*Data collection*

Data were collected in February-August, 2023. Research data were collected during individual semi-structured interviews with nurses practitioners.

Conducting semi-structured interviews is one of the most common ways of collecting data in qualitative nursing research. In particular, interviews are associated with qualitative research, where researchers seek to understand participants' experiences through their own words and perspectives [36].

The basis of the performed qualitative, semi-structured interviews was open-ended questions with the hope of obtaining as broad, detailed and open answers as possible, formulated and provided by the research participant her/himself, reflecting her/his perspective [37].

Interviews with nurses took place outside of working hours, so a comfortable and open environment was created to encourage open communication. Before conducting the interview, the purpose, the use of research data, and the contribution of the ongoing research to nursing practice and science were explained to each nurse individually. The interview with each informant lasted no less than 50 minutes. The shortest interview was 50 minutes. The longest - 182 min. The average duration of the total amount of interviews was 112 minutes.

Research tool

An original semi-structured interview questionnaire, divided into two blocks, was used to collect the data. In total, the interview questionnaire consisted of eight questions. The semi-structured interview questionnaire consisted of two blocks - demographic and content. There were four demographic questions - age of the nurse, length of service in a specific health care institution and working with EOPs ill with CCVDs, and level of the acquired nursing education.

Semi-structured interview questionnaire consisted of four questions:

1. What emotions were experienced by patients who feel the fear of death? [20, 21, 24, 38]. Tell about your experience.
2. How did your patients behave when they felt the tension of the fear of death? What kind of behaviour signals were to you that the patient is experiencing the fear of death? [14, 22]. Share your observations.
3. What were the physical, physiological changes in patients when they experienced the fear of death? [24, 38, 39]. Narrate, please.
4. How did you recognise that a patient have experienced a fear of death? [40, 41, 42].

Data analysis

In the study the manifest qualitative content analysis were applied for data analysis. Manifest content analysis is a method used in qualitative research to systematically examine the content of experiences [43]. Manifest content analysis focuses strictly on the tangible, explicitly stated components of a text. This method is particularly useful in scenarios where researchers seek to document and analyse the visible, straightforward elements of texts, images, or any other communicative media. The primary objective of manifest content analysis is to identify, enumerate, and record the occurrence of specific words, phrases, objects, or situations as they appear [44-46]. A manifest qualitative content analysis is particularly well-suited for this study where the aim is to document and understand the concrete elements of content without inferring any underlying meanings [47].

The initial step was to read and re-read the interviews to get a sense of the whole, i.e., to gain a general understanding of what participants were talking about. At this point researchers already started to get ideas of what the main points or ideas were that participants were expressing [48, 49]. Then researchers started dividing up the text into smaller parts, namely, into meaning units. Then these meaning units were united further. While doing this, researchers needed to ensure that the core meaning is still retained. The next step was to label condensed meaning units by formulating subcategories and then grouping these subcategories into categories [50].

Research ethics

Permission to conduct the study was obtained at the meeting of the Ethics Committee of the Faculty of Health Sciences of Klaipėda State College on 11/16/2022, meeting protocol no. 7.

Informed consent is one of the most important qualitative research ethics to consider in qualitative research. Informed consent in this study meant that participants were fully informed about the purpose and nature of the research, the procedures involved, any potential risks or benefits, and how their data will be used. Participants had the right to refuse to participate or to withdraw from the study at any time [51, 52].

Confidentiality and privacy are essential qualitative research ethics to consider and are often protected by the law. Participants' personal information and responses were kept confidential and private. Researchers took steps to protect the confidentiality of their participants by using pseudonyms and storing data securely. Researchers ensured that their research does not invade the privacy of participants by respecting their right to refuse to answer certain survey questions or to have certain information shared [53, 54].

Respect for participants is important ethical consideration in qualitative research. Researchers were sensitive to the needs, values, and beliefs of their participants, and always treated them with dignity and respect. This means that researchers were aware of their own biases and assumptions to avoid imposing their own beliefs on research participants [55, 56]. Researchers were sensitive to cultural and linguistic differences to find ways to communicate effectively with participants who had different backgrounds or experiences. Researchers were mindful of the power dynamics involved in research. Participants did not feel pressure to answer more positively or to provide the answers they think researchers wanted to hear. Researchers were careful to ensure that the study was conducted in a manner that is fair and respectful [57, 58].

The important ethical consideration in qualitative research is the use of findings. Researchers used findings in a responsible and respectful manner to ensure that they are not used to harm or stigmatise research participants and / or professional community of nurses and patients. Researchers were transparent about the limitations of their findings and avoided making sweeping generalisations that were not supported by the findings [59].

Conducting ethical qualitative research required a thoughtful and reflective approach that valued the perspectives and experiences of participants, and produced findings that are meaningful and impactful to nursing practice [60].

Findings

The results of interviews revealed the experiences of nurses towards fear of death which is experienced by EOPs ill with CCVDs. The related emotional/psychological, physiological and behavioural changes were observed by nurses and the characteristics for recognising the experiencing of feeling of death in patients were also described by nurses.

Nurses found that patients EOPs ill with CCVDs who were experiencing a fear of death began to take care of their physical health, such as exercising more and following the physician's orders. However, negative emotions such as irritation, dissatisfaction, aggression and anger were also observed (see Table 2). EOPs' emotional reactions related to the fear of death include anxiety, sadness, anger, dissatisfaction, and fear. Nurses stated that patients who feel the fear of death, experience anxiety and avoid communication: "patients feel anxiety, shut themselves in and do not communicate" (S4). Patients experienced anxiety for their own death because they were worried about the fate of their families: "they worry about what will happen to their loved ones after they die" (S8), and "therefore experiencing guilt" (S15). Because of their health condition, patients "are often angry with themselves, relatives, physicians, and nurses" (S8) (see Table 2).

Changes in EOPs' ill with CCVDs emotional reactions: category and subcategories

Category	Subcategories	Interview statements
Changes in EOPs' emotional reactions	Anxiety	<i>Patients experience anxiety and agitation. (S2)</i> <i>Anxiety appears, patients become withdraw ... they do not speak, do not communicate. (S4)</i> <i>Anxiety and fear are often observed. (S8)</i> <i>Patients are anxious and afraid of the future. (S11)</i>
	Sadness	<i>There is a change in mood ... the patient is upset and sad often. (S5)</i> <i>The common emotion observed is sadness. (S7)</i> <i>Patients feel anxious and hopeless. (S9)</i>
	Anger	<i>Patients are characterised by anger and accompanying aggressive behaviour. (S1)</i> <i>Patients are angry with everyone, themselves, doctors and relatives. (S8)</i> <i>Patients are irritated, angry, blame everyone around them, even themselves. (S12)</i>
	Dissatisfaction	<i>Patients are dissatisfied with their emotional state, express dissatisfaction. (S4)</i> <i>It is typical the dissatisfaction with one's health status, surrounding environment. (S7)</i>
	Get scared	<i>The patient feels fright and fear, cares about the future of loved ones. (S8)</i> <i>Fear, self-loathing and guilt are felt. (S15)</i>

The behaviour of EOPs' ill with CCVDs change - patients "start to avoid communicating with relatives and immerse themselves more in their feelings" (S11), they "refuse to communicate with the staff of a health care institution" (S14) and/or "constantly talk about death, because they feel the fear of death" (S3). The fear of death is reflected in patients' negative emotions when they refuse to eat (S5): "sink into apathy, are not interested in anything, are dissatisfied" (S8).

Support is important to patients, so they "seek support in various support groups" (S7, S15) and "are happy to establish new relationships with other patients who also face the fear of death" (S15), "want to renew relationships with loved ones to receive support and encouragement" (S12). Patients express their spiritual/existential needs through visiting religious or spiritual groups, looking for a spiritual guide or starting practicing meditation or prayer (S14), seeking meaning in life through spiritual conversion (S5), being interested in creativity and art (S13). Therefore, "patients need a spiritual guide to help them understand the meaning of life" (S14) (see Table 3).

Changes in EOPs' ill with CCVDs behaviour and expression of their spiritual/existential needs: categories and subcategories

Category	Subcategories	Interview statements
Changes in EOPs' behaviour	Refusing to contact / interact	<p><i>The patient constantly talks about death because s/he feels the fear of death. (S3)</i></p> <p><i>The patient begins to ask about the causes of death, the impact of death on relatives. (S7)</i></p> <p><i>The patient begins to avoid communicating with loved ones and becomes more immersed in her/his feelings. (S11)</i></p> <p><i>Sometimes patients refuse to communicate with healthcare staff. (S14)"</i></p>
	Need for support / maintenance	<p><i>The patient begins to take more care of her/his health, so support and support are important (S4)</i></p> <p><i>The patient is looking for support, understanding of her/his anxiety and fear of death (S7)</i></p> <p><i>It happens that patients want to renew their relationships with loved ones in order to get support and support. (S12)</i></p> <p><i>Patients seek support in various support groups, communicate with other patients. (S15)</i></p>
Expression of EOPs' spiritual / existential needs	Denial	<p><i>Various negative reactions, refusal to eat, denial. (S5)</i></p> <p><i>The patient sinks into apathy and is not interested in anything s/he is dissatisfied. (S8)</i></p>
	The search for meaning of life	<p><i>The patient may seek spiritual conversion in order to understand the meaning of her/his life. (S2)</i></p> <p><i>Patients show creativity and are interested in art. (S13)</i></p> <p><i>Patients need a spiritual guide to help them to discover the meaning of life. (S14)</i></p>

Eating disorders are characteristic of EOPs' ill with CCVDs experiencing the fear of death. Due to frequent nausea and vomiting, patients experience indigestion, which leads to changes in eating habits, disruption of the diet (S7), and rapid weight loss. EOPs with CCVDs become less physically active because of a sudden decrease in energy, resulting in more difficult and slower movement and fatigue (S12). There is also "lower resistance to infections due to weakened immunity" (S8) and due to less appetite and anorexia.

Due to the deteriorating state of health and constant tension and stress, EOPs ill with CCVDs are characterised by general weakness and fatigue (S14). They complain of pain in the area of the heart (S1), experience changes in blood pressure ("sudden rises and falls in blood pressure" (S5)) and in heart rhythm ("heart rhythm changes from normal to very fast or very slow" (S5)). They experience headache or loss of consciousness (S13), breathing disorders, and "hair loss due to physical and emotional stress and various hormonal changes in the body in response to stress" (S12) (see Table 4).

Table 4

EOPs' ill with CCVDs physical/physiological health changes: categories and subcategories

Category	Subcategories	Interview statements
EOPs' ill with CCVDs physical/physiological health changes	Eating disorders	<p><i>Patient-specific gastrointestinal disorders affecting her/his nutrition. (S5)</i></p> <p><i>Because of nausea and vomiting, the diet is disrupted and eating habits change. (S7)</i></p> <p><i>Rapid weight loss due to indigestion and changes in the diet. (S10)</i></p>
	Decreasing physical activity	<p><i>Due to low activity, patients have a weak immunity, they get sick more often. (S8)</i></p> <p><i>A sudden drop in energy is noticed, it's harder to move, you get tired more quickly. (S12)</i></p> <p><i>Increased general weakness and fatigue. (S14)</i></p>

	Respiratory and cardiac disorders	<p><i>Characterised by hypoxia - lack of oxygen, pain in the heart. (S1)</i></p> <p><i>Heart rate changes, from normal to very fast or very slow. (S5)</i></p> <p><i>During the night, unconscious, not controlled movements and changes in body temperature may occur. (S9)</i></p> <p><i>Dizziness, headache, nausea and even loss of consciousness. (S13)</i></p>
--	-----------------------------------	--

Nurses narrate how they recognise that EOPs ill with CCVDs are experiencing the fear of death. In such cases, patients experience psychological/emotional and physiological/physical changes.

Psychological/emotional changes manifest severe anxiety (S2), feelings of hopelessness, depression, sadness (S7), panic attacks, fright, anger (S11), aggressiveness (S12). EOPs ill with CCVDs talk about death and ask questions (S8) about it. The origin of such emotions is EOPs' disappointment, uncertainty, because they cannot change the situation (S8) (see Table 5).

Table 5

Characteristics of recognition of the fear of death experienced by EOPs ill with CCVDs: category and sub-categories

Category	Subcategories	Interview statements
Characteristics of recognizing the EOPs 'experiencing the fear of death	Psychological / emotional changes	<p><i>The patient is restless, often has severe anxiety. (S2)</i></p> <p><i>Patients experience a feeling of hopelessness, depression, sadness. (S7)</i></p> <p><i>Negative thoughts, depression, hopelessness and anxiety disorders occur. (S9)</i></p> <p><i>Panic attacks, severe anxiety, fear and anger are also observed. (S11)</i></p> <p><i>Patients often talk about their death, ask questions more often than in a normal situation. (S3)</i></p> <p><i>Since a person cannot change her/his fate, s/he begins to ask questions, to be interested in the topic of death. (S8)</i></p> <p><i>The patient becomes aggressive and frustrated because s/he is tormented by the unknown, it is not clear what to expect. (S12)</i></p>
	Physiological / physical changes	<p><i>Sleep disorders occur, the person's daily rhythm changes. (S1)</i></p> <p><i>The person suffers from nausea, weight loss due to poor nutrition. (S5)</i></p> <p><i>Dietary disturbances, noticeable weight loss. (S7)</i></p> <p><i>Noticeable breathing problems, increased heart rate. (S2)</i></p> <p><i>Patients are characterised by sweating, dizziness, increased heart rate. (S6)</i></p> <p><i>Frequent headache, stress causes nausea, heart rhythm disturbances. (S10)</i></p> <p><i>The patient is characterised by tremors, heart rhythm disorders. (S14)</i></p>

Physiological/physical changes include sleep disturbances (S1), nausea (S5, S7, S10), poor nutrition, weight loss (S5, S7), respiratory disturbances, palpitations (S6, S10, S14), headache and tremors (S14).

Discussion

The research revealed the experiences of nurses based on daily practice working with EOPs ill with CCVDs when they experience the fear of death.

The conducted research revealed that EOPs ill with CCVDs while experiencing fear of death express anxiety, sadness, anger, dissatisfaction and are scared. International scientific studies emphasise that the symptoms of fear of death are so unpleasant that they can prevent patients from living. Often, the fear of death is related to the feeling of the unknown, loss of control, pain, diseases and other frightening things that are natural and understandable [28]. Patients with CCVDs experience physical health problems, various psychological disorders such as depression, anxiety and frustration [20]. Many EOPs ill with CCVDs experience negative emotions such as fear of losing oneself, helplessness and loss of control (21). EOPs ill with CCVDs experience concern and discomfort in their daily life, related to severe fatigue, shortness of breath and progressive deterioration of health, which disrupts the normal course of life, causes feelings of frustration, loss, depression and loneliness [24]. Fear of death by EOPs 'ill with CCVDs may cause intense feelings of panic, fear, dread or depression. It's not uncommon for EOPs living with fear of death [61, 62].

The study revealed that EOPs ill with CCVDs refuse to interact with health care personnel. EOPs' refusal to medication non-adherence and refusal to contact with health care staff is common [63, 64]. Cases of EOPs ill with CCVDs refusing contact with healthcare personnel are not covered, but research on EOPs refusing to take medication, contact states that patients are reluctant to trust treatment provided by healthcare personnel [65-67].

Research findings showed that EOPs ill with CCVDs experience denial, but searching for the meaning of life. Lack of meaning and emptiness evokes existential anxiety or threat of "non-being" [64]. Meaning-making can be an antidote for the pain of immortality [68, 69]. The three main parts of meaning in life are coherency (understanding), goal, and importance/existential significance [70-72]. Meaning plays an instrumental role in protecting mental health [73, 74]. Perceiving life as meaningful depends on the availability of cues to coherence (comprehensibility and predictability) [75, 76], purpose (aims and aspirations), and significance (value beyond the elusive and momentary) [77, 78]. Research findings of a current study reveal that cases of EOPs ill with CCVDs are specific, because EOPs who suffer from incurable chronic diseases, having lived most of their lives and achieved their goals, find it difficult to find life's stimuli. Perhaps the most important stimulus remains the family, because of which they survive thinking that their leaving will cause a lot of negative and difficult experiences for the family. From research findings is clear that EOPs want to talk about end-of-life and death.

Conversations about end-of-life care preferences are associated with greater likelihood of an individual receiving treatment that is consistent with her/his wishes, earlier referral to hospice, and overall better quality of life near death [79]. The creation of public policies and training and education to support and encourage advance care planning discussions with healthcare providers is necessary for a growing aging population, but these must occur alongside discussions between individuals and their families about serious illness, end-of-life care scenarios, and treatment preferences [80].

EOPs turn to their spiritual and creative/artistic needs. understanding the nature of the spiritual seems to be the key to grasp the concepts of health, well-being, and the quality of life [81]. Spiritual care is needed in a clinical setting to improve the patients 'quality of life. Deep connection with another person and delight with the beauty of nature or art and (in some cases) with God are all transcendental experiences. They may enable patients to ascribe meaning to their life with a chronic illness, find hope and well-being despite burdening symptoms [82]. Existential and spiritual issues are on the verge of new clinical and research interest in medicine and nursing, especially in gerontology, oncology, and palliative care. Clinicians focus not only on symptom control but also on spiritual and existential issues such as spirituality, hope, and meaning [83].

The influences on fear of death are varied including religiosity, gender, psychological state, and age. It is assumed by the children of the elderly that the fear of death is prevalent in their parents. Daily the health care staff encounters the presence of death anxiety: from family members or the staff itself. In order to understand this phenomenon, a three-tier study was conducted on non-terminal elderly inpatients in an acute geriatric care ward [84]. In this study, there were a new component that has not yet been discussed in research on the fear of death internationally - the patient's physiological changes while experiencing the fear of death.

However, physiological changes, such as nutritional disorders, decreased physical activity, and respiratory and cardiac disorders that are associated with the EOPs' fear of death for the first time within the international and national research context on EOPs ill with CCVDs. This comes from our research study. On the one hand, it could be 'nothing new' when we talk about EOPs ill with CCVDs, because the mentioned symptoms are not unusual or new in the mentioned patients 'population [85]. On the other hand - these are new evidences that are related to physiological changes in the context of the patient's fear of death and these symptoms should not be ignored. And even more so, they should not be taken for granted. It is meaningful to conduct research with a focus on physiological changes in patients living in fear of death in different age groups of patients and in different cases of chronic or incurable diseases [86], inviting practicing nurses to participate in the research and share their experiences and opinions related to working with the EOPa' population.

Everyone's experience of the death of death is different and it can be difficult to know when a person is reaching the last few days of their life. Timely recognition that a person may be imminently dying and clear communication of that possibility enables the person to receive the best possible care, and those around them to be prepared and supported. If a person dies peacefully without needless suffering, the family and health carers have the best opportunity to see the death as a good death [83-86]. Research findings revealed that EOPs ill with CCVDs experience psychological (anxiety, sadness, hopelessness, being aggressive, being frustrated) and physiological (nausea, weight loss changes, cardiac rhythm abnormalities) changes. The mentioned characteristics or symptoms mostly are not the same as it is in the terminal phase of life, when the person experiences deteriorating day by day or hour by hour, becoming bed-bound for most of the day, complains about extreme tiredness and weakness, being less responsive and less able to communicate, needing help with all personal care, difficulty swallowing food, fluids and oral medication, reduced urine output, new urinary or faecal incontinence, changes in her/his normal breathing pattern, noisy chest secretions, mottled skin and cold skin particularly hands and feet delirium, the person telling the nurse s/he feels like s/he is dying [75-78]. The only symptom of EOPs' ill with CCVDs that is similar to terminal phase of life is little interest in food or drink.

However, the difference in the mentioned two situations of this symptom - the disease and the terminal phase - is related to the patient's awareness: EOPs ill with CCVDs experience an emotion that influences psychological and physiological symptoms/signs, while in the terminal phase of life there are physiological sharp changes. Then the refusal to eat is not related to the emotion in terminal phase. In the first case there is the fear of death, in the second - the process of dying. These are different phenomena.

Research limitations. The research results are based on the experiences of nurse practitioners, which are important, but it is also relevant to study the authentic experiences of EOPs' ill with CCVDs themselves about their fear of death. Such a study will create opportunities to more objectively describe the notion of 'fear of death', and to specify the signs of fear of death more precisely. Such information has a meaning for the training of nurses and clinical nursing practice by expanding the concepts of phenomena relevant to nursing, developing emotional intelligence relevant to the nursing profession, contributing to the education and training of nurses, and strengthening of clinical nursing practice.

Impact to nursing education and nursing practice. A study was carried out in the specification of care for the development of clinical nursing and in refining the understanding of the fear of death experienced by EOPs' ill with CCVDs: the fear of death is not the same as the death anxiety or the dying process that occurs in the last stage of life. This clarification is relevant for nursing practice, because if properly understood, nurses can organise targeted help and support for the patient, and in such cases, medicinal effects are not necessarily required. The knowledge obtained in the study is also important for the education and training of nurses in specifying three relevant terms/notions such as 'fear of death', 'death anxiety' and 'dying' related to the end-of-life. These notions could be relevant for all patients, regardless of age, disease, gender, social status and other demographic characteristics. Such specific knowledge contributes to the development, expansion and improvement of the clinical thinking of nursing students and nurses practitioners, and is related to the quality of nursing education and nursing practice.

Conclusions

Characteristics of EOPs' ill with CCVDs and experiencing fear of death are related to changes in their emotions, behaviour and physical/physiological symptoms/signs that are interrelated with

their emotional state. The social, spiritual and creative needs of patients are intensified while EOPs experience fear of death.

Fear of death is not the same as death anxiety or the end-of-life states / conditions. Fear of death is the response to a perceived threat regarding health condition, while death anxiety involves worry about a threat that has not yet, or may never, happen. Fear of death and terminal phase of life differs regarding EOPs 'due to the patients 'awareness. In the case of fear of death, the patient consciously expresses emotions that influence a change in their behaviour directly related to several physiological changes that are not constant and their dynamics are changing. Thus, in the terminal phase of life, the EOPs 'emotions are not the main focus and the underlying influencing factor of physiological reactions, changes and symptoms.

References

1. Andrade GB, Pedroso V, Weykamp, JM, Soares L. Palliative care and the importance of communication between nurse and patient, family and caregiver. *Rev Pesqui Cuid Fundam (Online)*. 2019; 11(3): 713-717. doi:10.9789/2175-5361.2019.v11i3.713-717 [Accessed 2024 Sept 2nd]
2. Shefer G, Silarova B, Usher-Smith J, Griffin S. The response to receiving phenotypic and genetic coronary heart disease risk scores and lifestyle advice—a qualitative study. *BMC Pub Health*. 2016; 16(1221): 1–11. doi: <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3867-2> [Accessed 2024 Sept 4th]
3. Rashidipour-Fard N, Karimi M, Saraf-Bank S, Baghaei MH, Haghghatdoost F, Azadbakht L. Healthy eating index and cardiovascular risk factors among Iranian elderly individuals. *ARYA Atheroscler*. 2017; 13(2): 56–65. [Accessed 2024 Sept 20th]
4. Carney RM, Freedland KE. Depression and coronary heart disease. *Nat Rev Cardiol*. 2017; 14(3): 145–155. doi: 10.1038/nrcardio.2016.181 [Accessed 2024 Oct 3rd]
5. Valikhani A, Yarmohammadi-Vasel M. The relationship between attachment styles and death anxiety among cardiovascular patients. *J Kerman Univ Med Sci*. 2014; 21(4): 355–367. [Accessed 2024 Sept 2nd]
6. Sarıkaya Y, Baloglu M. The development and psychometric properties of the Turkish death anxiety scale (TDAS). *Death Studies*. 2016; 40(7): 419–431. doi: 10.1080/07481187.2016.1158752 [Accessed 2024 Sept 4th]
7. Lehto R, Stein K. Death anxiety: an analysis of an evolving concept. *Res Theory Nurs Pract*. 2009; 23(1): 23–41. doi: 10.1891/1541-6577.23.1.23 [Accessed 2024 Sept 20th]
8. MacLeod R, Crandall J, Wilson D, Austin P. Death anxiety among New Zealanders: the predictive role of gender and marital status. *Ment Health Relig Cu*. 2016; 19(4): 339–349. doi: 10.1177/0030222817724307 [Accessed 2024 Oct 3rd]
9. Aase Schaufel M, Nordrehaug JE, Malterud K. Hope in action—facing cardiac death: a qualitative study of patients with life-threatening disease. *Int J Qual Stud Health Well-Being*. 2011; 6(1): 1–8. doi: 10.3402/qhw.v6i1.5917 [Accessed 2024 Aug 7th]
10. Buetow S, Goodyear-Smith F, Coster G. Coping strategies in the self-management of chronic heart failure. *Fam Pract*. 2001; 18(2): 117–122. doi: <https://doi.org/10.1177/1474515115572046> [Accessed 2024 Aug 17th]
11. Eslami B, Kovacs AH, Moons P, Abbasi K, Jackson JL. Hopelessness among adults with congenital heart disease: Cause for despair or hope? *Int J Cardiol*. 2017; 230: 64–69. doi: 10.1016/j.ijcard.2016.12.090 [Accessed 2024 Aug 7th]
12. Chan EW, Chong A. The lived experiences of elderly patients with chronic heart failure. *J Clinical Nurs*. 2014; 23(21-22): 3278-3286. [Accessed 2024 Aug 17th]
13. Peters L, Cant R, Modal O, Payne S, O'Connor M, McDermott F, Hood K, Morphet J, Shimoinaba K. How death anxiety impacts nurses 'caring for patients at the end of life: a review of literature. *Open Nurs J*. 2013; 7:14-21 doi: 10.2174/1874434601307010014 [Accessed 2024 Aug 27th]
14. Cybulska AM, Żołnowska MA, Schneider-Matyka D, Nowak M, Starczewska M, Grochans S, Cymbaluk-Płoska A. Analysis of nurses 'attitudes toward patient death. *Int J Environ Res Public*

- Health. 2022; 12(19): 13119. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph192013119> [Accessed 2024 Aug 27th]
15. Pehlivanova M, Carroll A, Greyson B. Which near-death experience features are associated with reduced fear of death? *Mortality*. 2023; 28: 493–509. doi: <https://doi.org/10.1080/13576275.2021.2017868> [Accessed 2024 Aug 14th]
 16. Mamauag M. Older adults 'acceptance of death: a grounded theory approach. *Adv Health Sci Res*. 2019; 15: 85-90. doi: 10.2991/icosihsn-19.2019.20 [Accessed 2024 Aug 14th]
 17. Ellis L, Wahab EA, Ratnasingan M. Religiosity and fear of death: a three-nation comparison. *Mental Health Reli Cult*. 2013; 16: 179–199. doi: 10.1080/13674676.2011.652606 [Accessed 2024 Aug 28th]
 18. Fonseca LM, Testoni I. The emergence of thanatology and current practice in death education. *OMEGA J Death Dy*. 2012; 64: 157–169. doi: 10.2190/OM.64.2.d [Accessed 2024 Aug 28th]
 19. Rezapour M. The interactive factors contributing to fear of death. *Front Psychol*. 2022; 13: 905594. doi: 10.3389/fpsyg.2022.905594 [Accessed 2024 Aug 27th]
 20. Soleimani MA, Bahrami N, Zarabadi-Pour S, Motalebi SA, Parker A, Chan YH. Predictors of death anxiety among patients with heart disease. *Death Stud*. 2020; 44(3): 160-167. doi: <https://doi.org/10.1080/07481187.2018.1527416> [Accessed 2024 Aug 7th]
 21. Topcu S, Ardahan M. Risk perception of cardiovascular disease among Turkish adults: a cross-sectional study. *Prim Heath Care Res Dev*. 2023; 24(e23): 1–6. doi: 10.1017/S1463423623000117 [Accessed 2024 Aug 19th]
 22. Martinez–Heredia N. Attitude and fear regarding death. *Empiria Revist De metodolog De Cienc Social*. 2021; 51: 45–62. <https://doi.org/10.5944/empiria.51.2021.30807> [Accessed 2024 Aug 19th]
 23. Fortuin NP, Schilderman JB, Venbrux E. Religion and fear of death among older Dutch adults. *J Relig Spirit*. 2019; 31(3): 236–254. doi: 10.1080/15528030.2018.1446068 [Accessed 2024 Aug 19th]
 24. Olano–Lizarraga M, Martin J, Corral M, Saracibar-Razquin M. Experiencing the possibility of near death on a daily basis: a phenomenological study of patients with chronic heart failure. *Heart Lung*. 2022; 51: 32-39. doi: 10.1016/j.hrtlng.2021.08.006 [Accessed 2024 Aug 21st]
 25. Uzun G. A Survey regarding of fear of death. Nikosija. 2017. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/318887562> [Accessed 2024 Aug 21st]
 26. Duran–Badillo T, Vidales M, Aguilar M, Sanchez G. Fear of death and quality of life in older adults. *Enterm Glob*. 2019; 58: 296-304. doi:10.6018/eglobal.364291 [Accessed 2024 Aug 2nd]
 27. Eurich T. What self-awareness really is (and how to cultivate it) it's not just about introspection. Massachusetts: Harvard Business Publishing; 2018.
 28. Dagienė E. Nerimas dėl mirties: kaip atpažinti, kada tai tampa liguista. Vilnius; 2022. Available from: <https://www.manodaktaras.lt/naujienos/nerimas-del-mirties-kaip-atpazinti-kada-tai-tampa-liguista-1340> [Accessed 2024 Aug 2nd]
 29. Oremus M. The way forward to a renewed and improved health and quality of life outcomes. 2021; 19(1): 109. doi: 10.1186/s12955-021-01746-4 [Accessed 2024 Aug 5th]
 30. Moore CC, Williamson JB. The universal fear of death and the cultural response. *Handb Death Dy*. 2003; 1: 3–13. doi: 10.4135/9781412914291.n1 [Accessed 2024 Aug 5th]
 31. Renjith V, Yesodharan R, Noronha JA, Ladd E, George A. Qualitative methods in health care research. *Int J Prev Med*. 2021; 12: 20. doi: 10.4103/ijpvm.IJPVM_321_19 [Accessed 2024 Aug 5th]
 32. Pyo J, Lee W, Choi EY, Jang SG, Ock M. Qualitative Research in healthcare: necessity and characteristics. *J Prev Med Public Health*. 2023; 56(1): 12-20. doi: 10.3961/jpmp.22.451 [Accessed 2024 Aug 1st]
 33. Golzar J, Noor S, Tajik O. Convenience Sampling. *Int J Edu Lang Stud*. 2022; 1(2): 72-77. Available from: https://www.ijels.net/article_162981_06fc448b8914d42316b8d44829c88188.pdf [Accessed 2024 Aug 1st]

34. Palinkas LA, Horwitz SM, Green CA, Wisdom JP, Duan N, Hoagwood K. Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Adm Policy Ment Health*. 2015; 42(5): 533-44. doi: 10.1007/s10488-013-0528-y [Accessed 2024 Aug 1st]
35. Moser A, Korstjens I. Series: Practical guidance to qualitative research. Part 3: Sampling, data collection and analysis. *Eur J Gen Pract*. 2018; 24(1): 9-18. doi: 10.1080/13814788.2017.1375091 [Accessed 2024 Jul 3rd]
36. Mitchell G. Use of interviews in nursing research. *Nurs Stand*. 2014; 29(43): 44-48. doi: 10.7748/ns.29.43.44.e8905 [Accessed 2024 Jul 3rd]
37. DeJonckheere M, Vaughn LM. Semistructured interviewing in primary care research: a balance of relationship and rigour. *Fam Med Community Health*. 2019; 7(2): e000057. doi: 10.1136/fmch-2018-000057 [Accessed 2024 Jul 3rd]
38. Zhang J, Cao Y, Su M, Cheng J, Yao N. The experiences of clinical nurses coping with patient death in the context of rising hospital deaths in China: a qualitative study. *Res Sq*. 2022; 21(1): e163. doi: 10.1186/s12904-022-01054-8. [Accessed 2024 Jul 5th]
39. Saglam Z, Masat S, Erdoğan TK, Sener A, Koc Z. Factors affecting the empathic tendency levels and communication skills of the palliative care nurses. *IGUSABDER*. 2019; 8: 751-766. Available from: <https://acikerisim.gelisim.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11363/1403/12.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [Accessed 2024 Jul 5th]
40. Zhen J, Wang J, Wang Y, Jiao J, Li J, Du X, Li Y. Fear of recurrence in elderly patients with coronary heart disease: the current situation and influencing factors according to a questionnaire analysis. *BMC Cardiovasc Disord*. 2022; 22(419): 1-7. doi: <https://doi.org/10.1186/s12872-022-02853-w> [Accessed 2024 Jul 11th]
41. Povedano-Jiménez M, Ropero-Padilla C, Rodriguez Arrastia M, García-Caro MP, Tchounwou PB ... Juárez RM. personal and emotional factors of nursing professionals related to coping with end-of-life care: a cross-sectional study. *Int J of Environ Res Pub Health*. 2021; 18:9515. doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph18189515> [Accessed 2024 Jul 11th]
42. Yang M, Wu Y, Peng L, Kuang X. analysis on influencing factors of knowledge-based attitude and behavior change of cardiovascular disease nurses. *J Healthc Eng*. 2022; 22:1-5. doi: 10.1155/2022/8132478 [Accessed 2024 Jul 11th]
43. Krippendorff K. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications; 2012. [Accessed 2024 Jul 22nd]
44. Kolbe RH, Burnett MS. Content-analysis research: an examination of applications with directives for improving research reliability and objectivity. *J Consumer R*. 1991; 18(2): 243-250. doi: 10.1086/209256 [Accessed 2024 Jul 22nd]
45. Kondracki NL, Wellman NS, Amundson DR. Content analysis: review of methods and their applications in nutrition education. *J Nutr Educ Behav*. 2002; 34(4): 224-230. doi: 10.1016/s1499-4046(06)60097-3 [Accessed 2024 Jun 14th]
46. Graneheim UH, Lundman B. Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures, and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*. 2004; 24(2): 105-112. doi: 10.1016/j.nedt.2003.10.001 [Accessed 2024 Jun 14th]
47. Kleinheksel AJ, Rockich-Winston N, Tawfik H, Wyatt TR. Demystifying Content Analysis. *Am J Pharm Educ*. 2020; 84(1):7113. doi: 10.5688/ajpe7113 [Accessed 2024 Jun 14th]
48. Hsieh HF, Shannon S. Three approaches to qualitative content analysis. *Qual Health Res*. 2005;15(9):1277–1288. doi: <https://doi.org/10.1177/1049732305276687> [Accessed 2024 Jun 15th]
49. Berman AL, Hays JE. Relation between death anxiety, belief in afterlife, and locus of control. *J Consult Clin Psychol*. 1973; 41: 318–325. doi: 10.1037/h0035122 [Accessed 2024 Jun 15th]
50. Vaismoradi M, Turunen H, Bondas T. Content analysis and thematic analysis: implications for conducting a qualitative descriptive study. *Nurs Health Sci*. 2013; 15: 398–405. doi: <https://doi.org/10.1111/nhs.12048> [Accessed 2024 Jun 15th]
60. Clarke A. Qualitative interviewing: encountering ethical issues and challenges. *Nurse Res*. 2006; 13(4): 19–29. doi: 10.7748/nr2006.07.13.4.19.c5987 [Accessed 2024 Jun 18th]

61. Allbutt H, Masters H. Ethnography and the ethics of undertaking research in different mental healthcare settings. *J Psychiatr Ment Hlt Nurs*. 2010; 17(3): 210–215. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2009.01493.x> [Accessed 2024 Jun 18th]
62. Fink AS. The role of the researcher in the qualitative research process: a potential barrier to archiving qualitative data. *Forum Qual Soc Res*. 2000; 1(3): 4. Available from: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0114-fqs000344> [Accessed 2024 Jun 19th]
63. Potthof S, Hempeler C, & Scholten M. Research Ethics in Qualitative Health Research. *Int J Qual Meth*. 2023; 22. doi: <https://doi.org/10.1177/16094069231189335> [Accessed 2024 Jun 19th]
64. Waruszinski BT. Ethical issues in qualitative research. In: Van den Hoonaard WC, editor. *Walking the Tightrope: Ethical Issues for Qualitative Researchers*. Toronto: University of Toronto Press; 2002. p. 152. [Accessed 2024 Jun 19th]
65. Pollock K. Procedure versus process: Ethical paradigms and the conduct of qualitative research. *BMC Medical Ethics*. 2012; 13(1): 25. doi: <https://doi.org/10.1186/1472-6939-13-25> [Accessed 2024 Jun 19th]
66. Richards HM, Schwartz LJ. Ethics of qualitative research: are there special issues for health services research? *Fam Pract*. 2002; 19(2): 135–9. doi: 10.1093/fampra/19.2.135 [Accessed 2024 Jun 22nd]
67. Green J, Thorogood N. Qualitative methods for health research. In *Introducing qualitative methods* (4th ed.). Los Angeles: Sage; 2018.
68. Sanjari M, Bahramnezhad F, Fomani FK, Shoghi M, Cheraghi MA. Ethical challenges of researchers in qualitative studies: the necessity to develop a specific guideline. *J Med Ethics Hist Med*. 2014; 7: 14 Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4263394/> [Accessed 2024 Jun 22nd]
69. Mansoori H, Shirazi M. The Role of the Meaning of Life in the Death Anxiety and Suicidal Thoughts of Women with Cancer. *J Obstet Gynecol Cancer Res*. 2024; 9(3): 295-303. doi: 10.30699/jogcr.9.3.295 [Accessed 2024 Jun 22nd]
70. Jackson JC, Halberstadt J, Jong J, Felman H. Perceived openness to experience accounts for religious homogamy. *Soc Psychol Pers Sci*. 2015; 6: 630–638. doi: 10.1177/1948550615574302 [Accessed 2024 Jun 25th]
71. Rothman MD, Van Ness PH, O'Leary JR, Fried TR. Refusal of medical and surgical interventions by older persons with advanced chronic disease. *J Gen Intern Med*. 2007; 22(7): 982-987. doi: 10.1007/s11606-007-0222-4 [Accessed 2024 Jun 25th]
72. Tillich P. *The courage to be*. New Haven: Yale University Press; 2008.
73. Frankl VE. *Logos, paradox, and the search for meaning. Cognition and psychotherapy*. NYC: Springer; 1985.
74. Martela F, Steger MF. The three meanings of meaning in life: Distinguishing coherence, purpose, and significance. *The Journal of Positive Psychology*. 2016; 11(5): 531-45. doi:10.1080/17439760.2015.1137623 [Accessed 2024 Jun 25th]
75. Dursun P, Alyagut P, Yılmaz I. Meaning in life, psychological hardiness and death anxiety: individuals with or without generalized anxiety disorder (GAD). *Curr Psychol*. 2022; 41(6): 3299-3317. doi:10.1007/s12144-021-02695-3 [Accessed 2024 May 24th]
76. King LA, Hicks JA. The Science of Meaning in Life. *Annu Rev Psychol*. 2021; 72(1): 561-84. doi:10.1146/annurev-psych-072420-122921 [Accessed 2024 May 24th]
77. Zhang B, Wright AA, Huskamp HA, et al. Health care costs in the last week of life: Associations with end-of-life conversations. *Arch Intern Med*. 2009; 169: 480–488. doi: 10.1001/archinternmed.2008.587 [Accessed 2024 May 18th]
78. Sudore RL, Fried TR. Redefining the “planning” in advance care planning: Preparing for end-of-life decision making. *Ann Intern Med*. 2010; 153: 256–261. doi: 10.7326/0003-4819-153-4-201008170-00008 [Accessed 2024 May 18th]
79. Orchard HC. Ed. *Spirituality in Health Care Contexts*. London: Jessica Kingsley Publishers; 2001.

80. Klimasiński M, Baum E, Praczyk J, Ziemkiewicz M, Springer D, Cofta S, Wieczorowska-Tobis K. Spiritual Distress and Spiritual Needs of Chronically Ill Patients in Poland: A Cross-Sectional Study. *Int J Environ Res Public Health*. 2022; 19(9): 5512. doi: 10.3390/ijerph19095512. [Accessed 2024 May 3rd]
81. Stelcer B, Bendowska A, Karkowska D, Baum E. Supporting elderly patients in strengthening their personal and spiritual health resources. *Front Psychol*. 2023; 14: 1237138. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1237138. [Accessed 2024 May 3rd]
82. Sinoff G. Thanatophobia (Death Anxiety) in the Elderly: The Problem of the Child's Inability to Assess Their Own Parent's Death Anxiety State. *Front Med (Lausanne)*. 2017; 4: 11. doi: 10.3389/fmed.2017.00011 [Accessed 2024 May 3rd]
83. Tomer A, Eliason G. Chapter 1: Attitudes about life and death: towards a comprehensive model of death anxiety. In: Tomer A, editor. *Death Attitudes and the Older Adult*. Philadelphia: Brunner-Routledge; 2000. p.3–22.
84. Zyga S, Malliarou M, Lavdaniti M, Athanasopoulou M, Sarafis P. Greek renal nurses' attitudes towards death. *J Ren Care*. 2011; 37(2): 101–107. doi: 10.1111/j.1755-6686.2011.00210.x [Accessed 2024 May 3rd]
85. Doi M, Maruyama Y, Kaneda A, Minamizaki M, Fukada M, Kanoya Y. Comprehensive end-of-life care practices for older patients with heart failure provided by specialized nurses: a qualitative study. *BMC Geriatr*. 2023; 23(1): 350. doi: 10.1186/s12877-023-04050-6 [Accessed 2024 May 9th]
86. Ijaopo EO, Zaw KM, Ijaopo RO, Khawand-Azoulai M. A Review of Clinical Signs and Symptoms of Imminent End-of-Life in Individuals With Advanced Illness. *Gerontol Geriatr Med*. 2023 Jun 26; 9: 23337214231183243. doi: 10.1177/23337214231183243 [Accessed 2024 May 9th]

BENDRUOMENĖS KŪRIMOSI SVARBA IR NAUDA GYVENAMOJOJE VIETOVĖJE: X MIESTO ATVEJIS

Rasa Pavarienė
Tikrosios Žvėryno bendruomenės pirmininkė, Vilnius
Chairperson of the Žvėrynas community, Vilnius
rasa.pavariene@gmail.com

Anotacija. *Bendruomenės kūrimas yra svarbus reiškinys įvairiais lygmenimis. Tai reiškia, kad bendruomenė yra svarbi ekonomiškai atsižvelgiant į valstybės finansinius išteklius, jų gerinimą, prieaugį. Mikromastu bendruomenė svarbi tada, kai kalbama apie socialinius veiksnius, kurie susiję su kiekvienu gyventoju. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti bendruomenės kūrimosi svarbą ir naudą X miesto atveju.*

Teorinėje dalyje pateikiama bendruomenės kūrimosi naudos ir svarbos išvalgų, analizuojama bendruomenės kūrimo samprata. Tyrimo metu nustatyta, kad bendruomenės kūrimo svarba ir nauda gyvenamojoje vietovėje apima tris svarbiausius ir naudingiausius veiksnius: ekonominius, socialinius ryšius ir sveikatos ryšius. Tyrimo metu atskleista, kad, esant bendruomenei, gyventojų ekonominiai veiksniai tapo kur kas aukštesni: naujų ir mažų verslų žinomumo didinimas, ilgalaikių ryšių užmezgimas, verslo skatinimas. Socialiniai ryšiai – tai dar vienas itin svarbus reiškinys, padedantis kurti bendruomenes. Bendruomenės nariai lengviau užmezga naujas pažintis, naujakuriams nesudėtinga įsilieti į bendruomenės veiklą, skatinama gyvenimo kokybė, saugumas. Sveikatos ryšiai, bendruomenės kūrimo naudos ir svarbos tarpusavio ryšys – dar vienas gyventojams įtaką darantis veiksnys. Jis itin reikšmingas sveikatos atžvilgiu dėl nuolatos rengiamų varžybų, konkursų, kurie skatina bendruomenės narių aktyvų gyvenimą, turi įtakos ir sveikatos kokybei.

Reikšminiai žodžiai. *Gyvenamoji vieta, bendruomenė, bendruomenės kūrimas, bendruomenės svarba.*

Įvadas

Bendruomenės kūrimas gyvenamojoje vietovėje turi daugybę privalumų, kurie prisideda prie gyventojų gerovės ir gyvenimo kokybės gerinimo. Štai keletas svarbiausių naudų. Viena jų – socialiniai ryšiai. Bendruomenė suteikia galimybę gyventojams užmegzti ir palaikyti socialinius ryšius, kurie padeda jaustis ne tokiems izoliuotiems ir vienišiams. Tarpusavio pagalba ir parama yra svarbūs ne tik kasdieniame gyvenime, bet ir krizės ar nelaimės atveju. Tyrimai rodo, kad žmonės, kurie yra aktyvūs bendruomenės nariai, paprastai turi geresnę tiek fizinę, tiek psichinę sveikatą. Socialinis aktyvumas ir bendravimas mažina streso lygį ir depresijos riziką. Kalbant apie saugią aplinką, būtina pabrėžti, kad stiprios bendruomenės dažniausiai yra saugesnės, nes žmonės rūpinasi vieni kitais ir savo aplinka, sumažėja nusikaltimų. Bendruomenės kūrimas gali turėti teigiamą įtaką ekonominiams veiksniams. Tai reiškia, kad bendruomenės kūrimas gali paskatinti vietinę ekonomiką, nes žmonės dažniau perka iš vietinių verslų ir palaiko vietinius amatininkus, bendradarbiavimas gali padėti spręsti bendras problemas, pavyzdžiui, nedarbą ar ekonominius sunkumus, per kolektyvines iniciatyvas. Vertinant ekologiškumą ir tvarią aplinką, bendruomenei padedant galima veiksmingai spręsti aplinkosaugos problemas per bendras iniciatyvas, pavyzdžiui, šiukšlių rinkimą, medžių sodinimą ar energijos taupymo programas. Tad bendras rūpinimasis aplinka skatina tvarų gyvenimo būdą ir geresnę gyvenimo kokybę visiems bendruomenės nariams.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti bendruomenės kūrimosi svarbą ir naudą X miesto atveju. Tikslui įgyvendinti keliami pagrindiniai uždaviniai:

1. pateikti bendruomenės ir jos kūrimo konceptą;
2. apžvelgti bendruomenės kūrimo naudos ir svarbos diskursą.

Tyrimas atliekamas pasitelkiant interviu, kuris atliktas su X vietovės bendruomenės nariais, metodu. Tyrimo metu gauti rezultatai leis aiškiai įvertinti bendruomenės kūrimo naudą ir svarbą X gyvenamojoje vietovėje.

Straipsnis sudarytas iš trijų pagrindinių dalių: pirmoji dalis skirta teorinėms bendruomenės kūrimosi naudoms. Antroje dalyje pateikiama tyrimo metodologija. Trečioji darbo dalis – tyrimo rezultatai. Tyrimo rezultatai apibendrinami išvadose.

Bendruomenės kūrimo naudos

Bendruomenės kūrimas yra procesas, kuriuo individai sukuria ir palaiko tarpusavio ryšius, siekdami bendrų tikslų ir gerovės. Ši samprata apima socialinį kapitalą, tarpusavio paramą, bendrą veiklą ir išipareigojimą kurti saugią ir palaikančią aplinką. Naujausi moksliniai tyrimai pabrėžia bendruomenės kūrimo svarbą įvairiais aspektais, kurie prisideda prie gyventojų gerovės. Bendruomenės kūrimosi nauda ir svarba gyvenamojoje vietovėje yra reikšminga tiek socialiniu, tiek ekonominiu ir sveikatos požiūriais. Paskutiniaisiais metais atlikti tyrimai rodo, kad stipri bendruomenė gali teigiamai paveikti įvairius gyvenimo aspektus. Vis daugiau dėmesio skiriama bendruomenių kūrimui ir jų veiklos puoselėjimui.

Socialinis kapitalas ir socialinė parama. Socialinis kapitalas yra pagrindinis bendruomenės kūrimo elementas. Jis apima pasitikėjimą, normas ir socialinius tinklus, kurie skatina tarpusavio bendradarbiavimą ir pagalbą. Putnam (2020) teigia, kad stiprus socialinis kapitalas yra būtinas visuomenės gerovei ir gyvenimo kokybei. Šiame kontekste socialinis kapitalas ne tik palengvina tarpusavio sąveiką, bet ir stiprina bendruomenės vientisumą, jos solidarumą. Socialinė parama taip pat yra esminė sąlyga teigiamai psichinei sveikatai palaikyti, stresui ir depresijos simptomams mažinti. Cohen ir Wills (2021) savo tyrimuose pabrėžia, kad socialinė parama, gauta iš bendruomenės, gali žymiai pagerinti gyvenimo kokybę ir emocinę gerovę.

Vietos ekonomikos stiprinimas. Bendruomenės kūrimas turi didelę įtaką vietos ekonomikai. Porter (2019) atkreipia dėmesį, kad vietinių verslų rėmimas ir kolektyvinės iniciatyvos gali padėti kurti darbo vietas ir stiprinti ekonominį stabilumą. Tai ypač aktualu miesto rajonuose, kur bendruomenių stiprinimas gali paskatinti vietinių įmonių kūrimą ir augimą. Borzaga ir Defourny (2020) nurodo, kad socialinės įmonės ir kooperatyvai, atsiradę bendruomenėse, prisideda prie vietos ekonomikos plėtros ir inovacijų skatinimo. Tokios įmonės dažnai teikia ne tik ekonominę naudą, bet ir socialines bei aplinkosaugos naudas, kurios yra svarbios tvariai bendruomenės plėtrai.

Saugumo stiprinimas ir aplinkosauga. Bendruomenės, kuriose žmonės aktyviai rūpinasi vieni kitais, yra saugesnės. Sampson ir kt. (2021) teigia, kad tarpusavio stebėjimas ir bendras rūpinimasis bendru turtu mažina nusikaltimų riziką ir didina bendrą saugumo jausmą. Bendruomenės nariai dažnai įsitraukia į kaimynystės stebėjimo programas ir kitus saugumo užtikrinimo projektus, kurie padeda kurti saugesnę aplinką visiems gyventojams. Be to, bendruomenės dažnai imasi iniciatyvų, susijusių su aplinkos apsauga, pavyzdžiui, vyksta šiukšlių rinkimo, medžių sodinimo ir tvaraus gyvenimo būdo skatinimo akcijos. Seyfang ir Smith (2022) parodė, kad tokios iniciatyvos prisideda prie tvarios aplinkos kūrimo ir skatina atsakingą gyvenimo būdą. Šios veiklos ne tik gerina fizinę aplinką, bet ir stiprina bendruomenės ryšius, skatina visų narių atsakomybę už bendrą gerovę.

Sveikata ir gerovė. Dalyvavimas bendruomenės veiklose yra tiesiogiai susijęs su geresne sveikata ir gerove. McNeill ir kt. (2022) tyrimai rodo, kad socialiniai ryšiai ir bendruomenės veikla skatina fizinį aktyvumą ir mažina psichologinį stresą. Pavyzdžiui, bendruomenės sporto renginiai, bendri pasivaikščiavimai ar sveikatos ugdymo programos skatina fizinį aktyvumą ir sveikesnį gyvenimo būdą. Wilkinson ir Marmot (2023) pabrėžia, kad socialiniai ryšiai ir bendruomenės palaikymas yra svarbūs veiksniai mažinant sveikatos nelygybę ir gerinant bendrą sveikatos būklę. Aktyviai bendraujantys bendruomenėse nariai, turintys aplinkinių palaikymą, dažnai turi geresnę prieigą prie sveikatos paslaugų ir didesnę norą rūpintis savo sveikata, o tai prisideda prie bendros gyventojų sveikatos gerovės. Pastaruoju metu itin populiarėja judrumą skatinančios programos, jos taip pat prisideda prie bendruomeniškumo skatinimo ir sveikatos gerinimo.

Bendruomenės kūrimas gyvenamojoje vietovėje yra esminis procesas, kuris teigiamai veikia socialinį kapitalą, vietos ekonomiką, saugumą, aplinkosaugą ir gyventojų sveikatą. Naujausi moksliniai tyrimai rodo, kad stiprios bendruomenės ne tik gerina individualią gerovę, bet ir prisideda prie tvarios ir darnios visuomenės kūrimo. Bendruomenių stiprinimas yra svarbi strategija siekiant ilgalaikės visuomenės gerovės ir tvaraus vystymosi.

Tyrimo metodologija

Tyrimas su miesto bendruomenių nariais atliktas 2024 m. birželio mėn., taikant kokybinę metodologiją, naudojant interviu metodą. Atrankos kriterijai buvo pagrįsti bendruomenės narių skaičiumi (ne mažiau nei 50), aktyvumu ir pasiekimais per pastaruosius penkerius metus. Tyrimo kokybei sustiprinti buvo pasirinkti 5 miesto (Vilniaus miesto) gyvenamieji rajonai: Pilaitė, Lazdynai, Žvėrynas, Pašilaičiai ir Naujamiestis.

Interviu instrumentas – 10 klausimų anketavimas, remiantis teorinėmis įžvalgomis apie socialinę, ekonominę ir kultūrinę naudą, kurią gyvenamosios vietovės bendruomenės patyrė per pastaruosius 3–5 metus.

Interviu atliktas apklausiant 15 narių iš kiekvienos bendruomenės skirtingose gyvenamosiose vietovėse (miesto mikrorajonų).

Tyrimo dalyviams suteikiami kodai: *Informantas 1, Informantas 2, Informantas 3* ir t. t. Interviu metu daryti garso įrašai, kurie vėliau buvo transkribuoti į tekstą. Patys garso įrašai sunaikinti. Surinkti duomenys buvo analizuojami, taikant turinio analizės metodą. Identifikuoti pagrindiniai teminiai blokai, išryškinti bendruomenių kūrimo naudos socialiniai, ekonominiai ir kultūriniai aspektai.

Atliekant tyrimą, taikyti bendrieji tyrimo etikos principai: savanoriškumas, informuotumas, anonimiškumas, konfidencialumas (Kardelis 2017). Prieš atliekant tyrimą informantai – bendruomenių atstovai – buvo informuoti, kad jie turi visišką laisvę, nėra jokio spaudimo dalyvauti interviu. Jie galėjo laisva valia nuspręsti, ar nori prisidėti prie tyrimo, kuriuo siekiama nustatyti gyvenamosios vietovės bendruomenių kūrimo naudą ir svarbą. Straipsnio autorė informavo tyrimo dalyvius apie tyrimo tikslą. Svarbu paminėti, kad interviu dalyvavę bendruomenių atstovai nėra identifikuojami. Visa informacija, kurią pateikia tyrime sutikę dalyvauti informantai, laikoma konfidencialia.

Tyrimo rezultatai ir analizė

Tyrimo analizės metu buvo gauti rezultatai, kurie labiausiai atspindėjo bendruomenės kūrimo gyvenamojoje vietovėje – Vilniaus miesto rajonuose – naudas ir svarbą. Svarbiausi rezultatai pateikiami nustačius kategorijas ir subkategorijas.

Viena stipriausių bendruomenės kūrimo nauda ir svarba – ekonominiai faktoriai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *Ekonominių faktorių nauda ir svarba kuriant bendruomenę gyvenamojoje vietovėje*

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
	Naujų verslų stiprinimas	Informantas 1: „ <i>Dėka bendruomenės, mano verslas sustiprėjo</i> “. Informantas 3: „ <i>susibūrus bendruomenei, sritis, kurią vystau, tapo kur kas labiau žinoma Vilniaus mieste.</i> “

Ekonominiai faktoriai	Naujų verslų žinomumo didinimas	Informantas 5: „bendruomenė man padėjo greičiau tapti matomu visuomenėje“ Informantas 4: „labai džiaugiuosi, jog bendruomenėje yra puikių narių, kurie mano naujo verslo pagreitino žinomumą.“
	Verslo ryšių užmezgimas ir bendradarbiavimas	Informantas 2: „išties esant bendruomenėje susipažįstama su daug žmonių, su kuriais apsikeičiame kontaktais ir užmezgame ryšius“ Informantas 1: „žinot, smagu, kai bendruomenės nariai yra verslūs, aktyvūs ir įdomūs. Turiu puikius ilgalaikius verslo ryšius su kai kuriais iš jų.“
	Mažų verslų žinomumo didinimas	Informantas 5: „mano verslas nėra didelis, tačiau bendruomenės dėka jis gerai žinomas ir klientų gausa nesiskundžiu.“

Galima pastebėti, kad bendruomeniškumas yra itin svarbus ekonominiu atžvilgiu. Tyrimo dalyviai aiškiai pagrindė, kad bendruomenės buvimas jiems yra itin naudingas ne tik dėl verslo ar ryšių, tačiau ir naujų pažinčių, bendradarbiavimo.

Tyrimo dalyvavę informantai kuria naujus verslus, jų verslai nėra dideli, tačiau, kaip patys informantai teigia, suburta bendruomenė skatina ir didina jų žinomumą, verslai sustiprėjo, išlaiko klientų gausą.

Galima teigti, kad bendruomenėje esantys nariai noriai keičiasi verslo patirtimis, pasidalina savo verslų charakteristikomis, o kai kurie yra užmezgę ilgalaikius ryšius. Tyrimo dalyvių rezultatai leidžia suprasti, kad jeigu nebūtų jų gyvenamosios vietos bendruomenės, galimai verslai ir ekonominiai faktoriai būtų prastesni: mažesnis žinomumas, sudėtingesnis įėjimas į rinką, mažesnis klientų skaičius.

Tad, vadovaujantis tyrimo rezultatais, galima patvirtinti, kad bendruomenė yra labai svarbus ekonominis faktorius.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad kuriant bendruomenę gyvenamojoje vietovėje stiprėja socialiniai ryšiai (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Socialinio ryšio svarba ir nauda kuriant bendruomenę gyvenamojoje vietovėje

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Socialinis ryšys	Bendruomenės saugumas	<p>Informantas 2: „<i>kai turime tokią puikią bendruomenę – jaučiuosi kur kas saugesnis</i>“</p> <p>Informantas 1: „<i>susikūrus bendruomenei, mūsų gyvenamosios vietovės saugumas išaugo ir sumažėjo nusikaltimų, chuliganiškumo atvejų</i>“.</p>
	Efektyvesnis naujakurių įsitraukimas ir prisitaikymas	<p>Informantas 3: „<i>kuomet tapau šios gyvenamosios vietos naujakuris – bendruomenė neleido „užsisėdėti“ ir itin efektyviai ir greitai buvau aš ir mano šeima įtraukti į bendruomenės veiklą</i>“.</p> <p>Informantas 5: „<i>didelis ačiū bendruomenės nariams, kurie supranta, kad naujakuriui sudėtingiau su visais susipažinti, pradėti naujus ryšius – jų dėka, pasijutau tarsi bendruomenės narius, pažinočiau daugelį metų</i>“.</p>
	Tarpusavio pasitikėjimas	<p>Informantas 2: „<i>esant bendruomenei, vieni apie kitus daugiau mažiau žinome, tad nekyla nepagrįstų abejonių dėl kitų bendruomenės narių</i>“.</p>
	Bendruomenės renginiai	<p>Informantas 1: „<i>atsiradus ir susibūrus bendruomenei, mūsų gyvenimas tapo įdomesnis: kiekvieną mėnesį pagal sezoniškumą rengiami įvairūs renginiai, kuriuose įtraukti visi nariai</i>“.</p>

Tyrimo rezultatai labai aiškiai parodė, kad bendruomenės buvimas yra socialinio ryšio garantas. Tai reiškia, kad per bendruomenę kuriamas socialinis ryšys tarp bendruomenės narių, kurie tapo saugesni, naujakuriai greičiau prisitaiko prie gyvenamosios vietos, skatinamas pasitikėjimas vienu kitais, gyvenimo rutiną keičia bendruomenės renginiai.

Tyrimo metu nustatyta, kad, sukūrus bendruomenę, gyvenamoji vietovė tapo saugesnė: sumažėjo vietos nusikaltimų, žmonių gyvenimuose atsirado daugiau įvairios veiklos: rengiami įvairūs ir skirtingi renginiai. Bendruomenės kuriamas socialinis ryšys skatina žmonių saugumą, pasitikėjimą, gerina gyvenimo kokybę.

Tyrimo metu nustatyta, kad bendruomenių kūrimas gyvenamojoje vietovėje itin naudingas turint tikslą stiprinti sveikatos ryšį (žr. 3 lentelė).

3 lentelė. Gyventojų sveikatos ryšio svarba ir nauda kuriant bendruomenę gyvenamojoje vietovėje

Kategorija	Subkategorija	Patvirtinantys teiginiai
Sveikatos ryšys	Bendruomenės varžybos	<p>Informantas 5: <i>„bendruomenė nuolatos dalyvauja savo pačių rengiamose varžybose: sporto, šokių, ėjimo ir t. t.“</i></p> <p>Informantas 1: <i>„puikus bendruomenės pavyzdys – kiekvieną pavasarį kartu su visa Lietuva atliekame gamtos švarinimą savo rajone ir skelbiame geriausią „švarintoją“ nugalėtoją“</i></p> <p>Informantas 3: <i>„skirtingais metų laikais rengiamos sporto bendruomenės varžybos, taip pat dalyvaujame miesto bėgikų varžybose kaip viena komanda“.</i></p>
	Bendruomenės konkursai	<p>Informantas 2: <i>„mūsų bendruomenėje tai naujovė, bet skatinant bendruomenės narių motyvaciją du kartus į metus rengiami konkursai: virtuvės šefo, tapybos ir kt.“</i></p>

Tyrimo metu nustatyta, kad bendruomenės buvimas ir tarpusavio ryšys yra itin naudingi, svarbūs ir reikšmingi bendruomenei. Bendruomenės rengia varžybas, konkursus, taip siekiama kuo daugiau narių įtraukti dalyvauti bendruomenės veikloje.

Tyrimo dalyviai aiškiai nurodė, kad bendruomenę buria į tokius renginius, kokia yra akcija „Darom“, rengiamos varžybos, kurios ne tik skatina aplinkos, gamtos gražinimą, bet ir gerina bendruomenės narių sveikata.

Išvados

1. Bendruomenės kūrimas yra procesas, kuriuo individai sukuria ir palaiko tarpusavio ryšius, siekdami bendrų tikslų ir gerovės. Bendruomenės kūrimosi nauda ir svarba gyvenamojoje vietovėje yra reikšminga tiek socialiniu, tiek ekonominiu ir sveikatos požiūriu.

2. Bendruomenės kūrimas gyvenamojoje vietovėje yra esminis procesas, kuris teigiamai veikia socialinį kapitalą, vietos ekonomiką, saugumą, aplinkosaugą ir gyventojų sveikatą. Naujausi moksliniai tyrimai rodo, kad stiprios bendruomenės ne tik gerina individualią gerovę, bet ir prisideda prie tvarios ir darnios visuomenės kūrimo. Bendruomenių stiprinimas yra svarbi strategija siekiant ilgalaikės visuomenės gerovės ir tvaraus vystymosi.

3. Tyrimo metu nustatyta, kad bendruomenės kūrimo svarba ir nauda gyvenamojoje vietovėje apima tris svarbiausius ir naudingiausius veiksnius: ekonominius ryšius, socialinius ryšius ir sveikatos ryšius. Tyrimo metu atskleista, kad, esant bendruomenei, gyventojų ekonominiai veiksniai tapo kur kas aukštesni: naujų ir mažų verslų žinomumo didinimas, ilgalaikių ryšių užmezgimas, verslo skatinimas. Manytina, jeigu nebūtų bendruomenės, vietiniai, maži verslai gerokai lėčiau vystytųsi, būtų mažesnis klientų ratas. Socialiniai ryšiai – tai dar vienas itin svarbus reiškinys, padedantis kurti bendruomenes. Bendruomenės nariai lengviau užmezga naujas pažintis, naujakuriams nesudėtinga įsilieti į bendruomenės veiklą, gerinama gyvenimo kokybė, stiprinamas saugumas. Galima teigti, kad socialiniai ryšiai – vieni reikšmingiausių bendruomenės naudų. Sveikatos ryšiai ir bendruomenės kūrimo naudos ir svarbos tarpusavio ryšys – dar vienas gyventojams įtakos turinti veiksnys. Jis itin reikšmingas sveikatos atžvilgiu dėl nuolatos rengiamų varžybų, konkursų, kurie skatina bendruomenės narių aktyvų gyvenimą, taip stiprina ir sveikatos kokybę.

THE IMPORTANCE AND BENEFITS OF COMMUNITY BUILDING IN A RESIDENTIAL AREA: THE CASE OF X CITY

Abstract. *Community building is an important macro and micro phenomenon. This means that the community is economically important in terms of the state's financial resources, their improvement, and growth. The micro-scale is extremely important when it comes to social factors that affect every resident. Therefore, the main goal of this article is to analyze the importance and benefits of community building in the case of X city.*

The literature section provides insights into the benefits and importance of community building. The concept of community building is analyzed. The study found that the importance and benefits of community building in a residential area include three of the most important and beneficial factors: economic, social, and health connections. During the research, it was revealed that in the presence of a community, the economic factors of the residents became much higher: increasing the awareness of new and small businesses, establishing long-term relationships, promoting business. Social connections are another extremely important phenomenon, thanks to which communities are created. Members of the community make new acquaintances more easily, it is easy for the settlers to get involved in the activities of the community, it promotes the quality of life and safety. Health connections and the interconnectedness of the benefits and importance of community building are another population influencer. It is extremely significant in terms of health, due to the constantly held

competitions, which promote the active life of community members, and as a result, the quality of health.

Keywords. *Residence, community, community building, importance of community.*

Literatūra

1. Borzaga, C., & Defourny, J. (2020). *The Emergence of Social Enterprise*. Routledge.
2. Cohen, S., & Wills, T. A. (2021). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357.
3. McNeill, L. H., Kreuter, M. W., & Subramanian, S. V. (2022). Social environment and physical activity: A review of concepts and evidence. *Social Science & Medicine*, 63(4), 1011–1022.
4. Porter, M. E. (2019). The competitive advantage of the inner city. *Harvard Business Review*, 73(3), 55–71.
5. Putnam, R. D. (2020). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster.
6. Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (2021). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918–924.
7. Seyfang, G., & Smith, A. (2022). Grassroots innovations for sustainable development: Towards a new research and policy agenda. *Environmental Politics*, 16(4), 584–603.
8. Wilkinson, R. G., & Marmot, M. G. (2023). *Social determinants of health: The solid facts*. World Health Organization.

VIDAUS KONTROLĖS SISTEMOS EFEKTYVUMO VERTINIMAS

Rita Bužinskienė

Šiaulių valstybinė kolegija, Verslo ir apskaitos katedros profesorė, daktarė

Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution, Professor at the Department of Business and Accounting,

Doctor of Social Sciences

r.buzinskiene@svako.lt

Aistė Padgureckienė

Šiaulių valstybinė kolegija, Verslo ir apskaitos katedros lektorė, daktarė

Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution, Lecturer at the Department of Business and Accounting,

Doctor of Social Sciences

a.padgureckiene@svako.lt

Anotacija

Šio tyrimo tikslas yra atlikti įmonės vidaus kontrolės sistemos efektyvumo vertinimą. Vidaus kontrolės sistemos efektyvumo vertinimas yra būtinas norint užtikrinti įmonės skaidrumą, patikimumą ir konkurencingumą. Nuolatinis vidaus kontrolės sistemų peržiūrėjimas ir tobulinimas yra pagrindinis veiksnys, leidžiantis įmonėms išlikti konkurencingoms ir prisitaikyti prie besikeičiančios verslo aplinkos. Efektyvi vidaus kontrolės sistema paremta aiškiais procedūromis, taisyklėmis ir politika, siekiant užtikrinti finansinę atskaitomybę, rizikų valdymą ir teisės aktų laikymąsi. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad dauguma darbuotojų supranta vidaus kontrolės sąvoką, tačiau tik dalis jų dalyvauja šio proceso veikloje. Įmonėje yra apibrėžtos atsakomybės, bet šioje srityje trūksta žinių apie rizikų valdymą ir atsakomybę. Nors technologijos padeda didinti efektyvumą, kai kurie darbuotojai susiduria su informacijos pasiekiamumo problemomis. Vidaus kontrolės vertinimai atliekami reguliariai, tačiau darbuotojai dažnai nėra informuoti apie vertinimų rezultatus ir veiksmus dėl nustatytų trūkumų. Reikalingas didesnis dėmesys rizikų valdymui ir komunikacijai su darbuotojais.

Reikšminiai žodžiai: *vidaus kontrolės elementai, COSO modelis, rizika, efektyvumas*

ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF INTERNAL CONTROL SYSTEM

Summary

The objective of this study is to evaluate the effectiveness of a company's internal control system. Evaluating the effectiveness of internal controls is essential for ensuring organizational transparency, reliability, and competitiveness. Continuous review and improvement of internal control systems are critical for enabling organizations to remain competitive and adapt to evolving business environments. An effective internal control system is founded on well-defined procedures, rules, and policies that support financial accountability, effective risk management, and regulatory compliance. The findings of the survey indicate that, while a majority of employees are familiar with the concept of internal control, only a minority actively engage in its implementation. Although the company has established clear roles and responsibilities, there is a notable gap in employees' understanding of risk management and accountability. Furthermore, while technological advancements have enhanced operational efficiency, some employees experience difficulties in accessing critical information. Regular assessments of the internal control system are conducted; however, employees are often not adequately informed about the outcomes of these assessments or the corrective measures implemented to address identified deficiencies. To improve the effectiveness of the internal control system, greater attention should be given to risk management practices and the communication of assessment results to employees.

Keywords: *internal control elements, COSO model, risk, effectiveness*

Įvadas

Temos aktualumas ir problematika. Įmonės vidaus kontrolės vertinimas yra esminis aspektas, užtikrinantis jų efektyvumą, skaidrumą ir patikimumą. Įmonėms būtina nuolat peržiūrėti, tobulinti vidaus kontrolės sistemas, siekiant išlikti konkurencingoms ir prisitaikančioms prie kintančios verslo aplinkos. Reguliarus vidaus kontrolės sistemų vertinimas ir tobulinimas yra pagrindiniai aspektai siekiant ilgalaikės sėkmės. Giriūno ir Mackevičiaus (2014) teigimu, dinamiško, konkurencingo verslo sąlygomis įmonių vadovai, siekdami užtikrinti veiksmingą vadovavimą įmonei bei įgyvendindami numatytus veiklos tikslus, turi sukurti efektyvią vidaus kontrolės sistemą. Nuo vidaus kontrolės sistemos efektyvumo priklauso įmonės finansinė būklė, veiklos rezultatai, jos plėtra ir tęstinumas. Vidaus kontrolės sistema yra aukščiausio lygio vadovybės, vadovų ir kitų darbuotojų suplanuotos ir atliekamos procedūros, skirtos užtikrinti, kad įmonės tikslai, susiję su finansinės atskaitomybės patikimumu, veiklos efektyvumu ir teisės aktų laikymusi, yra pasiekiami. Didėjanti verslo aplinkos dinamika ir neapibrėžtumas reikalauja, kad įmonės nuolat tobulintų vidaus kontrolės sistemas, siekdamos tinkamai reaguoti į rizikas ir palaikyti veiklos stabilumą. Veiksminga vidaus kontrolės sistema padeda ne tik užtikrinti patikimą ir tikslią finansinę informaciją, bet ir apsaugoti įmonės turtą,

kitus reikšmingus išteklius, pavyzdžiui, intelektualinį kapitalą ir reputaciją (Tang, Tian ir Yan, 2015). Dėl verslo rizikos, sandorių sudėtingumo, augančio informacinių technologijų naudojimo ir globalizacijos, vidinė kontrolė tampa esminiu veiksniu užtikrinant veiksmingą įmonių valdymą (Tunji, 2013). Efektyvi vidaus kontrolė ne tik padeda identifikuoti ir valdyti rizikas, bet ir atskleidžia įmonės plėtojimosi perspektyvas, skatina inovacijų diegimą bei palaiko strateginį lankstumą. Ji leidžia pastebėti potencialias grėsmes, galinčias paveikti įmonės egzistavimą, bei užtikrinti, kad priimtoms rizikos lygis išliktų priimtinas. Be to, efektyviai veikianti kontrolės sistema suteikia pagrįstą užtikrinimą, kad įmonės tikslai bus įgyvendinti laiku ir efektyviai (Hazzaa, Abdullah ir Dhahebi, 2022). Tokia sistema tampa ne tik būtina sąlyga sėkmingai įmonės veiklai, bet ir svarbia dalimi kuriant ilgalaikę vertę įmonei. Pasak Navikienės (2022), kiekvienai įmonei būtina vidaus kontrolės sistema, kadangi ji aptinka klaidas ir gali užkirsti kelią apgaulėms. Vidaus kontrolė apima taisykles, procedūras ir politiką, skirtą rizikų valdymui, finansinių ataskaitų tikslumo užtikrinimui, atitiktį teisės aktams ir įmonės politikos stebėjimui. Egzistuojant didelei verslo konkurencijai šalies rinkoje, kai daugelis įmonių akcentuoja vidaus kontrolės svarbą, vis **aktualesne problematika** tampa aiškiau ir paprasto vidaus kontrolės modelio poreikis (Giriūnas, Mackevičius, 2014). Siekiant efektyviai įvertinti įmonės vidaus kontrolę, svarbu atsižvelgti į tam tikrus aspektus. Egzistuoja ne vienas modelis, kurį pasitelkus galima atlikti vidaus kontrolės vertinimą įmonėje, tačiau jie turi skirtingus akcentus ir būdus. Dažniausiai naudojami yra *COSO*, *CoCo*, *Cadbury* modeliai. *COSO* modelis orientuojasi į rizikų valdymą, *CoCo* – į įmonės valdymo veiksmingumą, *Cadbury* – į skaidrumą ir atskaitomybę. Taip pat gali būti naudojami ISO standartai, japoniškos kokybės ir nuolatinio stebėjimo sistema (angl. *Deep learning*). Visi metodai yra skirtingi, tačiau orientuoti į tą patį tikslą – rekomendacijų pateikimą įmonės efektyvumui didinti (Simonaitytė, 2014). Kiti modeliai dažniau orientuoti į rizikų valdymo sistemas, todėl jų naudojimas vidaus kontrolei gali būti mažiau taikomas. Todėl svarbu pasirinkti tinkamą modelį, skirtą vidaus kontrolės elementų analizei. Šio tyrimo atlikimui naudojamas *COSO* modelis, nes šio modelio struktūra padeda sistemingai įvertinti ir valdyti įmonių rizikas, užtikrinant veiklos efektyvumą, finansinę atitiktį ir teisėtumą, taip pat skatina patikimumą ir skaidrumą įmonių valdyme.

Tyrimo objektas – vidaus kontrolės sistema.

Tyrimo tikslas – atlikti įmonės vidaus kontrolės sistemos efektyvumo vertinimą.

Tyrimo uždaviniai. 1. Apibūdinti vidaus kontrolės sistemos sampratą ir jos svarbą įmonės veikloje. 2. Išanalizuoti įmonės vidaus kontrolės sistemos efektyvumą pagal *COSO* modelį 3. Nustatyti įmonės vidaus kontrolės sistemos teigiamus ir tobulintinus aspektus.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, informacijos rinkimas, lyginimas, apibendrinimas, anketinė apklausa, grafinis duomenų vaizdavimas. Gauti duomenys susisteminti ir apdorojami naudojantis MS Excel programine įranga.

Vidaus kontrolės sistemos samprata ir jos svarba įmonės veikloje

Pirmą kartą terminą „Vidinė kontrolė“ paskelbė *COSO* komitetas (angl. *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission*) 1992 metais, kai jis pristatė vidinės kontrolės sistemą kaip struktūrizuotą procesą. Vidaus kontrolė – tai procesas, apimantis taisykles, procedūras ir mechanizmus, kuriais siekiama užtikrinti, kad įmonės veikla būtų efektyvi, atitiktų teisės aktus, o finansinė ir valdymo informacija būtų patikima bei tiksli (Turedi ir Celay, 2018). Vidaus kontrolės sistema apima visų įmonės lygmenų dalyvavimą – nuo vadovybės ir direktorių valdybos iki darbuotojų. Ji siekia suteikti pagrįstą užtikrinimą, kad įmonė pasieks visus savo tikslus, susijusius su veiklos efektyvumu, finansinių ataskaitų teisingumu ir atitiktimi teisės aktų bei vidaus politikos reikalavimams (El Junusi, 2020). Vidaus kontrolė – tai sistemingas procesas, kuriuo siekiama išvengti neetiško elgesio, tokio kaip sukčiavimas, vagystės ar netinkamas išteklių panaudojimas. Šis procesas padeda vadovybei užtikrinti veiklos efektyvumą, patikimą finansinės informacijos pateikimą ir įmonės atitiktį nustatytoms taisyklėms bei politikos nuostatoms (Järvenpää ir Länsiluoto, 2016).

Vidinės kontrolės sistemos efektyvumo vertinimas garantuoja įmonės tikslų pasiekimą (Yan, 2016), identifikuoja galimas rizikas, užtikrina teisės aktų ir norminių reikalavimų laikymąsi ir gerina įmonės veiklos veiksmingumą (Kalinauskaitė, 2020; Tang, Tian, ir Yna, 2015). Vidaus kontrolės

sistema vaidina pagrindinį vaidmenį ne tik užtikrinant įmonės veiklos tęstinumą, bet ir stiprinant pasitikėjimą investuotojų, partnerių bei kitų suinteresuotųjų šalių akyse (Chalmers, Hay ir Khlif, 2019). Jos efektyvumas dažnai priklauso nuo strategijų ir procedūrų, orientuotų į ilgalaikį gražos augimą, veiklos efektyvumo didinimą ir verslo tikslų pasiekimą (Nanzala ir Ingabo, 2021). Vidaus kontrolės sistemos procesai nuolatos turi būti vertinami ir koreguojami, kad būtų pasiekti efektyvūs rezultatai. Kontrolės priemonės padeda išvengti klaidų ir netinkamų veiksmų, kurie gali pakenkti įmonei. Vidinis kontrolės sistemos valdymas užtikrina, kad priemonės veiktų efektyviai, apsaugant įmonę nuo rizikų. Iškilus problemoms, atliekamos korekcinės priemonės, kad būtų išlaikyta kokybė (AuditBoard, 2023). Taigi, vidinės kontrolės sistemos efektyvumas yra glaudžiai susijęs su kontrolės tikslų pasiekimu. Kitaip tariant, vidinės kontrolės sistemos veiksmingumas yra garantija pasiekti verslo tikslus. Lai, Li ir kt., 2017 nagrinėjo vidaus kontrolės trūkumų įtaką įmonės veiklos rezultatams. Gauti rezultatai rodo, jog vidaus kontrolės trūkumas neigiamai lemia įmonės veiklos rezultatus. Šis poveikis skiriasi priklausomai nuo kiekvieno vidaus kontrolės elemento. Tyrėjų teigimu, didžiausią reikšmingą neigiamą poveikį veiklos rezultatams turi trūkumai susiję su įmonės informacinėmis technologijomis, apskaitos dokumentais, apskaitos politika ir kontrolės struktūra. Delsimas imtis veiksmų, kuriais siekiama pašalinti šiuos trūkumus ir toliau trukdo sėkmingiems įmonės finansinės veiklos rezultatams. Dalis tyrimų apima įmonių vidaus kontrolės vertinimą, kuriose yra su atsargomis susijusių trūkumų. Nustatyta, jog įmonėse, kuriose yra tokių vidaus kontrolės trūkumų, yra mažesni atsargų apyvartumo rodikliai ir dažniau pranešama apie atsargų vertės sumažėjimą. Patobulinus trūkumus šioje srityje, įmonės pasižymi geresniais veiklos rezultatais (Feng, Li, McVay ir kt., 2015). Pasak Giriūno ir Mackevičiaus (2014) visi įmonės vidaus kontrolės elementai atlieka tam tikras funkcijas įmonės numatytiems tikslams pasiekti. Mokslininkai sukūrė originalų įmonės vidaus kontrolės modelį, oktagramos būdu. Modelį sudaro septyni komponentai: išorės aplinka, informacijos sistema, kontrolės veiksmai, vidaus aplinka, kontrolės procedūrų stebėseną, koordinavimas. Straipsnyje akcentuojama, kad būtina koordinuoti įmonės darbuotojų veiksmus siekiant tinkamai naudoti turimus išteklius, juos taupyti, garantuoti aukštą produktų ir paslaugų kokybę, mažinti visų rūšių išlaidas. Tai garantuoja aukštesnius finansinius rezultatus. Kitoje straipsnio dalyje pateikta tyrimo metodologija.

Tyrimo metodologija

Atliekant tyrimą taikoma tikslinė atranka. Tyrimo metu svarbu buvo užtikrinti, kad respondentai turėtų pakankamai patirties, susijusios su tyrimo objektu (Gaižauskaitė ir Mikėnė, 2014). Vidaus kontrolės vertinimui efektyviausiai pasitelkiami klausimynai, nes jie padeda išvengti klaidų ir netikslumų bei atskleisti galimai nuslėptą informaciją (Kanapickienė ir Razmutė, 2009). Todėl tyrimui atlikti sudaryta anketa remiantis atlikta mokslinės literatūros analize, kurioje identifikuoti tinkami COSO modelio elementai: *vidaus kontrolės aplinkos vertinimas, vidaus kontrolės rizikos vertinimas, vidaus kontrolės veiklos vertinimas, informacijos ir komunikacijos vertinimas bei stebėsenos vertinimas*. COSO modelis pabrėžia, kad vidaus kontrolė yra svarbi ne tik siekiant užkirsti kelią klaidoms ir sukčiavimui, bet ir siekiant užtikrinti tinkamą išteklių valdymą, apsaugoti turtą ir suteikti tikslią bei patikimą informaciją įmonės valdymui ir išorės interesams (Liu, 2018). Vidaus kontrolės sistemos valdymas yra funkcija, skirta suderinti darbuotojus, kontrolę ir procesus įmonėje, kad būtų pasiekti tikslai (AuditBoard, 2023). Vidaus kontrolės aplinkos vertinimas apima: 1. Etikos ir sąžiningumo standartų nustatymą; 2. Vadovybės įsipareigojimą siekti skaidrumo; 3. Kompetencijos ir atsakomybės užtikrinimą darbuotojams (Arens, Elder, Beasley, 2017). Įmonė turi identifikuoti galimus pavojus savo tikslams ir juos įvertinti pagal jų poveikį bei tikimybę. Vidaus kontrolės rizikos vertinimas apima: 1. Rizikų aprašymą (pvz., finansinės, veiklos, teisinės, IT rizikos); 2. Priemonės šių rizikų valdymui (Kaplan, Mikes, 2012). Vidaus kontrolės veiklos vertinimas apima procedūras ir politikos, kurios skirtos nustatytų rizikų mažinimui. Tai gali būti: 1. Dviguba patikra (angl. *dual control*); 2. Technologinių kontrolės mechanizmų įdiegimas; 3. Atskirų funkcijų atskyrimas (pvz., kasos ir apskaitos) (COSO, 2013). Informacijos ir komunikacijos vertinimas užtikrina, kad darbuotojai gautų laiku ir patikimą informaciją. Tai turi būti: 1. Aiški vidinė ir išorinė komunikacija; 2. Tinkamos IT sistemos naudojimas (Simons, 2000). Stebėsenos vertinimas leidžia vertinti kontrolės

sistemos efektyvumą: 1. Atliekant vidaus auditą; 2. Vykdamas vadovybės vertinimus; 3. Naudojant išorės auditorių paslaugas (Graham, 2015).

Siekiant užtikrinti anketos kokybę, buvo atsižvelgta į respondentų informuotumo lygį apie tiriamą dalyką (Tidikis, 2003). Šioje darbo dalyje kiekvienam COSO modelio elementui buvo skirta atskira anketos dalis. Kiekviena dalis sudaryta iš klausimų, skirtų surinkti informaciją apie tai, kaip įmonėje yra įgyvendinamas konkretus COSO modelio elementas. Teiginiai buvo formuluojami taip, kad būtų aiškūs, nedviprasmiški ir vienodai suprantami visiems respondentams.

Pirmoje anketos dalyje klausimynas sudarytas iš 7 klausimų, kurie susiję su vidaus kontrolės žinomumu įmonės aplinkoje ir darbuotojų dalyvavimu vidaus kontrolės procese (1); įmonės galių pasiskirstymu vidaus kontrolės aplinkoje, įmonės struktūros patvirtinimu, vadovo ir darbuotojų komunikacija (2); įmonės darbuotojų kokybe ir suteiktu savarankiškumu darbe (3); įmonės bendravimo kultūra (4); įmonės darbuotojų mokymu (5); įmonės parengtomis pareigūnėmis instrukcijomis (6); ir įmonės vidaus tvarkos taisyklėmis patvirtinimu (7).

Antroje anketos dalyje pateikti klausimai susiję su rizikomis, kuriomis įmonė susiduria ir su rizikos identifikavimo procesu, jų dokumentavimu (1) bei rizikos rezultatų aptarimu su įmonės darbuotojais (2).

Trečioje anketos dalyje atliekant kontrolės veiklos vertinimą išskiriami 4 klausimai, kurie susiję su įmonės kontrolės veiksmų planavimu ir įgyvendinimu (1); kontrolės veiksmais, kurie apibrėžia darbuotojų darbo funkcijas (2); kontrolės veiksmų priemonėmis ir procedūromis (3); ir kontrolės veiksmų įtraukimu į technologinius procesus (4).

Ketvirtoje anketos dalyje klausimynas apima informacijos ir komunikacijos vertinimą. Klausimai susiję su įmonės vadovo ir darbuotojų komunikacija bei ryšiu (1); informacijos patikimumu ir veiksmingumu (2); ir įmonės bei kliento bendradarbiavimo efektyvumu (3).

Penktoje anketos dalyje vertinama vidaus kontrolės stebėseną. Klausimai susiję su atsakingu darbuotojų priskyrimu už vidaus kontrolės stebėsenos vertinimą (1); vidaus kontrolės procedūrų vykdymą ir taikymą kasdienėje veikloje (2); ir vidaus kontrolės trūkumų nustatymu bei veiksmų plano sudarymu (3).

Tyrimo dalyvavo kiek daugiau nei 70 proc. respondentų, kurių amžius svyruoja nuo 18–24 metų (36,4 proc.), 25–34 metų (9,1 proc.), 35–44 metų (18,2 proc.), 45–54 metų (9,1 proc.) 55–64 metų (18,2 proc.) ir daugiau nei 65 metai (9,1 proc.). Nustatyta, kad didžioji dalis respondentų buvo vyrai (63,6 proc.), o moterys užėmė mažesnę apklaustųjų dalį (18,2 proc.), kiti respondantai lyties neatskleidė (18,2 proc.). Dauguma respondentų įmonėje išdirbę apie 4 metus (90,9 proc.), o daugiau nei 10 metų – apie 9,1 proc.. Gauti tyrimo rezultatai leidžia įvertinti vidaus kontrolės efektyvumą įmonėje.

Tyrimo rezultatai

COSO vidaus kontrolės sistema yra struktūrizuotas modelis, skirtas įmonėms valdyti rizikas ir pasiekti savo tikslus. Pagrindiniai šio modelio vertinimo elementai yra įmonės aplinka, rizikos efektyvumas, veikla, informacija ir komunikacija bei stebėseną. *Vidaus kontrolės aplinkos vertinimas*. Pirmiausia buvo siekiama išsiaiškinti vidaus kontrolės žinomumą įmonės aplinkoje. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad 90,9 proc. respondentų galėtų greitai apibūdinti vidaus kontrolės sąvoką, tačiau tik apie 63,6 proc. dalyvauja įmonės vidaus kontrolės procese, nors 72,7 proc. nurodė, kad įmonėje vidaus kontrolės sistema yra įdiegta. Dauguma pripažįsta, kad įmonėje yra suteikti įgaliojimai ir priskirta atsakomybė bei laikomasi tam tikrų standartų (90,9 proc.), tačiau apie darbuotoją, kuris būtų atsakingas už vidaus kontrolės užtikrinimą žino apie 73 proc. respondentų. Pastebėta, kad įmonė laikosi duomenų saugos politikos reikalavimų, nes 90,9 proc. respondentų patvirtina apie įmonės gebėjimą užtikrinti duomenų saugumą, tačiau 9,1 proc. respondentų apie tai nežino. Naujų technologijų integravimą į įmonės vidaus kontrolės sistemą pripažįsta 63,6 proc. respondentų, o 36,4 proc. respondentų neturi nuomonės. Apie žmogiškųjų išteklių politikos ir procedūros įgyvendinimą žino 45,5 proc., tačiau 45,5 proc. respondentų apie tai nežino, o 9,1 proc. respondentų teigia, kad įmonė neįgyvendina šios politikos.

Toliau tiriama, ar įmonėje apibrėžtos atsakomybės ir galių pasiskirstymas kontrolės aplinkoje. Didžioji dalis respondentų (54,5 proc.) pasisakė, kad yra nustatytos taisyklės, kurios apibrėžia atsakomybę ir galių pasiskirstymą įmonės kontrolės aplinkoje, tačiau 38,4 proc. nežino arba 9,1 proc. teigia, kad tokių taisyklių nėra. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad 54,5 proc. respondentų nežino ar yra patvirtinta įmonės struktūra, ir kaip ji buvo keičiama per 12 mėnesių (63,6 proc.), nors 36,4 proc. respondentų teigė, kad nebuvo keičiama. Respondentai paklausti apie įmonės skatinimą atvirai komunikuoti tarp vadovų ir darbuotojų, 90,9 proc. iš jų sutinka ir pripažįsta. Tačiau pastebėta, kad įmonėje trūksta mokymų apie etikos ir sąžiningumo principus, nes 45,5 proc. respondentų teigia, kad tokių mokymų nėra, o 36,4 proc. nežino, tik 18,2 proc. respondentų atsakė, kad tokie mokymai vyko.

Įmonės vadovo požiūrį į darbuotojų kokybę ir lygį būtinumą bei suteiktą savarankiškumą darbe teigiamai pasisako 100 proc. atsakiusių respondentų. Tačiau domintis, ar įmonėje pasitaiko atvejų, kai įmonės vadovo veikla apsiriboja neesminių funkcijų vykdymu ir uždavinių sprendimu, atitolinant esminių problemų ir klausimų nagrinėjimą, didžioji dalis respondentų atsakė, kad nėra tokių atvejų (63,6 proc.), o 36,4 proc. nežino.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad įmonėje yra tinkama bendravimo kultūra ir nėra jaučiamas vadovo diskriminacinis požiūris bei įmonėje nėra toleruojamos apkalbos, paskalos ir šmeižtas (100 proc.). Pateiktas klausimas respondentams apie įmonės darbinių susirinkimų ir pasitarimų bei darbo patirties pasidalijimo dažnumą parodė, kad 45,5 proc. respondentų sutinka ir nurodė, kad vyksta tokie susirinkimai, tačiau 36,3 proc. respondentų apie tai nežino, o 18,2 proc. nurodė, kad tokie susirinkimai įmonėje nevyksta.

Dauguma respondentų pripažįsta, kad įmonėje skatinamas mokymasis (36,4 proc.) ir darbuotojų tobulinimosi programos (54,5 proc.), tačiau atitinkamai 63,6 proc. ir 45,5 proc. apie tai nieko nežino. Nors įmonė turi pakankamai kvalifikuotų specialistų (100 proc.) ir daugiau nei 72 proc. siekia samdyti ir išlaikyti kompetentingus darbuotojus, tačiau paklausti respondentai apie įmonėje teikiamą sistemingą mokymąsi, kad jie įgytų reikalingas žinias ir įgūdžius kontrolės srityje, 45,5 proc. iš jų sutinka, tačiau 45,5 proc. nežino, o 9 proc. teigia, kad nėra tokių mokymų.

Toliau vertinant tyrimo rezultatus, siejamus su įmonės parengtos pareiginės instrukcijos vertinimu nustatyta, kad 63,6 proc. respondentų patvirtina, jog šios instrukcijos įmonėje yra, taip pat 63,6 proc. tiksliai gali apibūdinti darbo funkcijas, 72,7 proc. patvirtina, kad tiksliai ir aiškiai apibrėžtos darbo teisės, darbuotojo atsakomybė (81,8 proc.) ir darbuotojo pavaldumas (72,7 proc.). Tačiau kita dalis respondentų nežino apie įmonėje parengtas pareigines instrukcijas (27,3 proc.) arba teigia, kad jų nėra (9,1 proc.). Taip pat, nežino kokios yra darbuotojo darbo funkcijos (36,4 proc.), darbuotojų teisės (27,3 proc.), darbuotojų atsakomybė (18,2 proc.) ir darbuotojų pavaldumas (27,3 proc.). Į klausimą ar įmonėje yra patvirtinta asmenų, kurie suteikia teisę rengti ir pasirašyti ar tik pasirašyti apskaitos dokumentus teigiamą atsakymą pateikė 18,2 proc. respondentų, 54,5 proc. nežino, o 27,3 proc. teigia, kad tokio sąrašo nėra.

Analizuojant tyrimo rezultatus, siejamus su įmonės vidaus tvarkų patvirtinimu galima teigti, kad 36,4 proc. respondentai yra susipažinę su įmonės vidaus tvarkomis, tačiau 45,5 proc. respondentų apie tai nieko nežino, o 18,2 proc. respondentų teigia, kad nėra susipažinę su įmonės vidaus tvarkomis. Į klausimą ar įmonėje yra parengtas vidaus kontrolės aprašas, kuriame yra aprašytas įmonės veiklos pobūdis, rizikos, informacinė sistema, turto apsauga ar kita svarbi informacija teigiamai atsakė 18,2 proc. respondentų, 63,6 proc. respondentų apie tai nežino, o 18,2 proc. teigia, kad tokių aprašų dar nėra matę. Respondentai, paklausti ar kontrolės politikos ir procedūros yra prieinamos visiems darbuotojams, teigiamai atsakiusiųjų į šį klausimą buvo 18,2 proc., tačiau nežinančiųjų buvo 72,7 proc., o neigiamai vertinančiųjų šį klausimą buvo 9,1 proc.. Susisteminti vidaus kontrolės aplinkos efektyvumo vertinimo rezultatai pateikti 1 lentelėje.

1 Lentelė. Vidaus kontrolės aplinkos efektyvumo vertinimo suvestinė

Vidaus kontrolės aplinkos vertinimo kriterijai	Teigiami aspektai	Tobulinti aspektai
1. Klausimai susiję su vidaus kontrolės žinomumu	Įmonėje yra įdiegta vidaus kontrolės sistema, darbuotojams	Sudaryti darbuotojų sąrašą, kurie būtų atsakingi už vidaus kontrolės užtikrinimą.

įmonės aplinkoje ir darbuotojų dalyvavimu vidaus kontrolės procese.	suteikti įgaliojimai ir priskirta atsakomybė. Įmonė užtikrina duomenų saugumą.	Plėsti naujų technologijų integravimą į įmonės vidaus kontrolės sistemą. Supažindinti darbuotojus apie žmogiškųjų išteklių politikos ir procedūros įgyvendinimą.
2. Klausimai susiję su įmonės galių pasiskirstymu vidaus kontrolės aplinkoje, įmonės struktūros patvirtinimu, vadovo ir darbuotojų komunikacija	Įmonėje yra patvirtintos taisyklės, apibrėžiančios darbuotojų atsakomybę ir galių pasiskirstymą įmonės kontrolės aplinkoje. Įmonėje yra skatinama ir palaikoma atvira komunikacija tarp vadovų ir darbuotojų.	Supažindinti darbuotojus su įmonės patvirtinta struktūra. Skirti mokymus įmonės darbuotojams apie etikos ir sąžiningumo principus.
3. Klausimai susiję su įmonės darbuotojų kokybe ir suteiktą savarankiškumu darbe	Įmonėje palaikomas teigiamas požiūris į darbuotojų kokybę, pasiektą jo lygį ir suteikiamas visapusiškas savarankiškumas darbe.	Atkreipti dėmesį į tai, kad svarbu įvertinti veiklas, kurios vadovams palengvintų esminių problemų ir klausimų sprendimą.
4. Klausimai susiję su įmonės bendravimo kultūra	Įmonėje vyrauja teigiama bendravimo kultūra. Įmonėje nėra diskriminacinio požiūrio, nėra toleruojamos apkalbos ir šmeižtas.	Dažniau vykdyti darbinis susirinkimus ir pasitarimus bei pasidalinti darbo patirtimi tarp vadovų ir darbuotojų.
5. Klausimai susiję su įmonės darbuotojų mokymu.	Įmonė skatina darbuotojus mokytis ir tobulintis mokymosi programose. Įmonė palankiai vertina darbuotojų darbo kompetencijas, jų patirtį ir įgūdžius.	Skatinti mokymus, siejamus su žinių ir įgūdžių įgijimu vidaus aplinkos kontrolės srityje.
6. Klausimai susiję su įmonės parengtomis pareiginėmis instrukcijomis	Įmonėje yra parengtos darbuotojų pareiginės instrukcijos, apibrėžiančios darbuotojų darbo funkcijas, darbo teisę, darbuotojų atsakomybę ir pavaldumą.	Didinti pažinimą darbuotojus dirbantiems skirtingose pareigose su pareiginėmis instrukcijomis, pabrėžiant darbuotojų darbo funkcijas, teises, atsakomybę ir pavaldumą. Sudaryti darbuotojų sąrašą, kuriems būtų suteikta teisė rengti ir pasirašyti ar tik pasirašyti apskaitos dokumentus.
7. Klausimai susiję su įmonės vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimu	Įmonėje yra parengtos vidaus tvarkos taisyklės.	Atnaujinti vidaus tvarkos taisyklių aprašus, kuriuose būtų aprašytas įmonės veiklos pobūdis, patiriamos rizikos, veikianti informacinė sistema, turto apsauga ir kita svarbi informacija. Supažindinti darbuotojus pasirašytinai su atnaujintomis vidaus tvarkos taisyklėmis ir jų aprašais.

Vidaus kontrolės rizikos vertinimas. Gauti tyrimo rezultatai, leidžia įvertinti vidaus kontrolės riziką įmonėje. Tyrimo duomenys siejami su įmonės rizikos identifikavimu, rizikos valdymo procedūromis ir kitais rizikos veiksniais. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad 54,5 proc. respondentų nežino su kokiomis rizikomis įmonė susiduria, tačiau 36,4 proc. teigiamai atsako į šį klausimą. Pateiktas klausimas respondentams ar yra identifikuojami veiksniai atsižvelgiant į įvykusius pokyčius atskleidė, kad 63,6 proc. apie tai nėra girdėję ir nėra įtraukti į rizikos identifikavimo procesą, tačiau 36,4 proc. teigia, kad yra nustatytos tam tikros rizikų kategorijos ir jų procesas. Taip pat įmonėje trūksta informacijos apie darbuotojus, kurie būtų atsakingi už rizikos valdymą, 45,5 proc. respondentų nežino, o kita dalis respondentų atsako neigiamai į šį klausimą (9,1 proc.), tačiau 45,5 proc. respondentų teigia žinantys darbuotojus, kurie atsakingi už rizikos valdymą įmonėje. Dauguma respondentų pripažįsta, kad nežino ar įmonėje rizikos valdymas yra dokumentuotas ir nustatyti mechanizmai rizikoms suvaldyti (72,7 proc.). Taip pat 18,2 proc. respondentų teigia, kad nėra, tačiau 9,1 proc. atsako teigiamai į šį klausimą. Be to didžioji dalis respondentų (90,9 proc.) teigia, kad nežino ar yra organizuojami rizikos vertinimo aptarimai, kuriuose būtų apibendrinami rizikos

vertinimo rezultatai, nors 9,1 proc. teigiamai atsako į šį klausimą. Atsakant į klausimą ar dokumentai, susiję su rizikos valdymu (rizikos valdymo tvarka, rizikos valdymo planas) yra prieinami darbuotojams 81,8 proc. respondentų nežino, tačiau 18,2 proc. respondentų teigia, kad apie tai žinantys. Vidaus kontrolės rizikos efektyvumo vertinimo suvestinė pateikta 2 lentelėje.

2 Lentelė. Vidaus kontrolės rizikos efektyvumo vertinimo suvestinė

Vidaus kontrolės rizikos efektyvumo vertinimo kriterijai	Teigiami aspektai	Tobulinti aspektai
1. Klausimai apie rizikas su kuriomis susiduria įmonė	Dalis darbuotojų žino su kuriomis rizikomis įmonė susiduria.	Apibrėžti pagrindines veiklos, finansines ar kitas rizikas su kuriomis įmonė susiduria ir nustatyti mechanizmus šioms rizikoms valdyti.
2. Klausimai susiję su rizikos identifikavimo procesu ir dokumentavimu bei rizikos rezultatų aptarimu su įmonės darbuotojais	Iš dalies galima pripažinti, kad įmonė vykdo rizikos identifikavimo procesą.	Įtraukti darbuotojus į rizikos identifikavimo procesą ir priskirti asmenis, kurie būtų atsakingi už rizikos valdymą. Organizuoti rizikos rezultatų vertinimo aptarimus su darbuotojais.

Vidaus kontrolės veiklos vertinimas. Atliekant įmonės kontrolės veiklos vertinimą pirmiausia išsiaiškinta, kad net 72,2 proc. respondentai nežino ar įmonėje yra nustatytos procedūros, pagal kurias reguliariai peržiūrimi vidaus teisės aktai (politikos procedūros, taisyklės ir kt.), 18,2 proc. teigia, kad yra nustatytos, o likusioji dalis mano, jog nėra. 45,5 proc. respondentų nuomone įmonė turi aiškią politiką ir procedūras teikiamoms paslaugoms, likusieji apie tai nežino. 72,2 proc. darbuotojų nežino apie nustatytus kriterijus ir rodiklius, pagal kuriuos vertinamas kontrolės priemonių veiksmingumas, 9,1 proc. respondentų mano, kad įmonėje nustatyti šie kriterijai ir rodikliai. Be to 81,8 proc. respondentų nežino apie įmonėje atliekamus vidinius ir/ar išorinius auditus, kurie būtų skirti kontrolės priemonėms vertinti. Prie pastarųjų dviejų klausimų po 18,2 proc. atsakiusiųjų teigia, kad tokių kontrolės veiklos vertinimo būdų įmonėje nėra. Respondentų paklausus ar po kontrolės priemonių vertinimo sudaromi veiksmų planai, skirti nustatytoms problemoms spręsti ir priemonių tobulinimui, teigiamai atsakė 18,2 proc., nežinančiųjų buvo 72,7 proc., o neigiamai vertina šį klausimą 9,1 proc..

Didžioji dalis respondentų (72,2 proc.) teigia, kad visiems darbuotojams pateikti aiškūs ir išsamūs pareigybių aprašymai, 18,2 proc. apie tai nieko nežino, 9,1 proc. neigiamai atsako į šį klausimą. 81,6 proc. apklaustųjų sutinka, kad šiuose aprašymuose aiškiai nurodytos atsakomybės bei užduotys, likusieji nieko nežino apie tai. 54,5 proc. sutinka, kad įmonės struktūra yra aiški, gerai apibrėžta ir su aiškiais atsakomybės linijomis, 45,5 proc. teigia apie nežinantys. Tyrimo rezultatai parodė, kad 45,5 proc. darbuotojų informuojami apie savo pareigas ir atsakomybes per mokymus bei reguliarias komunikacijas, 36,4 proc. apie tai nėra informuoti, o 18,2 proc. nežino šios informacijos. 90,9 proc. apklaustųjų sutinka, kad prireikus gauna pagalbą ir paaiškinimus dėl savo pareigų, tačiau 9,1 proc. apie tai nežino. Nustatyta, kad 63,6 proc. respondentų nežino ar atsižvelgiant į pasikeitusius verslo poreikius, pareigybių aprašymai ir atsakomybių pasiskirstymas reguliariai peržiūrimi ir atnaujinami, 36,4 proc. mano, kad taip. Analizuojant klausimą ar darbuotojai turi galimybę pateikti pastabas ir pasiūlymus dėl pareigų atskyrimo ir pranešti apie galimus nesuderinamumus ar problemas paaiškėjo, kad 90,9 proc. atsako teigiamai, 9,1 proc. apie tai nežino. Išsiaiškinta, kad daugiau nei pusė apklaustųjų (54,5 proc.) mano, kad įmonėje darbuotojams suteikti įgaliojimai atlikti tam tikras operacijas, likusioji dalis (45,5 proc.) – nežino.

Įmonės darbuotojai (45,5 proc.) žino, kad yra atliekamas operacijų dokumentavimas, 54,5 proc. darbuotojų nežino apie tai. Į klausimą ar įmonėje yra nustatytos aiškios prieigos prie kontrolės taisyklių ir procedūrų, kurios reguliuoja, kas gali pasiekti ir apdoroti įvairaus tipo informaciją teigiamai atsakė 27,3 proc. apklaustųjų, 72,7 proc. apie tai nežino. 63,6 proc. respondentų nežino ar įmonėje yra įdiegti šifravimo mechanizmai, apsaugantys nuo neleistino pasiekimo ir nutekėjimo, tiek pat atsakiusiųjų nežino apie duomenų atsarginių kopijų atlikimo reguliarumą, užtikrinant, kad informacija nebūtų prarasta. Atitinkamai į šiuos klausimus 18,2 proc. ir 36,4 proc. darbuotojų atsakė teigiamai, po vienodai respondentų (18,2 proc.) nežino apie įmonėje įdiegtus duomenų šifravimo mechanizmus. Panašiai atsakymai pasiskirstė analizuojamos įmonės darbuotojų paklausus apie apibrėžtos informacijos apdorojimo procedūrų aiškumą, įskaitant duomenų įvedimą, apdorojimą, saugojimą bei perdavimą: 36,4 proc. sutinka su šiuo teiginiu ir 63,6 proc. nežino šios informacijos.

18,2 proc. teigimu šios procedūros ir darbuotojai yra tinkamai apmokyti jų vykdymui, tačiau net 81,8 proc. respondentų apie tai nežino.

Atlikus kontrolės veiksmų, įtraukiančių technologinius procesus, analizę, išsiaiškinta, jog visi įmonės darbuotojai naudoja technologinius sprendimus tai yra automatizuotus procesus, duomenų analizės įrankius ir stebėjimo sistemas. Jų nuomone (63,6 proc.) naudojamos technologijos padidina veiklos efektyvumą, sumažina klaidų skaičių ar leidžia sutaupyti laiko ir resursų. 54,5 proc. respondentų pritaria, kad įmonėje stebimas technologijų vystymasis ir planuojama įdiegti naujoves, taip siekiant tobulinti savo verslo veiklą bei konkurencinį pranašumą. 27,3 proc. įmonės darbuotojų teigimu tam yra skirtos specifinės struktūros ar atsakingi asmenys, nuolat stebintys rinką ir technologijų pokyčius, 18,2 proc. nesutinka ir 54,5 proc. atsakiusiųjų apie tai nežino. Atsakant į klausimą ar konkretūs tikslai susiję su naujų technologijų diegimu 45,5 proc. respondentų pritaria, 54,5 proc. respondentų neturi nuomonės. Susisteminti kontrolės veiklos vertinimo rezultatai pateikti 3 lentelėje.

3 Lentelė. Vidaus kontrolės veiklos vertinimo suvestinė

Vidaus kontrolės veiklos vertinimo kriterijai	Teigiami aspektai	Tobulinti aspektai
1. Klausimai susiję su įmonės kontrolės veiksmų planavimu ir įgyvendinimu	Pusės respondentų nuomone įmonėje yra aiški politika ir procedūros teikiamoms paslaugoms.	Didžioji dalis įmonės darbuotojų nežino apie kontrolės veiksmų planavimą ir įgyvendinimą, todėl siūloma supažindinti įmonės darbuotojus su šiais veiksmais.
2. Klausimai susiję su kontrolės veiksmais, kurie apibrėžia darbuotojų darbo funkcijas	Didžioji dalis įmonės darbuotojų žino apie galimybes gauti informacijos, kuri yra susijusi su jų pareigomis bei atsakomybėmis.	Atsižvelgiant į pasikeitusius verslo poreikius, didinti pareigybių aprašymų ir atsakomybių pasiskirstymo peržiūrėjimo dažnumą ir atnaujinimą.
3. Klausimai susiję su kontrolės veiksmų priemonėmis ir procedūromis	Darbuotojai žino, kad įmonėje atliekamas operacijų dokumentavimas.	Didinti įmonės darbuotojų supažindinimą su kontrolės veiksmų priemonėmis ir procedūromis: apsaugančiomis nuo neleistino informacijos nutekėjimo, siejant su duomenų kopijų atlikimo reguliarumu. Taip siekiant užtikrinti, kad nebūtų prarasta įmonės informacija.
4. Klausimai susiję su kontrolės veiksmų įtraukimu į technologinius procesus	Rezultatai atskleidė, kad visi darbuotojai įmonėje naudoja technologinius sprendimus.	Nurodyti įmonės darbuotojus ar specifines struktūras, kurie įtraukti į nuolatinį rinkos stebėjimą, susijusį su technologiniais procesais.

Informacijos ir komunikacijos vertinimas. Informacijos ir komunikacijos vertinimo rezultatai rodo, kad visiems įmonėms darbuotojams vadovų perduodama informacija yra aiški, suprantama, darbo aplinkoje skatinama atvira ir skaidri komunikacija, vadovai aktyviai klauso darbuotojų nuomonės ir atsiliepimų, be to darbuotojai jaučiasi laisvai išsakydami savo nuomonę, idėjas. 72,7 proc. respondentų atsakė, kad įmonėje vyksta formalūs susitikimai tarp vadovų ir darbuotojų, 9,1 proc. nesutinka su šiuo teiginiu ir 18,2 proc. neturi nuomonės. 63,6 proc. respondentų nežino ar įmonėje priimtose taisyklės ir gairės, kaip vadovai turėtų komunikuoti su darbuotojais, ar yra įgyvendinami mechanizmai, apklausos, kurios skirtos įvertinti darbuotojų pasitenkinimą komunikacija su vadovais. 54,5 proc. žino, kad įmonė naudoja šiuolaikines technologijas, siekdama pagerinti komunikaciją, tačiau 54,5 proc. nežino ar naudojamos technologijos užtikrina sklandų ryšį ir bendradarbiavimą.

Į klausimą ar įmonėje yra veiksminga sistema, užtikrinanti, jog pateikiama informacija būtų patikima ir tiksli teigiamą atsakymą pateikė 54,5 proc. respondentų, 36,4 proc. nežino, o 9,1 proc.

teigia, kad tokios sistemos nėra. Jų manymu (36,4 proc.) tokia sistema užtikrina sklandų informacijos apdorojimą ir duomenų saugumą, 63,6 proc. šiuo klausimu neturi nuomonės. Respondentų teigimu, reikalinga informacija iš vadovų gaunama laiku, taip pat darbuotojai apmokomi naudotis dokumentais, šablonais ir reikalingomis priemonėmis. 90,9 proc. darbuotojų turi prieigą prie visų reikalingų dokumentų, procedūrų aprašymų, kurie užtikrina sėkmingą užduočių atlikimą, likusieji teigia nežinantys apie tai. Tiek pat respondentų teigia, kad užduotys įmonėje yra pateikiamos su pakankamai detalia informacija ir darbuotojai tokiu būdu supranta, ką tiksliai reikia atlikti. 45,5 proc. respondentų nuomone, įmonėje nebūna situacijų, kad informacija nepasiektų reikiamų žmonių arba jos prieinamumas būtų apribotas, 45,5 proc. nežino, o 9,1 proc. mano, kad tokių situacijų įmonėje būna. Didžioji dalis respondentų (72,2 proc.) nežino ar įmonėje yra sukurti specialūs informacijos apie pažeidimus perdavimo būdai, 18,2 proc. teigiamai atsako į šį klausimą, o 9,1 proc. nežino. Tyrimo rezultatai parodė, kad 45,5 proc. darbuotojams yra aiškios ir viešai prieinamos procedūros, kai galima pranešti apie pastebėtus pažeidimus.

Atlikus įmonės ir kliento bendradarbiavimo efektyvumo rezultatų analizę, išsiaiškinta, kad 45,5 proc. respondentų nuomone įmonė, aktyviai bendradarbiauja su partneriais ir tiekėjais, taip siekdama suprasti jų galimybes ir pasiūlymus ir gerindama darbo ir paslaugų kokybę, 54,5 proc. neturi nuomonės šiuo klausimu. Tik 18,2 proc. pritaria teiginiui, kad įmonėje reguliariai atliekamos klientų apklausos, rinkos tyrimai ir atsiliepimų analizė, norint suprasti klientų poreikius ir lūkesčius. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog 54,5 proc. respondentų sutinka, kad vadovybė imasi priemonių patenkinti klientų pagedavimus ir pretenzijas, 45,5 proc. – nežino. Į klausimą ar įmonėje įgyvendinamos kokybės gerinimo iniciatyvos teigiamai atsakė 36,4 proc., tačiau 63,6 proc. nežino apie šių iniciatyvų įgyvendinimą. Anketos rezultatų analizė atskleidė, jog 72,7 proc. respondentų nežino ar įmonėje yra naudojami tam tikri įrankiai, sistemos, kurios padėtų stebėti ir tobulinti klientų aptarnavimo procesų efektyvumą, 18,2 proc. teigė, kad yra, ir 9,1 proc. mano, kad nenaudojami. Informacijos ir komunikacijos vertinimo rezultatai pateikti 4 lentelėje.

4 Lentelė. Vidaus kontrolės informacijos ir komunikacijos vertinimo suvestinė

Vidaus kontrolės informacijos ir komunikacijos vertinimo kriterijai	Teigiami aspektai	Tobulinti aspektai
1. Klausimai susiję su įmonės vadovo ir darbuotojų komunikacija bei ryšiu	Dauguma įmonės darbuotojų palankiai vertina jų ir vadovo komunikaciją bei ryšius.	Darbuotojus supažindinti su bendrai priimtomis taisyklėmis ar gairėmis, kaip vadovai turėtų komunikuoti su darbuotojais.
2. Klausimai susiję su informacijos patikimumu ir veiksmingumu	Darbuotojai laiku gauna informaciją iš vadovų bei yra apmokomi naudotis dokumentais, šablonais ir priemonėmis.	Įmonėje sukurti specialius informacijos perdavimo būdus apie pažeidimus.
3. Klausimai susiję su įmonės ir kliento bendradarbiavimo efektyvumu	Naudojamos tinkamos vadovybės priemonės patenkinti klientų pagedavimus ar pretenzijas.	Įmonėje atlikti reguliariesnes klientų apklausas, rinkos tyrimus ir atsiliepimų analizę.

Stebėsenos vertinimas. Analizuojant klausimą ar įmonėje yra priskirti atsakingi darbuotojai už vidaus kontrolės stebėsenos vertinimą, didžioji dalis respondentų atsako teigiamai (63,6 proc.), tačiau 18,2 proc. respondentų atsakė neigiamai arba apie tai nieko nežino. Taip pat 45,5 proc. respondentų nežino ar vidaus kontrolės stebėsenos procedūros vykdomos nuolat, o 18,2 proc. neigiamai atsako į šį klausimą, 36,4 proc. teigia, kad įmonėje vidaus kontrolės procedūros stebėseną vykdoma nuolat. Dauguma respondentų (72,7 proc.) nežino kaip taikyti vidaus kontrolės procedūras savo kasdienėje veikloje, nors kita dalis respondentų (27,3 proc.) teigia žinantys ir jas taiko. Atsakant į klausimą ar įmonėje atliekami atskiri vidaus kontrolės vertinimai ir tai daroma reguliariai, 72,7 proc. respondentų nežino, o 27,3 proc. respondentų teigiamai atsako į šį klausimą. Taip pat 81,8 proc. respondentų nežino ar įmonės vadovai vertina rezultatus ir priima su tuo susijusius sprendimus, tik 18,2 proc. respondentų atsako teigiamai į šį klausimą. Be to nėra žinoma ar vadovybė imasi veiksmų, kad būtų nustatyti vidaus kontrolės trūkumai ir jie laiku ištaisomi (54,5 proc. respondentų), tik 36,4 proc.

respondentų atsako teigiamai, 9,1 proc. respondentų teigia, kad tokios stebėsenos nėra. Taip pat įmonėje nėra žinoma ar įmonėje yra apibrėžti veiksmų planai, skirti pagerinti veiklos kokybę pagal vertinimo išvadas (63,6 proc. respondentų), kita dalis respondentų teigia, kad nėra (9,1 proc.), tačiau 27,3 proc. respondentų teigia, kad įmonėje parengtas veiksmų planas. Susisteminti vidaus kontrolės stebėsenos efektyvumo vertinimo rezultatai pateikti 5 lentelėje.

5 Lentelė. Vidaus kontrolės stebėsenos efektyvumo vertinimo suvestinė

Vidaus kontrolės stebėsenos efektyvumo vertinimo kriterijai	Teigiami aspektai	Tobulinti aspektai
1. Klausimai susiję su atsakingu darbuotoju priskyrimu už vidaus kontrolės stebėsenos vertinimą	Įmonėje yra priskirti atsakingi darbuotojai už vidaus kontrolės stebėsenos vertinimą.	Supažindinti darbuotojus pasirašytinai su atsakingais už vidaus kontrolės stebėsenos vertinimą.
2. Klausimai susiję su vidaus kontrolės procedūrų vykdymu ir taikymu kasdienėje veikloje	Iš dalies galima patvirtinti, kad įmonė vykdo vidaus kontrolės procedūras.	Apibrėžti vidaus kontrolės procedūras ir organizuoti mokymus apie vidaus kontrolės procedūrų taikymą darbuotojų kasdienėje veikloje.
3. Klausimai susiję su vidaus kontrolės trūkumų nustatymu ir veiksmų plano sudarymu	Iš dalies yra vykdomas įmonės vidaus kontrolės trūkumų identifikavimas.	Atlikti vidaus kontrolės trūkumų nustatymą, sudaryti prevencinį veiksmų planą ir supažindinti su šiuo planu darbuotojus.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad tirta, paslaugas teikianti įmonė, turi daug teigiamų vidaus kontrolės aplinkos aspektų, tačiau yra sričių, kuriose reikia daugiau skaidrumo ir mokymų. Įmonė turi gerą pagrindą vidaus kontrolės sistemos užtikrinimui, tačiau būtina gerinti darbuotojų informavimą ir įtraukimą į šį procesą, vykdyti nuoseklesnius mokymus ir stiprinti žinias apie vidaus kontrolės politiką, atsakomybes ir procedūras. Apskritai, tyrimo rezultatai atskleidžia, kad įmonėje būtina pagerinti vidaus kontrolės procedūrų ir veiklos vertinimo skaidrumą bei aiškumą, užtikrinti nuoseklų informavimą darbuotojams ir išplėsti jų dalyvavimą šiuose procesuose, ypač vertinant technologijų integraciją ir diegimą.

Tyrimo išvados

Vidaus kontrolės efektyvumo vertinimas yra būtinas norint užtikrinti įmonės veiklos skaidrumą ir patikimumą. Nuolatinis vidaus kontrolės sistemų peržiūrėjimas ir tobulinimas yra esminis aspektas, leidžiantis įmonėms išlikti konkurencingoms. Efektyvi vidaus kontrolės sistema, kuri apima tinkamas procedūras, taisykles ir politiką, yra būtina ne tik finansinės atskaitomybės tikslumui užtikrinti, bet ir rizikų valdymui bei teisės aktų laikymuisi. Dėl didelės konkurencijos ir nuolatinės verslo aplinkos kaitos, svarbu pasirinkti paprastą ir aiškų vidaus kontrolės modelį, kaip pavyzdžiui *COSO* modelį, kuris sistemingai vertina ir valdo įmonės rizikas, užtikrina veiklos efektyvumą bei finansinę atitiktį. Tokia sistema ne tik prisideda prie įmonės sėkmės, bet ir padeda užtikrinti jos ilgalaikį augimą, stabilumą ir gebėjimą prisitaikyti prie besikeičiančios verslo aplinkos. Kontrolės priemonės, taikomos nuolatos ir koreguojamos pagal situaciją, padeda išvengti klaidų, neefektyvių sprendimų ir kitų veiksmų, galinčių pakenkti įmonei.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad daugelis respondentų žino vidaus kontrolės sąvoką, tačiau tik dalis jų dalyvauja šio proceso veikloje. Be to, įmonėje yra aiškiai apibrėžti įgaliojimai ir atsakomybės, užtikrinamas duomenų saugumas, naujų technologijų integravimas, nors ir ne visuomet darbuotojai apie tai informuoti. Įmonė skatina atvirą komunikaciją, tačiau mokymų poreikis akivaizdus, ypač apie etikos principus, kontrolės politikos ir procedūrų prieinamumą. Įmonėje trūksta aiškios struktūros, apibrėžiančios, kas atsakingas už rizikos valdymą, o rizikos valdymo dokumentacija ir vertinimo procedūros dažnai yra nežinomos darbuotojams. Nors kai kurie darbuotojai pripažįsta, kad žino apie tam tikras rizikas ir atsakingus asmenis, bendras žinių lygis apie rizikos valdymą įmonėje yra žemas. Tai rodo, kad įmonėje reikėtų daugiau dėmesio skirti rizikų identifikavimui, valdymui ir komunikacijai su darbuotojais šiais klausimais. Nors dauguma respondentų pripažįsta, kad įmonėje veikia vidaus kontrolės sistema, trūksta žinių apie atsakomybę už šią sistemą ir apie tai, kas už ją atsakingas. Nustatyta, kad įmonėje yra trūkumų kontrolės veiklos peržiūroje ir vertinime. Pareigų

aprašymai yra aiškiai nustatyti didžiąjai daliai darbuotojų, tačiau ne visi darbuotojai žino, kaip reguliariai atnaujinamos pareigybės ir atsakomybės. Dauguma respondentų pritaria, kad turi galimybę teikti pastabas ir pasiūlymus dėl pareigų atskyrimo, tačiau dar trūksta nuoseklaus informavimo apie tai, kaip darbuotojai gali dalyvauti šiuose procesuose. Technologiniai procesai įmonėje yra naudojami, ir dauguma respondentų pripažįsta, kad šios technologijos padeda padidinti veiklos efektyvumą bei sumažinti klaidų skaičių. Nors dauguma darbuotojų turi prieigą prie reikalingos informacijos, kai kurie susiduria su informacijos pasiekiamumo ir tikslumo problemomis. Pažeidimų pranešimo procedūros nėra visiškai aiškios, o bendradarbiavimas su partneriais ir klientais yra aktyvus, tačiau klientų apklausos ir rinkos tyrimai atliekami retai. Kai kurie respondentai teigia, kad vidaus kontrolės vertinimai atliekami reguliariai, tačiau didelė dalis darbuotojų neturi informacijos apie šį procesą ir apie vadovų priimtus sprendimus bei veiksmus dėl nustatytų trūkumų. Atsižvelgiant į gautus rezultatus įmonei rekomenduojama organizuoti mokymus apie vidaus kontrolės, rizikos valdymo procedūras bei etikos principus, užtikrinti reguliariesnę komunikaciją, peržiūrėti pažeidimų procedūras ir aktyviau vykdyti apklausas.

Literatūra

1. Arens, A. A., Elder, R. J., Beasley, M. S. (2017). *Auditing and Assurance Services*. Prieiga internete https://archive.org/details/auditing-and-assurance-services/AUDITING_proc.20AND_proc.20
2. Auditboard, (2023). Eight Ways to Strengthen Controls Management. Prieiga internete: <https://www.auditboard.com/blog/strengthen-controls-management/>
3. Chalmers, K., Hay, D., ir Khelif, H. (2019). Internal control in accounting research: A review. *Journal of Accounting Literature*, 42(1), 80-103. <https://doi.org/10.1016/j.acclit.2018.03.002>
4. COSO (2013). Internal Control — Integrated Framework. Prieiga internete: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/2750-New-COSO-2013-Framework-WHITEPAPER-V4.pdf>
5. El Junusi, R. (2020). COSO-based internal control: efforts towards good university governance. *Journal of Islamic Accounting and Finance Research—Vol*, 2(1). DOI: <https://dx.doi.org/10.21580/jiafr.2020.2.1.4773>
6. Feng, M., Li, C., McVay, S. E., Skaife, H. (2015). Does Ineffective Internal Control over Financial Reporting affect a Firm's Operations? Evidence from Firms' Inventory Management. *The Accounting Review*, 90 (2). DOI: 10.2308/accr-50909
7. Gaižauskaitė, I., Mikėnė, S. (2014). Socialinių tyrimų metodai. Mykolo Romerio universitetas ISBN 978-9955-19-641-9.
8. Giriūnas, L., Mackevičius, J. (2014). Vidaus kontrolės sistemos elementų raiška: grafinis vaizdavimas. *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika*, 15A, 62-72. ISSN 1822-8682
9. Graham, L. (2015). *Internal Control Audit and Compliance: Documentation and Testing Under the New COSO Framework..* Wiley, p. 416
10. Hazzaa, O. T., Abdullah, D. F., ir Dhahebi, A. M. (2022). Review on the role of corporate governance and internal control system on firms' financial performance. *Asian Journal of Accounting Perspectives*, 15(1), 1-28. DOI: 10.22452/AJAP.vol15no1.1
11. Yan L. (2016). Analysis of the Problems and Measures of Internal Control under the Accounting Information Environment, *Enterprise Reform and Management*, 24 (13), 153-154.
12. Järvenpää, M., ir Lämsiluoto, A. (2016). Collective identity, institutional logic and environmental management accounting change. *Journal of Accounting & Organizational Change*, 12(2), 152-176 (DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/JAOC-11-2013-0094>)
13. Kalinauskaitė, G. (2020). *Vidaus kontrolė „N“ organizacijoje* (Doctoral dissertation). Prieiga internete: <https://www.vdu.lt/cris/entities/etd/d5207e56-a81b-4dee-a761-a27874978068>
14. Kanapickienė ir Razmutė, 2009. Įmonės vidaus kontrolės vertinimas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2 (15), 76-81. ISSN 1648-9098
15. Kaplan, R. S., Mikes, A. (2012). Managing Risks: A New Framework. *Harvard Business Review*. Prieiga internete https://www.nsf.gov/oirm/bocomm/meetings/spring_2018/Managing_Risks_A_New_Framework.
16. Lai, S.C., Li, H., Lin, H., Wu, F. (2017). The Influence of Internal Control Weaknesses on Firm Performance. *Journal of Accounting and Finance*, 17(6). Retrieved from <https://www.articlegateway.com/index.php/JAF/article/view/930>
17. Liu H.Q. (2018). Research on the Internal Control and Supervision of Public Institutions Accounting in the Information Environment, *Economist*, 33 (1), 116-117.
18. Navikienė, J. (2022). Vidaus kontrolė: kas tai ir kaip šį reikalavimą reikės įvykdyti jau labai greitai. Prieiga internete: https://www.countline.lt/jurgita-navikiene-vidaus-kontrolė-kas-tai-ir-kaip-si-reikalavima-reikes-ivykdyti-jau-labai-greitai/pdfASSURANCE_proc.20SERVICES
19. Simonaitytė, Ž. (2014). Vidaus kontrolės modelių vertinimo analizė. *Buhalterinės apskaitos teorija ir praktika* 15A, 82-95. ISSN 1822-8682

20. Simons, R. (2000). *Performance Measurement and Control Systems for Implementing Strategy*. Prentice Hall.
21. Tang, D. Y., Tian, F., ir Yan, H. (2015). Internal control quality and credit default swap spreads. *Accounting Horizons*, 29 (3), 603-629. DOI: 10.2308/acch-51100
22. Tidikis R., (2003), *Socialinių tyrimų metodologija*. ISBN 9955-563-26-5 Vilnius: Lietuvos tesisės universitetas.
23. Tunji, S. T. (2013). Effective internal controls system as antidote for distress in the banking industry in Nigeria. *Journal of economics and international business research*, 1(5), 106-121.
24. Turedi, H., ir Celayir, D. (2018). Role of effective internal control structure in achievement of targeted success in businesses. *European Scientific Journal*, 14(1), 1-18. Doi: 10.19044/esj.2018.v14n1p1

Simbolinės ir buitinės lazdos funkcijos

Jurga Sajenkiene

Vytauto Didžiojo universitetas, Lyginamųjų kultūrų studijų programos magistrantė
Vytautas Magnus University, Master's student of the Comparative Cultures study program
j.sajenkiene@svako.lt

Jurgita Macienė

Šiaulių valstybinė kolegija, Vadybos ir komunikacijos katedros docentė, dr.
Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution, Lithuania; Assoc. Prof. of the
Department of Management and Communication, PhD
j.maciene@svako.lt

Anotacija

Straipsnyje analizuojama, kokias funkcijas visiems gerai žinomas kasdienis įnagis – lazda – atliko seniau arba atlieka dabar. Aiškinamasi, kaip lazdos funkcijos keitėsi: nuo ginklo, skirto medžioti arba gintis, iki įvairiuose žaidimuose naudojamo atributo, nuo popiežiaus ar karaliaus išskirtinumo ženklo iki elgetos simbolio. Tyrimui pasitelkiami šiuo metu ir socialiniuose, ir humanitariniuose moksluose populiarūs dokumentų analizės ir tematinės analizės metodai, kai iš įvairių rašytinių šaltinių surinkta informacija yra sisteminama išskiriant temas ir analizuojama, taip charakterizuojant pagrindinį tyrimo objektą – simbolines ir buitines lazdos funkcijas.

Reikšminiai žodžiai: buitinė funkcija, lazda, simbolinė funkcija.

Symbolic and domestic functions of the stick

Summary

The article analyzes what functions the well-known everyday tool – the stick – performed in the past or performs now. It explains how the functions of the stick have changed: from a weapon intended for hunting or defense, to an attribute used in various games, from a sign of distinction of the pope or king to a symbol of a beggar. The research uses the methods of document analysis and thematic analysis, currently popular in both social sciences and humanities, when information collected from various written sources is systematized by identifying themes and analyzed, thus characterizing the main object of research – the symbolic and domestic functions of the stick.

Keywords: domestic function, a stick, symbolic function.

Įvadas

Tyrimo aktualumas. Lazda žmonių gyvenime atsirado neatmenamais laikais ir yra aktualus buities atributas iki pat šių dienų. Dažniausiai lazda siejama su vyresnio amžiaus žmonėmis kaip daiktas, skirtas pasiremti, tačiau tai nėra vienintelis jos pritaikymas. Laikui bėgant šio įnagio paskirtis ir funkcijos keitėsi – tai plėtėsi, tai siaurėjo, tačiau lazda niekada neišnyko iš žmonių gyvenimo. Vis dėlto mokslinių šaltinių (net ir publicistinių straipsnių), kuriuose būtų susisteminta medžiaga apie lazdų funkcijas, paskirtį, nėra gausu, nors šis objektas galėtų suteikti informacijos apie daugelį žmonių gyvenimo sričių: buitį, papročius, religiją, kultūrą ir meną, sportą ir kt. Kiek daugiau informacijos įvairių mokslo sričių tyrėjai pateikia apie senąsias ritualines lazdas (Butrimas, iš Jovaiša, Butrimas, 2003; Kaminskaitė, 2007; 2008; Petrauskas, 2017), rastas įvairių archeologinių kasinėjimų metu, krivulę (Balsys, 2017), etnografinius aspektus – lazdos naudojimą kai kuriose apeigose, šokiuose, žaidimuose (Dundulienė, 1991; Urbanavičienė, 2000; Vyšniauskaitė, 2008). Lazdų įvairovę pagal jų darymo, puošybos būdą, lazdų ranktūrių formą aptarė ir lazdų įtaką lazdadirbių gyvenimui gvildeno J. Sajenkiene ir J. Macienė (2024).

Aptarus iš įvairių mokslinių ir publicistinių šaltinių surinktą negausią medžiagą apie lazdos naudojimo sritis ir atvejus aiškėja, kad trūksta tyrimų ir apibendrinto požiūrio, apimančio lazdos funkcijų klasifikavimą.

Tyrimo problema. Įprastai lazdos paskirtis suprantama taip – šis daiktas yra pagyvenusio ar sunkiai einančio žmogaus naudojamas ramstis, tačiau tai nėra vienintelė įnagio funkcija. Lazdos naudojimo sritys ir funkcijos keitėsi: nuo ginklo, skirto medžioti arba gintis, iki įvairiuose žaidimuose naudojamo atributo, nuo popiežiaus ar karaliaus išskirtinumo ženklų iki elgetos simbolio. Kartais lazdos įgudavo simbolinę, ritualinę reikšmę, o kartais jų atliekamos funkcijos buvo siejamos su labai buitisku, kasdieniu naudojimu. Esamą lazdos funkcijų ištirtumo situacija suponuoja šiuos *probleminius klausimus: kokias funkcijas lazda atliko ir atlieka žmonių gyvenime? Kaip tos funkcijos keitėsi?*

Tyrimo tikslas – identifikuoti lazdos funkcijas. Straipsnio autorės nekelia tikslo koncentruotis į vienam kuriam nors laikotarpiui būdingus lazdos naudojimo atvejus arba tam tikros tautos ar religijos atstovų realizuotas lazdos funkcijas. Atvirakščiai, norima atpažinti ir apibūdinti kiek įmanoma daugiau ir įvairesnių lazdos pritaikymo galimybių bei situacijų.

Tiksliui pasiekti keliami *tyrimo uždaviniai*: 1) pagal moksliniuose ir publicistiniuose šaltiniuose pateiktą informaciją suklasifikuoti lazdos funkcijas; 2) apibūdinti lazdos atliktas ir atliekamas skirtingų tipų funkcijas.

Tyrimo metodologija

Tyrimo medžiaga (ji įtraukta į bendrą naudotos literatūros sąrašą) sudaro: iš mokslinių publikacijų, priskiriamų skirtingoms mokslo sritims, publicistinių šaltinių, kuriuose spausdinamas turinys atspindi įvairią tematiką, surinktos ištraukos, kuriose tik paminimos arba kiek plačiau aptariamos lazdos funkcijos; įvairių straipsnių antraštės, iš kurių aiškėja, kuriose srityse gali būti naudojama lazda; įvairių žodynų ar enciklopedijų medžiaga, tinkama apibūdinti tyrimo objektą. Tokia įvairi pagal publikavimo šaltinius, tyrimų sritis, tematiką, apimtį tyrimo medžiaga straipsnio autorių pasirinkta norint parodyti: 1) lazdos naudojimo universalumą – šis įnagis naudotas ir naudojamas skirtingomis epochomis, skirtingų tautų bei religijų atstovų; 2) lazdos funkcijų įvairovę ir kitimo galimybes; 3) susistemintos informacijos apie lazdos funkcijas trūkumą.

Tyrimo metodai. Tyrimas pagrįstas *teorinėmis išvalgomis*, išgrynintomis atliekant mokslinės ir publicistinės literatūros analizę ir sintezę. **Tyrimo medžiagai surinkti** taikytas humanitarinių mokslų srities (pavyzdžiui, filologijos, etnologijos mokslų kryptyse) ir socialinių mokslų srities (dažnai sociologijos, edukologijos, komunikacijos ir informacijos mokslų kryptyse) tyrimuose naudojamas *dokumentų analizės metodas* (žr. Kardelis, 2017), kurį taikant studijuojamas rašytinis bendravimas. Be tradicinių administracinių, mokslinių tekstų, rašytinis bendravimas „atsispindi tokiuose dokumentuose, kaip asmeniniai laišakai, dienoraščiai, straipsnių juodraščiai bei įvairiuose įrašuose, kaip pavyzdžiui, <...>, laikraštiniai straipsniai ir kt. Visi dokumentai bei įrašai susieti su kalba bei jos panaudojimu“ (Kardelis, 2017, 229). Kadangi dokumentai gali būti įvairaus pobūdžio, šiam tyrimui pasirinkti verbaliniai (pagal dėstymo formą) oficialūs ir neoficialūs (pagal bendrą reikšmę) dokumentai. *Verbaliniai dokumentai* „aprašo socialinius reiškinius, procesus bei požymius teksto forma“ (Kardelis, 2017, 225). Tai reiškia, kad kaip tyrimo medžiaga buvo pasirinkti įvairūs rašytiniai šaltiniai, kuriuose užfiksuota informacija jau nekinta. „*Oficialūs dokumentai* – tai tarnybinio pobūdžio dokumentai, t. y. tie, kurie buvo surinkti, parengti ir patvirtinti valstybinių ar visuomeninių organizacijų“ (Kardelis, 2017, 225). Tyrimo metu tokiais dokumentais buvo laikomi žodynai, enciklopedijos, mokslo leidiniuose publikuoti straipsniai ir pan. „*Neoficialūs dokumentai* neturi oficialaus teisingumo, tikrumo ar veiksmingumo patvirtinimo. Tai įvairūs asmeninio pobūdžio užrašai, pasiūlymai, projektai ir kt. Tačiau neoficialūs dokumentai reikšmingi tuo, kad neretai padeda įsigilinti į esmę, elgesio motyvą, įvairių poelgių pasikeitimą“ (Kardelis, 2017, 225). Kaip tokie dokumentai tyrimo metu traktuotos ištraukos iš publicistiniuose straipsniuose pateiktų interviu, publicistinių straipsnių medžiaga, informacija iš interneto svetainių, susijusi su lazda, ir pan. Pagrindinis tyrimo medžiagos atrankos kriterijus buvo lazdos, kaip tam tikro fenomeno, įvardijimas, išsamesnės ar ne tokios išsamios informacijos apie ją pateikimas.

Medžiagai analizuoti taikytas *tematinės analizės metodas*. Pasak V. Braun ir V. Clarke (2014), tai yra pagrįsta, nuosekli kokybinių duomenų kodavimo ir to kodavimo naudojimo sistema, skirta nustatyti tipiniams modeliams ir formuluoti su tyrimo problema susijusias temas. Duomenų analizė

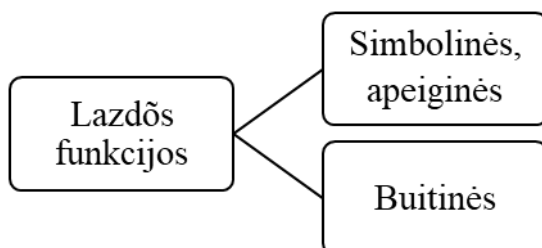
paremta *indukciniu požiūriu*, kai tyrimo duomenys rinkti tikslingai, siekiant nagrinėti konkrečią tyrimo problemą – *kokias funkcijas lazda atliko ir atlieka žmonių gyvenime? Kaip tos funkcijos keitėsi?* Indukcinės analizės tikslai yra a) sutraukti įvairialypę, plataus spektro neapdorotą tyrimo medžiagą į glaustas santraukas, b) atskleisti aiškius ryšius tarp tyrimo tikslo ir gautų rezultatų ir c) susisteminti duomenis, jungiant juos į stambesnius vienetus (Thomas, 2006). Šitokiu būdu analizuojant medžiagą, pasiekiamas tematinės analizės tyrimo rezultatas, kai išskiriamos tyrimo reiškinių, tyrimo objektą apibūdinančios temos. Jos atspindi tam tikrus informacijos aspektus, išryškina tyrimo objekto ypatybes, požymius. Tyrimo metu formuluotos *semantinės temos*, kurios „apima tiriamuose tekstuose aiškiai išreikštas prasmes, t. y. jos formuluojamos, apibūdinant faktines tų tekstų ištraukas“ (Žydzūnaitė, Sabaliauskas, 2017, 212). Šitos semantinės temos ir įvardijo lazdos funkcijas.

Tyrimo eiga. Tyrimas pradėtas nuo dokumentų bei įrašų atpažinimo, t. y. surinkta medžiaga, kurioje minima lazda ir jos funkcijos. Kadangi nėra aiškiai ir griežtai apibrėžta, kokia turėtų būti teminės analizės imtis, tyrimo duomenys rinkti tol, kol buvo randama naujos informacijos apie lazdos funkcijas. Toliau tyrimas vykdytas tokiais etapais (žr. Braun ir Clarke, 2006):

1. *Susipažinimas su tyrimo duomenimis.* Surinkti tekstai skaityti ne vieną kartą, kad būtų išskirtos prasminės idėjos, t. y. atrinkta konkreti informacija apie lazdos funkcijas.
2. *Duomenų kodavimas.* Prasminiams vienetams suteikti pavadinimai (kodai) ir atrinktos juos iliustruojančios tekstų ištraukos. Pavyzdžiui, citatai [Asklepijus, dar vadinamas Eskulapijumi] *antikiniame mene vaizduotas su lazda, apie kurią apsigijusi gyvatė priskirtas kodas „dievo lazda“.* Buvo atvejų, kai teksto ištraukai buvo priskirta daugiau nei vienas kodas, pvz., apie juokdario lazda šaltinyje kalbama ir kaip apie atvirkštinę valdžios ir galios funkcijų paskirtį (kodas „juokdario lazda“, ir kaip apie žaidimų elementą – lėlės analogą (kodas „žaidimų atributas“).
3. *Temų paieška ir peržiūra.* Panašūs savo turiniu kodai sujungti į grupes (potemes), pavyzdžiui, kodai „dievo lazda“, „šauklio lazda“ sujungti į grupę (potemę) „įvairių dievų lazdos“.
4. *Temų apibūdinimas.* Patikslinti kiekvienos temos aspektai ir jų reikšmės, suformuluoti temų pavadinimai, pavyzdžiui, potemės „šventųjų lazdos“, „popiežiaus lazda“ ir kt. sujungtos į temą „simbolinės, apeiginės lazdos funkcijos“.
5. *Ataskaitos rengimas.* Atlikta galutinė atrinktų tekstų ištraukų, susijusių su tyrimo problema, analizė, sukurtas straipsnio tekstas, kuris atspindi paskutinį tyrimo etapą, t. y. detalus tarpinis duomenų kodavimas nepristatomas, bet pateikiama patikslinta, apibendrinta ataskaita.

Lazdos funkcijų klasifikacija

Apie lazdos, kaip įvairiose srityse naudoto ir naudojamo įnagio, egzistavimą žinių randama iš seniausių laikų. Moksliniuose šaltiniuose užfiksuoti faktai datuojami šimtais metų prieš Kristų ir mūsų eros pradžia. Vienokios ar kitokios lazdos funkcijos minimos ir naujausiuose moksliniuose bei publicistiniuose šaltiniuose. Atlikus kokybinę teminę analizę nustatyta, kad lazdos funkcijas galima skirstyti pagal šias dvi plačias temas (žr. 1 pav.):

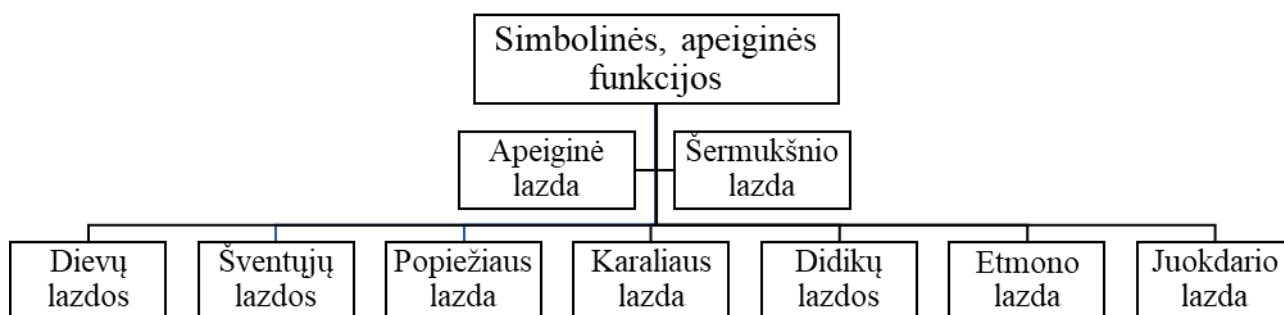
1 pav. Lazdos funkcijų skirstymas

Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių pagal išanalizuotą tyrimo medžiagą.

Toliau straipsnyje lazdos funkcijos aptariamos detaliau, atskleidžiant, kurios potemės buvo priskirtos įvardytoms temoms, t. y. kurias konkrečias lazdos funkcijas galima priskirti simbolinėms, apeiginėms arba buitinėms funkcijoms.

Simbolinės, apeiginės lazdos funkcijos ir jų ypatybės

Vienos iš pačių seniausių rašytiniuose šaltiniuose minimų lazdos funkcijų gali būti vadinamos simbolinėmis arba apeiginėmis. Šios funkcijos būdingos lazdoms, kurias asmenys naudodavo religinių apeigų metu arba kurios yra tapusios tam tikro luomo, tam tikrų užimamų pareigų atpažinimo ženklu. Simbolinės lazdos funkcijos gali būti skirstomos smulkiau (žr. 2 pav.):

2 pav. Simbolinių, apeiginių lazdos funkcijų klasifikacija
Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių pagal išanalizuotą tyrimo medžiagą.

Toliau tekste, remiantis tematinės analizės metodu išnagrinėtais įvairiais moksliniais ir publicistiniais šaltiniais ir išskirtomis atskiromis potemėmis, detaliau pristatomos simbolinės, apeiginės lazdos funkcijos.

1. Pirmą potemę – apeiginė, ritualinė lazda. Toliau aptariama šią potemę iliustruojanti įvairių šaltinių medžiaga.

1.1. Vienas iš seniausių radinių, patvirtinančių **lazdos kaip baltų apeigų atributo funkciją**, yra *Briedžių briedė*. Taip vadinama 44 cm ilgio apeiginė lazda su briedės galva, pagaminta iš briedžio rago trečiajame tūkstantmetyje pr. Kr. Radinį Šventosios senovės gyvenvietėje rado archeologė R. Rimantienė, 1966–1990 m. tyrinėjusi pajūrio akmens amžiaus gyvenvietes (Rimantienė, 1996). Muziejininkai ir restauratoriai pabrėžia briedės atvaizdo tikroviškumą. Itin išraiškingai perteiktas žandikaulis, šnervės, tarpuakyje esantis gumburėlis. Pasak archeologės D. Ostrauskienės (Rutkauskas, 2020), šis radinys atskleidžia, kokia buvo priešistorinė žmogaus pasaulėjauta, kuri siejama su tikėjimu, magija, galbūt apeigomis ir ceremonijomis¹.

Archeologai yra suradę ir daugiau *lazdų su briedžio figūrele*. Pasak A. Butrimo (Jovaiša, Butrimas, 2023), iš gana gausios kapuose rastų briedžių figūrėlių grupės matyti, kad jų reikšmė medžioklės magijoje, bendruomenių komunikacijos sistemoje ir mirusiųjų kulte visame Rytiniame Baltijos regione, o gal net ir platesnėse teritorijose, buvo gana svarbi, kas patvirtina ir lazdos apeiginę funkciją.

Apeigų atributo funkciją patvirtina ir Bajorų kapinyne rasta medinė *lazda su įraižomis*, kurios traktuojamos kaip turinčios apeiginę ženklavimo reikšmę (Petrauskas, 2017), arba Vilniaus žemutinėje pilyje ir kitose vietovėse surastos *lazdų su buožėmis* (plačiau apie lazdas su buožėmis žr.

¹ Ši rasta apeiginė lazda tapo paskata menininkams A. ir R. Uogintams ir skulptoriams A. Augučiu bei A. Sirtautui Juodkrantėje, Gintaro įlankoje, sukurti nendrių skulptūrų projektą „Saulės kelias“ (Jankuvienė, 2021). Skulptūrinę kompoziciją jungia rastos apeiginės lazdos su briedės galva motyvas. „Toks retas artefaktas labai svarbus Pamario kultūrai, todėl išdidintas jis ir yra skulptūrinės kompozicijos ašis, – pabrėžia A. Uogintas. – Pasak etnologo profesoriaus Liberto Klimkos, būtent Briedis senovės baltų kultūroje buvo laikomas žiemos valdovu, todėl Saulė mūsų kompozicijoje savo kelią pradeda ir baigia į šį simbolį, dar vadinamą – Briedžių briedė“. A. Uogintas akcentuoja, jog baltai skulptūrų nedarydavo, todėl rastoji Briedžių briedės galva ant apeiginės lazdos yra vienintelis skulptūrinis baltų artefaktas (Jankuvienė, 2021).

Kaminskaitė, 2008) liekanos. D. Steponavičienė, atkreipdama dėmesį į tai, kad daugiausia lazdu su buožėmis rasta į pietus nuo pastato, šalia kurio ėjo gynybinis griovys, jų radimvietę susiejo su lazdu naikinimo etapu. Mokslininkė teigė, kad po krikščionybės įvedimo buvo atsisakyta pagoniškųjų atributų, išmetant juos į šalia esantį griovį (Steponavičienė, 2007). Taigi, keičiantis tikėjimams, lazda prarado baltams būdingų apeigų atributo funkciją.

1.2. Lazdės kaip masonų apeigų atributo funkcija. Gumbuotą *akacijos lazda* per išventinimo ceremonijas ir dar kaip gedulo atributą naudojo masonai. Ši tradicija kilusi iš biblinės istorijos apie Hiramą, karaliaus Saliamono architektą. Hiramio mokiniai, nužudę jį dėl to, kad šis atsisakė dalytis amato paslaptimis, numetė ant jo kapo akacijos šakelę (Tresidder, 2005). Kituose šaltiniuose dar teigiama, kad Hiramio kapas buvo rastas po akacijos medeliu (Milinkevičiūtė, 2018), todėl masonų apeigose naudota iš šios medienos pagaminta lazda.

Iš aptartos medžiagos matyti, kad lazda naudota kaip apeigų atributas. Kaip senojo, baltų, tikėjimo apeigų ženklai yra atpažįstamos lazdos su briedžio galva, figūrėle arba lazdos su buožėmis. Krikščionybei keičiant pagonybę, atsisakyta ir lazdos, kaip apeigų atributo, funkcijos. Analizuotuose šaltiniuose nurodoma, kad lazda buvo svarbi ir masonų ritualų metu. Vadinasi, apeiginė lazda atliko vieną iš simbolinių lazdės funkcijų.

2. Su perėjimu nuo senojo tikėjimo prie krikščionybės gali būti siejama ir **šermukšnio lazdės apsauginė funkcija**, t. y. tyrimo metu išskirta antra potėmė. Lietuvių pasakojamojoje tautosakoje yra užfiksuotas ne vienas pavyzdys, kad suduodant, mušant šermukšnine lazda galima apsisaugoti nuo velnio, laumių ir laumiukų ne tik pačiam žmogui, bet ir apsaugoti gyvulius (Gritėnienė, 2016). Lietuvių pasakojamojoje tautosakoje minima, kad dar geresnė yra dviguba apsauga nuo velnio: ant šermukšninės lazdės reikia išpjaustyti kryžių ir tokia lazda mušti velnią. Taip pat sakmėse sakoma, kad velnią mušti reikia vienąsyk, bet labai stipriai, kartais – kad atžagaria ranka (Miliauskaitė, 2008). Vadinasi, šermukšnio lazda kaip apsisaugojimo nuo laumių įnagis naudota pagonybės laikais, o stiprėjant krikščionybei, šita lazdės funkcija dar sustiprinta ir paryškinta išpjaustytu kryžiumi.

Kita vertus, atliekant tematinę analizę ir tekstų ištraukoms priskiriant pirminius kodus, pastebėta, kad šiuose šaltiniuose minima ir dar viena lazdės funkcija (atskiras kodas) – mušimo, lazdos kaip ginklo naudojimo, apie kurią plačiau bus kalbama toliau straipsnyje.

Remiantis duomenimis, surinktais iš įvairių šaltinių, galima teigti, kad lazda ir pagonybės, ir perėjimo prie krikščionybės laikotarpiu atliko tam tikrą simbolinę funkciją, t. y. buvo naudojama kaip apsisaugojimo nuo pikto įnagis, kuriuo reikėdavo suduoti, mušti.

3. Šaltiniuose rastą informaciją žymint kodais, buvo išgryninta dar viena temos „simbolinės, apeiginės lazdės funkcijos“ potėmė – **įvairių dievų lazda**, kuri atspindi skiriamąją įnagio funkciją. Tokią simbolinę funkciją lazda įgavo Antikos laikais. Žymiausi dievai, vaizduojami su lazdomis rankose, yra graikų gydymo dievas Asklepijas (lot. Aesculapius) ir dievų pasiuntinys Hermis (romėnų mitologijoje Merkurijus). Asklepijus, dar vadinamas *Eskulapijumi*, „antikiniame mene vaizduotas su lazda, apie kurią apsigijusi gyvatė“ (VLE, 2024). Iki šių dienų šis simbolis – vaistinių ženklas, taip pat gydytojo profesijos atributas. Naujaisiais laikais nuo gydytojų emblemos vaistininkų simbolis skiriasi tuo, kad Eskulapijaus lazdės viršuje vaizduojama taurė, iš kurios geria gyvatė. Senesnis Eskulapijaus lazdės prototipas – tai lazda su dviem gyvatėmis, priklausanti šumerų akadų gydymo ir požemio pasaulio dievui Ningicidui (Ningizzida), kuris paprastai vaizduojamas lydimas raguotosios gyvatės ir buvo Lagašo karaliaus Gudeo (apie 2100 pr. Kr.) asmeninis dievas globėjas. Ešmunas (Jasumunu), finikiečių gydymo dievas, kuris garbintas ir Kartaginoje, laikomas Asklepijaus apsireiškimo forma ir vaizduotas su gyvatės lazda (Kunas, 1988; Mayromataki, 1997).

Eskulapijaus lazdės nereikia painioti su *kaducėjumi*, dievo *Hermio* (Merkurijaus) *šauklio lazda*, papuošta dviem susipynusiomis ir apie ją apsigijusiomis gyvatėmis bei sparnais. Lazda reiškė galią, gyvatė – išmintį, o sparnai – uolumą (Kunas, 1988; Mayromataki, 1997; TŽŽ, 2003, 342–343). Vėliau kaducėjus – stebuklinga priešybių suvienijimo ir santarvės lazda – tapo ir Merkurijaus, arčiausiai Saulės esančios planetos, simboliu (Michalovskis, 2014). Skersinė kryžma kaducėjaus apačioje buvo pridėta vėliau siekiant „sukrikščioninti“ pagonišką simbolį, kas buvo būdinga daugelio planetų ženklams. Lygiai tokiu pat žymeniu alchemikai žymėjo gyvsidabrį – keistą skystąjį metalą, iš kurio, kaip buvo tikima, gali būti išgaunamas grynas auksas. Priešybių sutaikymą liudijantis Merkurijaus

ženklas atrado savo vietą ir biologijoje, nes čia jis simbolizuoja hermafroditiskus, „vyriškų“ ir „moteriškų“ ypatybių turinčius organizmus (Michalovskis, 2014).

Taigi, iš tekstų ištraukų, pažymėtų kodais, buvo išgryninta potėmė „įvairių dievų lazdos“. Surinkta informacija leidžia teigti, kad Antikos laikais kaip dievų skiriamasis ženklas (lazdės funkcija) buvo svarbi ne tik pati lazda, bet ir simboliai, pavaizduoti ant įnagio. Iš aptartos medžiagos aiškėja, kad tokiu simboliu laikyta gyvatė.

4. Krikščionybės laikais simbolinę funkciją įgavo **šventųjų lazdos** (potėmė, priskirta temai „simbolinės, apeiginės lazdės funkcijos“). Tiek Senajame Testamente, tiek Naujajame Testamente randama istorijų, kai lazdai suteikta ypatinga funkcija – rodyti Dievo pasirinkimą. Dievo nurodymuose Mozei buvo pasakyta, kad išsirinkto vyro lazda išskleis pumpurus. „<...> Levio namų *Aarono lazda* [išskirta straipsnio autorių] buvo išsprogusi, – išskleidusi ne tik pumpurus, bet ir pražydusi, net su prinokusiais migdolais“ (*Šventasis Raštas*, Sk 17:23). Lazda buvo traktuojama kaip valdžios simbolis. Vadinasi, giminės galvės lazda buvo laikoma jo giminės emblema. Kai kur hebrajų žodis *lazda* taip pat ženklina ir *giminę* (*Šventasis Raštas*, Sk 17:17, 2 išnaša).

Dar viena Naujojo Testamento istorija siejama su šv. *Juozapo lazda*. Pagrindinis šv. Juozapo atributas yra migdolo žiedais pražydusi lazda. Apokrifuose² yra aprašyta stebuklą, dėl kurių būtent šv. Juozapas tapo Marijos vyru. Tų pasakojimų yra kelios versijos, tačiau visiems bendra tai, kad kunigai kvietę visus ateiti į Šventyklą su savo lazdomis – tas, kurio lazda pražysianti, būsiąs išrinktas. Stebuklas, parodęs, kad Dievas pasirinko šv. Juozapą, buvo balandis, išskridęs iš jo lazdės, arba ant jos nutūpęs balandis. Migdolo žiedai priskirti šv. Juozapui ne tik todėl, kad saldus migdolo (gr. *amigdale*) branduolys kietame kevale yra tarsi brangenybė nesudaužomame kiaušyje; hebrajiškas žodis *saked*, t. y. „migdolas“, labai panašus į žodį *šakad* – „saugoti“, o Juozapas kaip tik ir saugojo Mariją ir Jėzų (Lanzi, Lanzi, 2005).

Dar vienas šventasis – šv. *Rokas* – dailėje dažnai vaizduojamas su piligrimo atributais – *lazda* ir kelionmaišiu, permestu per petį, šalia jo kartais stovi legendinis Gotardo šuo³, nasruose laikantis duonos kepalą. Dažnai vaizduojamas, kaip sergantysis maru (rodantis koją su juoda dėme virš kelio). Laikomas ligonių, ypač sergančių maru, globėju (VLE, 2024). Kaip Dievo išrinktasis yra labiau atpažįstamas ne iš lazdės, bet iš raudono kryžiaus ženklo ant krūtinės, kurį turėjo jau gimdamas.

Tiltų, laivininkų, keltininkų, sielininkų, keleivių globėjas, saugantis nuo netikėtos mirties, šv. *Kristupas*, arba *Kristoforas* (lot. *Christophorus*, *Christopherus* – Kristų nešantis), nuo vidurinių amžių dailėje dažniausiai vaizduojamas su *palmės lazda*, brendantis upės viduriu ir sulinkęs nuo ant peties nešamo vaiko (jis viena ranka laimina, o kitoje laiko Žemės rutulį) svorio. Atributai – palmė, lazda ir Kūdikėlis Jėzus (VLE, 2024; *Šventasis Kristoforas...*, 2023).

Iš aptartos medžiagos matyti, kad Biblijoje šventųjų lazdos reiškė žmogaus išskirtinumą, rodė Dievo pasirinkimą, simbolizavo saugotojo, gynėjo poziciją (tai yra potėmė, išskirta tematinės analizės metu). Jeigu pati lazda ir neįgavo tokios konkrečios simbolinės funkcijos, ji atliko buitinę – pasirėmimo – funkciją (kita išskirta potėmė, kuri bus plėtojama toliau straipsnyje), tai lazda laikantis šventasis vis tiek buvo Dievo išskirtas iš kitų žmonių ir jam suteiktas globėjo vaidmuo.

5. Su Biblijos istorijomis yra siejama ir **popiežiaus⁴ liturginė lazda** (penkta temos „simbolinės, apeiginės lazdės funkcijos“ potėmė) – pastoralas, simbolizuojantis ganytojo apaštališkąją galią. Jo forma primena pražydusią Aarono lazda (Lanzi, Lanzi, 2005). Tai metalinė ilga (dažniausiai žmogaus ūgio) puošni lazda viršuje riestu galu.

Pastoralas nuo seniausių laikų yra *vyskupo arba abato liturginė lazda*, naudojama per didžiąsias iškilmes. Gerojo ganytojo lazda primenančio pastoralo viršus visuomet būna nulenktas arba visai susuktas į sraigą, simbolizuojant vyskupo jurisdikcijos pavaldumą popiežiaus jurisdikcijai. Todėl

² Apokrifas [gr. apokryphos – paslėptas] – judėjų ir ankstyvųjų krikščionių lit. veikalas, nesutampantis su oficialiu religiniu mokymu ir dėl to neįtrauktas į kanonines Biblijos knygas (*TŽŽ*, 2003, 59).

³ Pasak legendos, dvarininko Gotardo šuo mirštančiam iš bado Rokui atnešė duonos ir Rokas pasveiko (VLE, 2024).

⁴ Dar pastoralas yra įvardijamas kaip vyskupo ar abato (ganytojiškoji) lazda. Pastoralas yra 3 dalių (kai pastoralas liturgijoje nenaudojamas, jos atskiriamos viena nuo kitos) – viršutinė dalis su riestu galu simbolizuoja vyskupo kaip ganytojo pareigas, vidurinė (už jos vyskupas laiko pastorala) – valdžią ir globą, apatinė – galią bausti ar drausminti. Rytų Bažnyčioje pastoralas yra mokymo ir valdžios simbolis; trumpesnis nei katalikų pastoralas. Yra rutulio formos (viršūnė užsibaigia rutuliu), kryžiaus formos (ant rutulio pritvirtintas kryžius) ir šv. Antano pastoralas (viršūnė T raidės formos). Šis pastoralas naudojamas Stačiatikių Bažnyčioje (VLE, 2024).

popiežiai, būdami suverenūs, Romoje niekuomet neturėdavo pastoralo (*Naujas popiežiaus pastoralas...*, 2009).

Nuo viduramžių popiežiams, po išrinkimo užėmus Laterano katedrą, būdavo įteikiami *Petro raktai* ir į pastoralą panaši lazda, vadinama *ferula*, kuri buvo popiežių žemiškos valdžios simbolis, panašiai kaip imperatorių skeptras. Kurį laiką popiežių *ferula*, jau kaip apaštališkosios galios simbolis, buvo pritaikyta liturgijai ir vartojama tada, kai apeigose vyskupas privalėjo turėti rankoje pastoralą, pavyzdžiui, kai suteikiami kunigų ir vyskupų šventimai arba kai šventinamos bažnyčios (*Naujas popiežiaus pastoralas...*, 2009). Laikui bėgant, popiežiai *ferulos* atsisakė. Kryžių primenančią *ferulą*, kaip ganytojo lazda, arba pastoralą, Romoje per didžiąsias apeigas pradėjo naudoti popiežius Paulius VI, popiežiaus pareigas pradėjęs eiti nuo 1963 m. Popiežiaus lazda su kryžiumi, kaip ir daug kitų meno kūrinių, 1964–1977 m. buvo sukurta paties Pauliaus VI rūpesčiu (VLE, 2004). Tradiciją naudoti pastoralą iki dabartinių laikų pratęsė jo įpėdiniai Jonas Paulius I ir II ir Benediktas XVI (*Naujas popiežiaus pastoralas...*, 2009).

Taigi, apibendrinant išanalizuotą medžiagą matyti, kad tas pačias – išskirtinumo, galios, valdžios, tik pirmiau žemiškos, paskui – ganytojiškos, – funkcijas atliko skirtingos lazdos (ferula ir pastoralas), o pastoralo priklausomybė bažnytinių luomų atstovams kito – nuo vyskupo arba abato iki paties popiežiaus.

6. Tematinės analizės metu išskirta dar viena potėmė, kurią iliustruojanti medžiaga atskleidė, kad kaip valdžios ir jėgos simbolis buvo naudojama ir **karaliaus lazda** – skeptras (gr. *skeptron* – lazda). Ilgesnė ar trumpesnė valdovo lazda, kaip karališkos valdžios atributas, minima pačiuose seniausiuose rašytiniuose bei ikonografiniuose vaizdiniuose. Pavyzdžiui, Hamurabio teisyno steloje (apie 1750 m. pr. m. e.) vaizduojamas sėdintis dievas Šamašas su skeptru rankoje. Egipto faraonai dažnai vaizduoti laikantys trumpas lenktas lazdas arba kai kurių vėlesnių Europos monarchijų skeptrus primenančias kovos buožes (Michalovskis, 2013). Krikščionybės laikais paveiksluose Dievas taip pat kartais laiko karališką arba imperatorišką skeptrą (Boespflug, 2012). Manoma, kad viduramžių Europos valdovų skeptras vienu metu galėjo išsivystyti iš keleto prototipų: a) piemens lazdos, b) trumpos kovos buožės ar kalavijo, c) pergale (šlovę) simbolizuojančių augalų šakelės. Dar manoma, kad imperatoriaus skeptras simbolizuoja tam tikrą metafizinę ašį, šventą simbolinę pasaulio koloną, kuri galėtų sietis su itin archajiškais Būties medžio vaizdiniais daugelyje senųjų Europos kultūrų. Čia skeptras tarytum tampa savotišku tarpininku tarp dieviškojo ir žmonių pasaulio, pasaulio tvarkos ir balanso garantu monarcho rankose (Michalovskis, 2013), gamtos jėgų valdytojo ženklų (Lanzi, Lanzi, 2005). Ne veltui ir Lietuvos karaliaus Mindaugo antspaude matoma, kad dešinėje rankoje Mindaugas laiko skeptrą, papuoštą lelija (Skurvydaitė, 2004).

Vadinasi, skirtingose kultūrose iš skirtingų prototipų atsiradusi karaliaus lazda – skeptras – atliko tas pačias išskirtinumo ir valdžios demonstravimo bei pasaulio tvarkdario funkcijas, kurias iliustruoja tematinės analizės metu atrinktos šaltinių ištraukos.

7. Apie tai, kad tam tikru valdžios simboliu buvo laikomos ir **didikų lazdos** (septinta temos „simbolinės, apeiginės lazdos funkcijos“ potėmė), galima spręsti iš Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus pamokslu „Maršalo lazda“ (Karpavičienė, 2017). Pasak lenkišką pamokslą į lietuvių kalbą išvertusios prof. E. Ulčinitės, maršalas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo pareigybė, kaip ir vaivada, kancleris, kaštelionas, atsiradusi Viduramžiais. Vokiečių kalba *maršalas* reiškia žirgų prižiūrėtoją. Žirgas Viduramžiais buvo pagrindinis karų ir kovų dalyvis, kario bendrininkas, todėl ir žirgų prižiūrėtojo pareigybė buvo labai svarbi. Ilgainiui atsirado dvaro, Senato, teismo ir kiti maršalai – konkrečių vietų tvarkytojai, prižiūrėtojai, atlikdavę nemažai ir diplomatinių misijų. Jonas Stanislovas Sapiega, kuriam pamokslas „Maršalo lazda“ ir buvo skirtas, yra buvęs dvaro, teismo maršalas – labai svarbus LDK pareigūnas (Karpavičienė, 2017). Lazda pamoksle – valdžios simbolis, valstybės gynimo atrama.

Mirus aukštam pareigūnui, buvo įsigalėjusi tradicija sulaužyti jo lazda, nes žemiškoji to pareigūno galia jau pasibaigusi, o kitoje vietoje jo galios ir lazdos jau nebeprireiks (Karpavičienė, 2017).

Būtent didikų (kunigaikščių), o ne Lenkijos karalių lazda yra siejama su šv. Mauricijaus ietimi (Skurvydaitė, 2004), kurios ženklas ilgainiui nustojo būti svarbus, kas rodo, kad valdžios simboliai – insignijos⁵ – viduramžių epochoje įvairiose šalyse kito.

Kaip rodo surinktų šaltinių tematinė analizė, temai „simbolinės, apeiginės lazdos funkcijos“ galima priskirti ir potemę „didikų lazdos“. Išanalizuota medžiaga iliustruoja, kad lazda kaip valdžios, svarbos simbolį turėdavo ir įvairių šalių didikai. Ši simbolinė lazdos funkcija ilgainiui kito ir iš karalių, valdovų insignijų perėjo į kiek žemesnį rangą užimančių asmenų ženklus.

8. Nė kiek ne mažesnę vaidmenį tarp simbolių luomų ženklų vaidino ir **etmono⁶ lazda**. Nemėžio (kaimo Vilniaus rajono savivaldybės teritorijoje) herbe šalia jaučio – kantrybės, jėgos, išminties ir darbštumo simbolio, dešiniajame kampe pavaizduotas totoriškas motyvas – *bunčiukas*⁷. Tai iš senovės Turkijos ateinantis valdžios simbolis: *medinė lazda* iki 2,5 m ilgio, užsibaigianti rutuliu arba smaigaliu, papuoštu žemyn svyrančiais ašutais, vartota turkų, totorių ir kazokų kaip karinės valdžios ženklas (VLE, 2024). Nemėžio herbas atspindi ne tik seną ir reikšmingą šio kaimo istoriją, bet ir šiandien Nemėžyje darniai sugyvenančias kelias tautas: lietuvius, totorius, rusus ir lenkus.

Taigi, galima teigti, kad lazda kaip jėgos, tvarkos palaikymo simbolis buvo naudojama ir aukščiausių karinės valdžios atstovų. Šių ženklų pavidalas galėjo būti vienos tautos perimtas iš kitos tautos, tačiau išlaikė tą pačią funkciją, kuri identifikuota tematinės šaltinių analizės metu.

9. Tematinė surinktų tekstų analizė parodė, kad gali būti išskirta devinta potemė – aptartoms valdžios ir galios lazdos funkcijoms atvirkštinę paskirtį simbolizuojanti **juokdario lazda**. Ir pats juokdarys gali būti suvokiamas kaip tam tikras simbolinis karaliaus brolis dvynys, o veikiau – giminiška jo priešingybė (Michalovskis, 2014b). Juokdarys turi savo karūną (juokdario galvos apdangalas), savo „skeptrą“ (pranc. *marotte*), savo valdžios rutulį (žirnių pripilta apvali tarškynė), savo medinį kardą (simbolinis karališkojo kardo analogas). Skirtumas yra tas, kad garbingai kilmei čia priešpriešinamas jos nebuvimas, valdovo orumui – juokdario kvailybė, o rūstybei – juokas ir išdaigos. Karaliaus žodis ir veiksmai buvo laikomi svariais ir neginčytiniais, o juokdario – tuščiais ir nieko nereikšiančiais. Taip karalius ir jo juokdarys tarsi papildydavo vienas kitą, kartu simbolizuodami realų ir „išvirkščią“, netgi stebuklingą pasaulį. Atrodytų paradoksalu, bet religingaisiais viduramžiais Vakarų Europoje buvo rengiamos ištisos „kvailių šventės“ ir „asilų eitynės“, kuriose besilinksminanti minia viešai rinko „juokdarių karalių“, „juokdarių popiežių“ ir pan. (Michalovskis, 2014b).

Dėl šių priežasčių ir klasikinis atributas – nedidelė, raižyta juokdario galva papuošta lazda (pranc. *marotte*⁸) – buvo tarytum „kvailio skeptras“ – sumažinta gyvo juokdario kopija. Šios lazdos kilmė ir paskirtis taip pat nėra iki galo aiškios. Tikriausiai valdovo juokdarys buvo laikomas visų šalies kvailių karaliumi, todėl ir turėjo savotiškos valdžios lazda (Michalovskis, 2014b).

Kita vertus, tematinės analizės metu teksto ištraukoms suteikti kodai parodė, kad ši lazda turėjo ir dar vieną funkciją – buvo juokdariškų žaidimų elementas, t. y. atstojo lėlę. Plačiau apie šią funkciją (potemę) rašoma toliau straipsnyje.

Atlikus surinktų mokslinių ir publicistinių šaltinių tematinę analizę, nustatyta, kad tekstų ištraukoms priskirti kodai gali būti sujungti į devynias potemes, įvardijančias konkrečias lazdos funkcijas („apeiginė lazda“, „šermukšnio lazda“, „dievų lazdos“, „šventųjų lazdos“, „popiežiaus lazda“, „karaliaus lazda“, „didiko lazda“, „etmono lazda“, „juokdario lazda“), kurios sudaro temą

5 Insignijos (lot. insignia) – valdžios, aukštų pareigų, visuomeninės padėties, luomo ženklai. Daromos iš įvairių vertingų medžiagų (tauriųjų metalų, dramblio kaulo, brangmedžio, brangių audinių), puošiamos brangakmeniais, emaliais, siuviniais ir kita. Valdovų insignijos (Europos valdovų insignijos dar vadinamos *regalijomis*): karūna, mantija, porfyra, **skeptras** [išskirta straipsnio autorių], sostas, vadinamasis karališkasis obuolys, didikų insignijos: šalmas, skydas, vėliavėlė, **įvairios formos lazda**, dvasininkų insignijos (pontifikalijos): popiežiaus – tiara, **pastoralas**, raktai, vadinamasis žvejo žiedas; kardinolo – **pastoralas**, žiedas, **pektoralas**; arkivyskupo – dvigubas kryžius, palijus, žiedas, **pektoralas**; vyskupo – mitra, **pastoralas**, **pektoralas**, žiedas (VLE, 2024).

⁶ Etmonas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir kai kurių kitų šalių kariuomenės vadas (LKŽ, 2018; DLKŽ, 2024).

⁷ Bunčiukas [ukr. *bunčiuk* < turkų k. *buncuk* — arklio uodega] – medinė lazda, užsibaigianti rutuliu arba smaigaliu, papuoštu ašutais ir 2 sidabriniais šepetėliais; vartotas turkų, totorių, kazokų kaip karinės valdžios ženklas; Ukrainoje ir Lenkijoje — atmano arba etmono valdžios ženklas (TŽŽ, 2003, 117–118).

⁸ Iš prancūzų kalbos žodis *marotte* verčiamas kaip „niekniekis“, „užgaida“.

„simbolinės, apeiginės lazdos funkcijos“. Iš iliustracinės medžiagos matyti, kad apeiginės, ritualinės funkcijos pirmiausia yra siejamos su valdžios ir galios simboliu. Valdžia gali būti religinė (šventųjų, popiežiaus) arba pasaulietinė (karaliaus, didikų, kariuomenės vadų), galia demonstruojama tiesiogiai dėl užimamų pareigų (popiežiaus, karaliaus) arba suvokiama perkeltine reikšme (karaliaus juokdarys svarbiausias iš visų juokdarių).

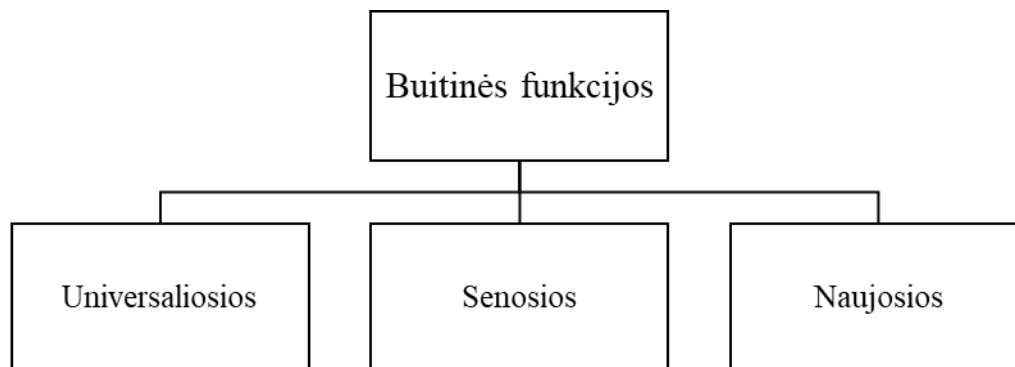
Apeiginės lazdos funkcijas patvirtina šaltiniai, kuriuose apibūdinami pagonybės arba perėjimo į krikščionybę laikais naudoti įnagai, turėję galių apsaugoti žmones nuo piktųjų dvasių. Kad lazda, kaip universalus simbolis, buvo naudota ritualų, apeigų metu, parodo ir rasta medžiaga apie masonų tradicijas.

Visas išskirtas lazdos funkcijas jungia tekstuose pasikartojantys leitmotyvai: išskirtinumas, galia, valdžia.

Kita vertus, pirminis teksto žymėjimas kodais atskleidė, kad viename šaltinyje gali būti minimos skirtingos lazdos funkcijos, analizės metu priskirtos skirtingoms potėmėms. Pavyzdžiui, juokdario lazda yra traktuojama kaip tam tikras simbolis, bet galima išvelgti ir jos buitinę funkciją – juokdariškų žaidimų elementą, t. y. tam tikrą lėlės analogą. Kita vertus, piemenys lazdą naudodavo visiškai kasdienėse situacijose – pasiremti einant, suvaldyti gyvulius, bet šios lazdos kilmė yra siejama su šventųjų lazdomis, o jos funkcija priartinama Ganytojo, Karaliaus lazdos funkcijai.

Buitinės lazdos funkcijos ir jų ypatybės

Antroji plati tema, išskirta šaltinių analizės metu, gali būti įvardijama kaip buitinės lazdos funkcijos, nes pirminis informacijos kodavimas parodė kasdienį, aiškiai atpažįstamą šio įnagio pritaikymą įvairiose žmonių veiklose. Buitinės lazdos funkcijos skiriasi viena nuo kitos laiku, kada buvo ar yra aktualios: galima išskirti senąsias, naujasias ir universaliasias funkcijas (žr. 3 pav.), t. y. tris tematinės analizės metu išgrynintas potemes:

3 pav. Buitinių lazdos funkcijų klasifikacija

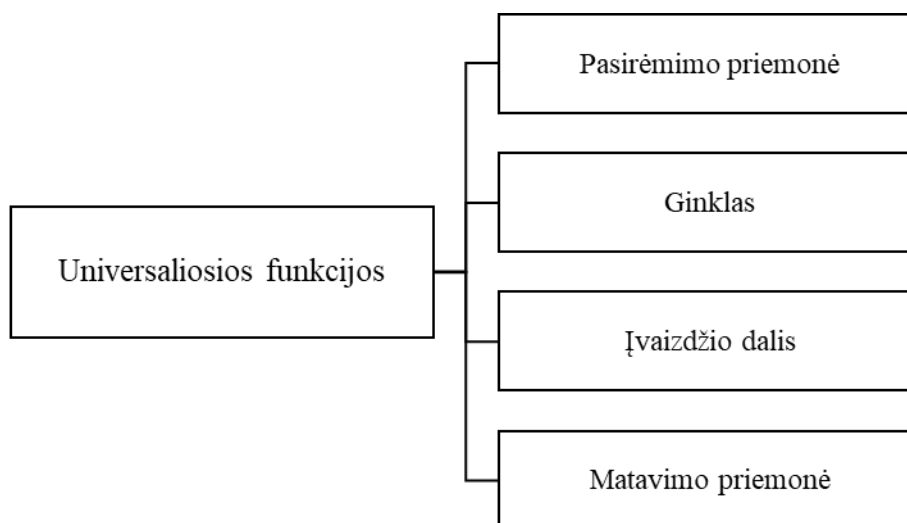
Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių pagal išanalizuotą tyrimo medžiagą.

Straipsnio autorės šitokią buitinių funkcijų (potemių) skirstymą grindžia išanalizuota medžiaga: jei šaltiniuose kalbama, kad tam tikros įnagio funkcijos buvo aktualios ir senaisiais laikais, yra aktualios ir mūsų dienomis, tai jos priskiriamos *universaliosioms*. Senosioms ir naujosioms funkcijoms atskirti pasirinkta laiko riba yra maždaug XX a. penktasis dešimtmetis, kai vyko įvairūs politiniai, ekonominiai, socialiniai pasikeitimai. Vadinasi, jei šaltinių medžiaga pirminio kodavimo etapu susieta su aktualijomis iš ankstesnio laikotarpio nei XX a. vidury, tókios lazdos funkcijos vadinamos *senosiomis*, o jei su vėlesniu laikotarpiu – *naujosiomis*.

Universaliosios lazdos funkcijos (žr. 4 pav.) atpažįstamos nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Tematinė šaltinių analizė parodė, kad dažnai jos minimos žodynuose ar enciklopedijose pateiktuose žodžio reikšmės aprašymuose – definicijose⁹ kaip esminės, pamatinės įnagio funkcijos. Taip pat informacijos apie šias funkcijas, aktualias skirtingais laikotarpiais, rasta ir istoriografiniuose šaltiniuose, moksliniuose bei publicistiniuose straipsniuose, interneto svetainėse ir pan. Toliau

⁹ Definicija – tikslus loginis apibrėžimas, sąvokos turinio nusakymas, apibrėžtis (DLKŽ, 2024).

straipsnyje detaliau analizuojamos įvairios potemės, priskirtos temai „universaliosios lazdos funkcijos“.

4 pav. Buitinių universaliųjų lazdos funkcijų klasifikacija
Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių pagal išanalizuotą tyrimo medžiagą.

1. Turbūt viena iš pačių seniausių universaliųjų lazdos funkcijų yra **pasirėmimo priemonė**, ką parodė ir tematinė šaltinių analizė. „Lietuvių kalbos žodyne“ (LKŽ, 2018) *lazda* aiškinama kaip „apdailintas, be šakų, ppr. medžio stiebelis einant pasiremti, <...>“. Analogiškai reikšmė aiškinama ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (DLKŽ, 2024): *lazda* – „apdailintas stiebelis remtis, <...>“. Apie kitą potemę, išskirtą pirminio žodynų teksto kodavimo metu, straipsnyje rašoma toliau. Tik viena *lazdos* funkcija, išskirta aptariant žodžio reikšmę, yra minima „Lietuvių etnografijos enciklopediniame žodyne“ (2015, 157; toliau – LEEŽ): *lazda* – „apdailintas pagalys pasiremti“. Pirminę pasirinkimo funkciją tikriausiai atliko ir anksčiau aptartos lazdos (pvz., šventųjų, popiežiaus ir kt.), kurios tik vėliau įgavo simbolinę funkciją. Kaip pasirinkimo priemonė buvo naudojamos ir daugelis vadinamųjų asmeninių žinomų žmonių lazdu, kurios dabar saugomos kaip muziejų eksponatai. Pavyzdžiui, ant Antano Poškos¹⁰ lazdos, su kuria jis 1933 m. vaikščiojo po kalnus, išvardinti kalnynai, perėjos ir gyvenvietės (A. Poškos *lazda*, 2024). Vinco Mykolaičio-Putino lazda buvo iš šviesaus medžio, raižyta geometriniu ornamentu, lenktu galu, guminiu antgaliu (*Autentiška...*, 2024). Gražbylė Venclauskaitė¹¹ iki mirties naudojo metaline šviesiai rudos spalvos su juoda rankena pasivaikščiavimo lazda (*Gražbylės Venclauskaitės...*, 2024). Asmenines lazdas, kaip skaitmeninius objektus, saugo Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Šiaulių „Aušros“ muziejus ir kitos kultūros institucijos, o jų pateikti įnagių aprašai panaudoti tematinės analizės metu.

Taigi, buitinė lazdos pasirinkimo funkcija buvo ir yra aktuali nuo seniausių iki mūsų laikų. Labai tikėtina, kad ir tos lazdos, kurios ilgainiui įgavo simbolines funkcijas, pirmiausia buvo naudojamos kaip pasirinkimo priemonė.

2. Antra universalioji buitinė lazdos funkcija, kuri išryškėjo šaltinių analizės metu išskyrus potemes, yra **ginklas**. Žodynuose ši funkcija (kaip atskira potemė) minima aiškinant lazdos reikšmę: „apdailintas, <...> medžio stiebelis <...>, *sudoėti* [išskirta straipsnio autorių] kam nors ir pan.“ (LKŽ, 2018), „apdailintas stiebelis <...>, *sudoėti* [išskirta straipsnio autorių] kam nors ir kt.“ (DLKŽ, 2024).

Tokia lazdos kaip ginklo, mušimo priemonės funkcija yra žinoma iš Mažosios Lietuvos istoriografinių XVI a. šaltinių. Pavyzdžiui, Jeronimo Maleckio 1583 m. leidinyje, pavadintame „Tikras Sambijos sūduvių aprašymas su jų ožio aukojimu ir ceremonijomis“, pasakojama:

¹⁰ Poška Antanas, iki 1929 m. Paškėvičius (1903–1992), lietuvių keliautojas, antropologas, žurnalistas. Vienas pirmųjų lietuvių esperantininkų (VLE, 2024).

¹¹ Gražbylė Venclauskaitė (1912–2017), Lietuvos teisininkė, advokatė, Pasaulio teisuolė, Šiaulių garbės pilietė (*Šiaulių Garbės CV*, 2019).

„Susirinkus į vieną vietą keturių penkių kaimų gyventojams, aukotojas, vadinamas vursaičiu, *lazda užmušdavęs* [išskirta straipsnio autorių] ožį, kurio mėsa būdavusi čia pat išverdama ir valgoma su kviečių paplotėliais. Juos iš paraugintos tešlos gniužulų išsikepdavę aplink ugnį sustoję vyrai, svaitydami tešlą iš rankų į rankas per liepsną. Per naktį puotavę, kaulus ir puotos likučius užkasdavę į žemę“ (Klimka, 2013).

Dar seniau lazdos kaip ginklo funkcija yra užfiksuota kitų tautų kovos meno aprašymuose. Pavyzdžiui, pasakojimuose apie kinų vienuolius minima *Šaolino lazda*. Visais laikais kumštis buvo ne pats patikimiausias ginklas, jei buvo galima pasitelkti pagali, ilgą lazda, o dar geriau kardą ar ietį. Tačiau turėti ir naudoti ginklus vienuoliams draudė vienuoliškos taisyklės, o lazda buvo visuomet po ranka, ypač per tolimas keliones. Prie vieno jos galo galėjo būti pritvirtinamas metalinis antgalis su ant jo užmautais žiedais, kartais jis buvo nusmailinamas arba nuaštrinamas suteikiant jam pusbėnelio formą. Taip taiki, paprasta vienuoliška lazda virsdavo grėsmingu ginklu (*Šaolino lazda*, 2015).

Atliekant pirminį šaltinių kodavimą nustatyta, kad lazda ginklo funkciją atlieka ir XXI a. Tik kovoti pasirenkamos ne paprastos medinės, o tvirtos beisbolo lazdos. Jos ginklais tampa ir užsieniečių, ir lietuvių rankose. Pavyzdžiui, 2011 m. Didžiojoje Britanijoje staiga šimtus kartų padidėjo beisbolo lazdų paklausa. Keturi iš dešimties labiausiai perkamų daiktų skyriuje „Sportas ir poilsis“ buvo *plieninės bei medinės beisbolo lazdos* ir *teleskopiniai vėzdai*, panašūs į tuos, kuriuos turi policininkai. Kai kurie gyventojai reikalavo, kad prekybininkai sustabdytų prekybą arba atidėtų nupirktų lazdų pristatymą, nes taip tarsi buvo padedama vandalams. Kiti tvirtino, kad tik lazdos gali padėti žmonėms apginti savo namus ir parduotuves nuo marodierių (*Lazdos ir vėzdai...*, 2011). Panašus siautėjimas panaudojant ginklą – beisbolo lazda – buvo fiksuojamas ir Lietuvoje: „Ariogaloje beisbolo lazdomis ginkluota gauja negailėjo futbolo sirgalių“ (Suslavičius, 2013), „Nauji metai Tiltagalių kaime prasidėjo beisbolo lazdomis ginkluotos gaujos siautėjimu“ (*Nauji metai...*, 2017) ir pan.

Esama šaltinių (Račiūnaitė-Vičinienė, 2012), kuriuose pateikiama pavyzdžių, kad skirtingose kultūrose mušimas¹², sudavimas turėjo ir teigiamą prasmę, pavyzdžiui, užtikrino gyvybingumą, vaisingumą, kas gali būti siejama su simboline lazdos kaip apeigų atributo arba apsaugos funkcija, t. y. straipsnyje jau aptartomis potėmėmis.

Apibendrinant iš įvairių šaltinių surinktą medžiagą, išanalizuotą koduojant ir sujungiant į potemes, matyti, kad per visus amžius lazda atliko ne tik taikaus įnagio, bet ir ginklo funkciją. Net ir senųjų apeigų metu ja galėjo būti suduodama, mušama (užmušama), tradicinė lazda (arba modifikuotas jos pakaitalas – beisbolo lazda) naudota ir naudojama kaip ginklas pulti arba apsiginti.

3. Dar viena universalioji lazdos funkcija atpažįstama, kai lazda naudojama kaip **įvaizdžio dalis** (trečia temos „universaliosios lazdos funkcijos“ potėmė). Galima teigti, kad savitai įvaizdį kūrė ir popiežiaus, karaliaus, etmono ir pan. lazdos, kurios atliko vadinamąją simbolinę funkciją. Juk galios, valdžios ženklas šiomis dienomis gali būti traktuojamas kaip tam tikras įvaizdžio ženklas.

Viena ryškiausių asmenybių, kurios įvaizdis neišivaizduojamas be lazdos, buvo režisierius ir aktorius Čarlis Čaplinas (Charlie Chaplin, 1889–1977). Sėkmingesnio kinematografinio įvaizdžio kaip Č. Čaplino Mažasis Valkata nesukurta iki šiol (*Kino meno simbolis...*, 2019). Valkata atrodė gana keistas personažas: mažas katiliukas ant galvos ir didžiuliai batai, plačios kelnės ir siauras švarkelis. Įvaizdį papildė nedideli ūseliai, juodai paryškintos didelės liūdno akys ir *plona rotango*¹³ *lazdelė*. Reikšmės turėjo ir nedidelis aktoriaus ūgis – jis siekė vos 165 cm – ir liesas kūno sudėjimas. O keista išvaizda sudarė kontrastą su vargšo Valkatos nepriekaištingomis lordo manieromis. Jis delikatus, inteligentiškas ir mandagus, tačiau esant reikalui galintis pasukčiauti. Kartu jaudinamai naivus, užjaučiantis ir mėgstamas merginų, kurias pavergia gerumu (Osteikaitė, 2024).

Kitokį įvaizdį su kitokia lazda kuria televizijos laidos „Miško balsas“ vedėjas, edukatorius, lektorius, antrinio panaudojimo dizaino specialistas Giedrius Bučas. Jis „be lazdos ir krepšio į mišką jau senai neina. Nors aplinkiniai ir varsto nustebusiais žvilgsniais, Giedrius sako, kad dėl to nejaučia

¹² Nagrinėjamame straipsnyje dėmesys sutelktas į botagą, kuris irgi gali būti traktuojamas kaip tam tikra lazdos modifikacija.

¹³ Rotangas [ol. *rotting* < malaj. *rotan*], palmė *Calamus*; paplitusi daugiausia Azijos tropiniuose miškuose; stiebas iki 300 m ilgio, dygliuotas; uogos valgomos (TŽŽ, 2003, 652–653).

jokių kompleksų. Šie atributai tapo jo įvaizdžio dalimi. Jis, turėdamas rankose *specialią lazda*, kaskart surenka viską, ką randa miške ir prašosi į šiukšliadėžę. Jam daug keisčiau atrodo žmonės, lengvu žingsniu praeinantys pro numestas šiukšles“ (*Lazda ir atliekų krepšys*, 2022).

Kartais asmenys, savo stiliumi ir taip išsiskiriantys iš minios, įvaizdžio kūrimą baigia lazdos akcentu¹⁴. Šitaip padarė ir britų dainininkas Samas Smithas (Samuel Frederick „Sam“ Smith, g. 1992), pasirodęs Paryžiaus mados savaitėje kaip Vivienne Westwood mados namų modelis. Podiumu jis žengė pasiremdamas *medine lazda*, o jo įvaizdis priminė modernų klajoklį (*Paryžiaus mados savaitėje...*, 2024). Kita vertus, lazda galėjo atlikti ir pirminę savo funkciją – ja dainininkas galėjo pasiremti, nes avėjo netradicinius aukštakulnius.

Apibendrinant analizės rezultatus, gautus išnagrinęjus įvairius šaltinius, galima teigti, kad lazda kaip įvaizdžio dalis buvo svarbi dar senaisiais laikais, kai simbolinės popiežiaus, karaliaus ar didiko lazdos galėjo būti suvokiamos kaip tam tikri įvaizdžio atributai. XX a. – XXI a. lazda ar jos atitikmuo kaip įvaizdžio elementas pasirenkama sąmoningai, kartais dar pritaikant ir pasirėmimo funkciją.

4. Tematinė šaltinių analizė rodo, kad lazda gali būti taikoma objektams matuoti. Įnagis naudotas ir dabar naudojamas kaip **įvairių matavimų priemonė**. Pirminis tekstų kodavimas parodė, kad *medinė arklio matavimo lazdelė* yra universalus įrankis, naudojamas tiek arklių ūgiui matuoti (viena potėmė), tiek naudoti kaip vaikščiojimo lazda (kita potėmė – „pasirėmimo priemonė“). Tradicinio dizaino iš medžio pagaminta lazda yra funkcionali ir gali būti naudojama kaip dekoratyvinis elementas.

Lazdelė turi nuimamą metalinį matavimo strypą, kuriuo galima išmatuoti arklio aukštį ties ketera. Šis strypas turi įmontuotą nivelyrą, todėl matavimo metu lengva išlaikyti horizontalumą. Bendras lazdelės ilgis, įskaitant matavimo strypą, yra 180 cm (*Medinė arklio matavimo lazdelė*, 2024).

Dar matavimo lazda naudojama kaip *miško taksacijos*¹⁵ prietaisas, skirtas medienos sortimentų storiui matuoti (*VLE*, 2024).

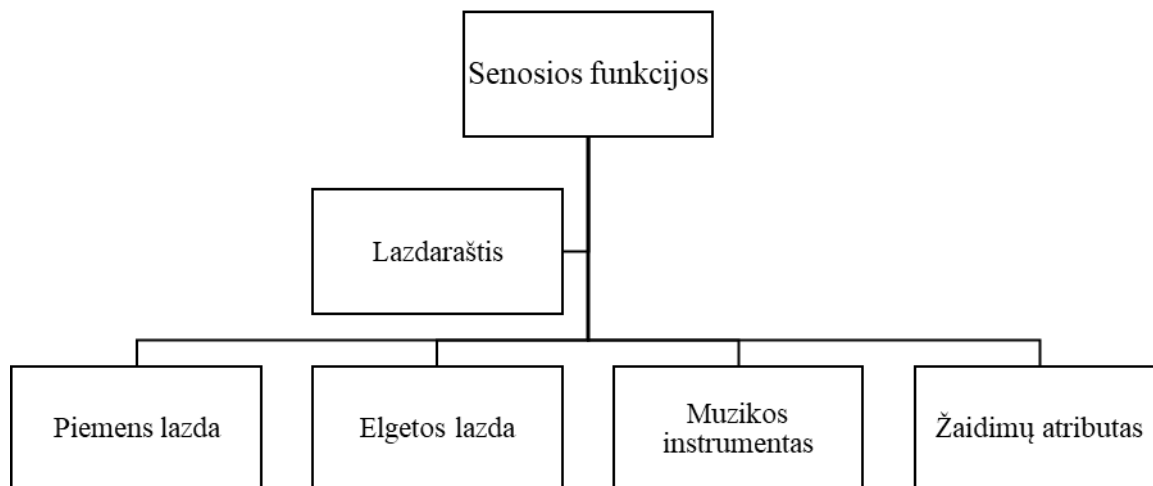
Taigi, išanalizavus šaltinius išskirtos potėmės rodo, kad lazda gali atlikti pagrindinę – matavimo priemonės – funkciją arba tiesioginę, įprastą – pasirėmimo funkciją.

Taigi, tiriamąją medžiagą sugrupavus pagal analizės metu priskirtus kodus, suformuluotos potėmės „pasirėmimo priemonė“, „ginklas“, „įvaizdžio dalis“, „matavimo priemonė“, kurios sujungtos į temą „universalios lazdos funkcijos“. Įvairiuose šaltiniuose pateikta informacija leidžia teigti, kad šios funkcijos buvo aktualios senaisiais amžiais, yra aktualios ir XX a. – XXI a.: pasirėmimo ir ginklo funkcijos padėjo ir padeda žmonijai išgyventi, įvaizdis išskyrė ar išskiria tam tikrus žmones pagal užimamą poziciją visuomenėje ar dėl išskirtinių asmeninių bruožų, o matavimo priemonė palengvina praktinę veiklą.

„*Senųjų buitinių lazdos funkcijų*“ (žr. 5 pav.) temą straipsnio autorės išskyrė pagal šaltinių medžiagą, kuri įvardija lazdos panaudojimą, buvusį aktualų iki maždaug XX a. penktojo dešimtmečio ir / arba šaltinių apibūdinamą kaip istorinį, etnografinį faktą. Temai priskirtos penkios potėmės įvardija funkcijas, kurios galėjo būti aktualios tiek lietuviams, tiek ir kitų tautų atstovams.

¹⁴ Valstybinio Šiaulių dramos teatro aktorius Vladas Baranauskas išsiskiria savo įvaizdžiu: „skrybėlė ar žaisminga kepuraitė, ilgas hipiškas baltas ar margas šalikas (pagal nuotaiką), po juo varlikė, o rankoje lietsargis bet koku oru. <...> Šalikas ant kaklo – nuo jaunystės. Pasakoja, jog buvo praradęs balsą ir reikia saugoti balso stygas. Lietsargis – „iš mandrystės“ (Jankuvienė, 2022). Taigi lietsargis – modifikuota lazda – atlieka įvaizdžio kūrimo funkciją.

¹⁵ Miško taksacija – miško materialusis, piniginis ir kokybinis įvertinimas. Vertinama pagal medžių (stačių ir gulsčių), medynų ir jų dalių pirminius požymius ir parametrus (taksacinius rodiklius), kurie nustatomi vizualiai arba iš aeronuotraukų ir kosmoso nuotraukų. Svarbiausi taksaciniai rodikliai yra medžių rūšis, amžius, aukštis, skersmuo, medyno sudėtis ir tankumas (skalsumas, glaudumas). Svarbiausias miško taksacijos tikslas – nustatyti medienos išteklius ir jų metinį prieaugį (*VLE*, 2024).

5 pav. Buitinių senųjų lazdos funkcijų klasifikacija
Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių pagal išanalizuotą tyrimo medžiagą.

1. Pats seniausias rašto, kaip tokio, pavyzdys yra piktografija, o jos atšaka laikomas daiktinis raštas, kurio vienas iš tipų yra **lazdaraštis** – neilgos lazdelės su įvairių formų įpjovomis. Jį vartojo lietuviai, norvegai, Šiaurės Amerikos indėnai ir australų kviesliai (*Piktografija...*, 2008).

2. Pirminis tekstų kodavimas atskleidė, kad keletas kitų senųjų buitinių lazdos funkcijų XX a. vid. – XXI a. yra lyg ir praradusios savo aktualumą arba modifikuotos. Be to, šaltiniai rodo, kad aptariant įnagio naudojimą galima skirti ne po vieną funkciją (potemę). Viena iš tokių – **piemens lazdos** funkcija. Ja ginkluoti piemenys tarsi kariai *gindavo* savo bandą (Lanzi, Lanzi, 2005). Senuosius lietuvių papročius analizuojančioje literatūroje minima ir *simbolinė* piemens lazdos funkcija: per Jurgines po pirmosios ganiavos dienos pargenantį piemenį šeimininkė pasitikdavo su varške ar sūriu, įteikdavo jam lazda, kur sužymėti visi gyvuliai. Šis tą lazda padėdavo tvarto kampe, kad visi gyvuliai sugrįžtų po ganiavos sveiki (*Ganiklis...*¹⁶, 2024).

Rytprūsiuose piemuo turėdavo *skambančią lazda* (vok. *Klingerstock*), padarytą iš lengvos medienos su užmautais 2 kamanų žiedais ir ant šių laisvai suvertais 10 metalinių žiedų. Ji dar 1910 m. naudota Varmėje. Kratomos lazdos sukeltas triukšmas įspėdavo gyvulius (ypač jaučius) laikytis tvarkos, nes galėjo skaudžiai kliūti lazdos galu per šonkaulius. Lazdos skambėjimu nuo bandos baidyti ir laukiniai žvėrys. Pirmą kartą išgenant piemenys prie vartų sudėdavo kryžiumi tokią lazda ir kirvį ir pergindavo per juos gyvulius. Ganykloje lazda įsmeigdavo į žemę, ant jos pakabindavo savo kepurę. Tada 3 kartus apeidavo bandą ir ją žegnodamas berdavo *pelenus, kapo žemę ir bažnyčios smėlį*. Tai reiškėdavo: *kriksčionys nuo Viešpaties stalo atsikelia tik pasisotinę duona, taip ir gyvuliai turi laikytis kartu, kol juos gins namo*. Piemuo atsiklaupęs prie lazdos meldavęsis už gyvulius (*MLE*, 2024).

Dabar nei tiesioginė, nei simbolinė funkcijos nebėra aktualios, jos atpažįstamos kaip istorinis, etnografinis faktas. XXI a. aktualesnė yra modifikuotos lazdos funkcija – *gaudyti avis* (*Lazda...*, 2024). Tai metalinė reguliuojamo ilgio lazda, galuose turinti skirtingo dydžio sulenktus kablius. Jos paskirtis – labai praktinė, forma nėra kiek neprimena senosios piemens lazdos.

3. Senąją funkciją prarado ir **elgetos lazda**. XIX a. pab. – XX a. pr. pagrindiniai elgetos atributai būdavo *terbom* vadinami maišai ir lazdos su botagais (Džekčioriūtė, 2017). Dar šaltiniuose teigiama, kad viename lazdos gale būdavo pririšta virvė (botagas), o kitame gale – kirvukas. Šis įnagis buvo skirtas atsigitinti nuo šunų (*EA*¹⁷, 1545, sk. 40, p. 439, cit. iš Džekčioriūtė, 2011). Dabar elgetaujantių žmonių rankose lazda dažniausiai atlieka pasirėmimo ar daiktų rūšiavimo, stumdymo funkciją.

4. Tematinė tekstų analizė rodo, kad lazdos buvo naudojamos kaip **muzikos instrumentas arba jo dalis**. Vienos seniausių tokių lazdų, rastų Lietuvoje, yra datuojamos IX–XI a. ir vadinamos *raitelio*

¹⁶ Ganiklis – lietuvių ganyklų ir piemenų dievas, kurį mini M. Strijkovskis 1582 m. Vardo etimologija kildinama nuo žodžių „ganyti“, „ganykla“ (*Ganiklis...*, 2024).

¹⁷ EA – Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus archyvas, byla Nr. 1545 „Elgetavimas“.

lazda. Tai yra senovės raitelio ginkluotės garsinis įrankis, muzikos instrumentas – kratomasis idiofonas¹⁸. Geležinio meniškai profiliuoto strypo (20–30 centimetrų ilgio, 1,2–2,8 centimetrų skersmens) viršutiniame gale įkabinta grandis; joje laisvai kybo 4–5 geležiniai kabučiai ir apkalas odiniam diržui pritvirtinti. Spėjama, raitelių vyresnysis, žvangindamas raitelio lazdos kabučiais ir pliauškindamas diržu, duodavo ženklą raiteliams pradėti žygį arba mūšį. Panašių lazdu dar rasta Skandinavijos valstybėse (išskyrus Daniją) ir Šiaurės Rusijoje (VLE, 2024).

Panašią funkciją galėjo atlikti ir jau anksčiau minėtas *bunčiukas*. Jis naudojamas kaip karinių orkestrų mušamasis (purtomas) muzikos instrumentas – ant koto pritvirtinta medinė svirtelė (skersinis) su varpeliais arba skardos plokštelėmis (TŽŽ, 2003, 117–118).

Valstybinio ansamblio „Lietuva“ muzikantų naudojamas ir *džingulis* – lazda, apkabinėta metaliniais žvangučiais, naudojama kaip pagalbinis ritminis instrumentas. Būgnelis sudarytas iš apskrito rėmelio su ištempta oda, kartais būgnelio rėme dar pritaikomi čerškantys skritulėliai (*Instrumentai*, 2024).

Muzikos instrumento funkciją atlieka kitokį pavidalą turinti *pūslinė*. Ji sudaryta iš sulenktos lazdyno lazdos, prie kurios galų pririšta styga iš vašku įtrintos virvelės, tarp jų įsprausta išpūsta kiaulės pūslė. Laikant stačiai apatiniu galu į žemę atremtą pūslinę ir braukiant per stygą smulkiai rumbuota lazdele (pjūkleliu), išgaunami žemi, duslūs garsai. Gana primityvus instrumentas, liaudyje vadinamas *boseliu*, *namine basedla*, *lankeliu*, *muzikiniu lankeliu*, *lankeliu su pūsle*, *bandurka*. Spėjama, kad tai vienas seniausių lietuvių liaudies muzikos instrumentų, kuris buvo plačiai paplitęs visoje Lietuvoje (*Virtualus muziejus*, 2020). Tokių instrumentų pavyzdžių saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Kauno miesto muziejuje ir kitur.

Įvairių formų lazdos naudojamos kaip ne vieno *instrumento dalis*: būgno, skrabalų, metalofono lazdelės, smuiko, alto, violončelės, kontraboso strykas ir kt.

Iš tyrimo rezultatų matyti, kad dauguma su lazda siejamų muzikos instrumentų atsirado gerokai iki XX a. vidurio. Vadinasi, galima teigti, kad potėmė „muzikos instrumentas“ papildo temą „senosios buitinės lazdos funkcijos“.

5. Dar viena buitinė lazdos funkcija (išskirta tematinės analizės metu), žinoma nuo seno, yra **žaidimų atributas**. Viena iš pirmųjų, atlikusių šią funkciją, buvo jau anksčiau aptarta *juokdario lazda*, naudota kaip lėlės analogas. Kartais lazda tapdavo *lėlės atributu*. Tokių atvejų yra užfiksuota Šiaulių „Aušros“ muziejaus lobynuose. Pavyzdžiui, dekoratyvinė lėlė „Kvieslys“ dešinėje rankoje laiko ilgą lazdą, apipintą žaliais medvilniniais siūlais, prie kurių priklijuotos žalios džiovintos gėlytės. Lazdos viršūnėje pritvirtintos 8 įvairiaspalvės tautinės juostelės ir balta šilkinė juostelė su rūtų vainikėliu. Viduryje vainikėlio – mažas varpelis iš žalsvo metalo (*Dekoratyvinė lėlė „Kvieslys“*, 2024). Dekoratyvinė lėlė „Kraičvežys“ dešinėje rankoje laiko trišakę kraičvežio lazdą. Lazdos kotas apvyniotas sidabrinėmis ir raudonomis, o trišakė viršūnė puošta žalsvomis, rausvomis, geltonomis popierinėmis juostelėmis bei trimis apskritimais. Apskritimai apsukti įvairiaspalviu blizgančiu popieriumi (*Dekoratyvinė lėlė „Kraičvežys“*, 2024).

Nuo seno žaidėjai naudojo lazdas, virves, botagus, kurie buvo artimi didžiojo žaidimų sumanytojo – piemenėlio pagalbininkai. Lazdos žaidimuose būdavo naudojamos kaip *judriųjų žaidimų įnagai*, pavyzdžiui, atstodavo žirgus (apie tai dar XVIII a. rašė K. Donelaitis poemoje „Metai“; Donelaitis, 1977), tapdavo žaidimo dalyvių vaikymosi įrankiu (žaidimas „Ražemuko gaudymas“), būdavo reikalingos akmeniui į duobutę įvartyti (žaidimai „Ripką mušti“, „Kiaulę į dvarą varyti“) (Šlekonytė, 2006; Povilaitis, 2017; Steponaitis, 2019).

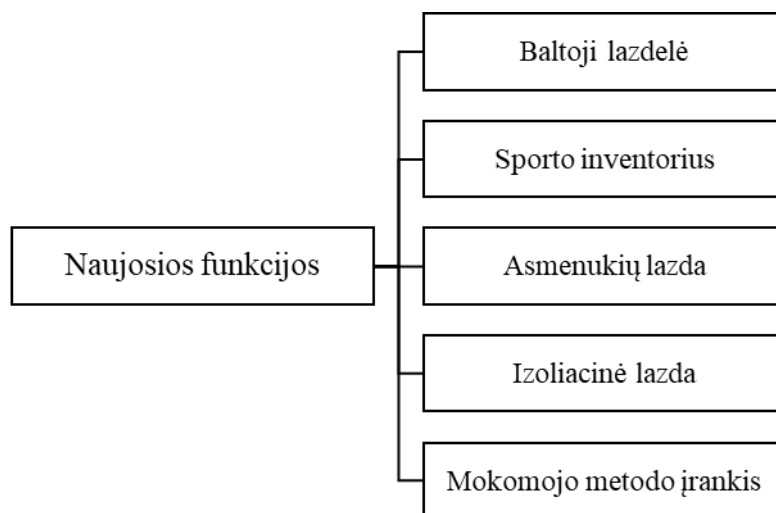
Kaip tam tikras žaidimų atributo analogas, galėtų būti įvardytas ir *lazdos naudojimas karnavale*, persirengėlių eitynės ir pan. Rytų Europos etnografijos tyrinėtojų darbuose yra užfiksuotas Trijų karalių dieną šoktas „Meškos šokis“, kai persirengėliai vaizduodavo „meškas“ su „meškininkais“, būdavo apsirengę išvirkščiais kailiniais, šokdavo kaip meškos su lazdomis (Buračas, 1993).

¹⁸ Idiofonai (gr. *idios* – savas, savitas + *phōnē* – garsas) – muzikos instrumentų rūšis – saviskambiai muzikos instrumentai. Garsus sukelia virpanti instrumento medžiaga (virpa visas instrumentas arba tik jo dalis) (VLE, 2024).

Europietiškojo karnavalo tradicijos atsikartoja ir kituose žemynuose. Punta Kanoje (Dominikos Respublika) tarp karnavalo kaukių yra *Los Diablos Cojuelos* (vns. *el Diablo Cojuelo*) – šlubi velniūkščiai, lengvai atpažįstami iš įmantrių velnio kaukių su kreivais dantimis bei ragais ir itin spalvingų kostiumų, papuoštų veidrodėliais, kaspinais ir varpeliais. Senųjų laikų karnavaluose *Diablos Cojuelos* tvarkė įsisiautėjusią minią, užtikrindami laisvą kelią eisenai. Jie turi virvės botagą ir lazda su gale prikabinta kiaulės ar karvės pūsle miniai talžyti. Aptalžymas lemia nukentėjusiajam sėkmę (Račiūnaitė-Vičinienė, 2012).

Apibendrinant iš įvairių šaltinių surinktą medžiagą apie senąsias buitines lazdos funkcijas, galima teigti, kad dalis jų yra užfiksuota kaip istoriografinė, etnografinė medžiaga ir XX a. vid. – XXI a. nebėra aktualios. Kai kurias šiai grupei priskiriamas funkcijas atliekanti lazda buvo modifikuota ir yra naudojama kaip aktualus šiandienos įnagis.

Paskutinė buitinių lazdos funkcijų grupė, išskirta atlikus tekstų tematinę analizę, gali būti įvardyta kaip *naujosios funkcijos* (tema) (žr. 6 pav.), nes atsirado (ar buvo pakeistos, pritaikytos) palyginti neseniai, maždaug XX a. Apie vienas iš jų tyrinčiuose šaltiniuose rašoma plačiau, kitos tik įvardijamos, nepateikiant ilgų komentarų. Pagal įvairių šaltinių medžiagą buvo išskirtos penkios konkrečios funkcijos (potemės).

6 pav. Buitinių naujųjų lazdos funkcijų klasifikacija
Šaltinis: sudaryta straipsnio autorių pagal išanalizuotą tyrimo medžiagą.

1. Adaptuotą universalią pasirinkimo funkciją įgavo **baltoji lazdelė** – specialus įnagis, skirtas neregiam. Šiuo metu pasaulyje labai paplitusi ilgoji baltoji lazdelė. Lazdelė parenkama pagal žmogaus ūgį: 10–15 cm iki smakro. Taisyklingai laikoma ir naudojama, neregį ji apsaugo nuo daugelio kelyje pasitaikančių kliūčių.

Aklieji su lazdomis vaikščiojo nuo seniausių laikų. Tačiau tik XX a. pradžioje, ypač po Pirmojo pasaulinio karo, pradėta suprasti, kad lazdelė regėjimo netekusiam žmogui gali būti labai naudinga. Patirtis parodė, kad įgudusiose rankose ji labai padidina neregio savarankiškumą, praplečia judėjimo laisvę, gerina pasitikėjimą savimi (Valenta, 2015).

2. Dar vieną funkciją lazda atlieka kaip **sporto inventorius**. Skiriasi tokių sporto įrankių ilgis, forma, medžiaga, iš kurios pagaminti, naudojimo taisyklės ir pan., tačiau visi jie yra lazdos variacija. Pirminis tekstų kodavimas parodė, kad be gerai žinomų ledo ritulio¹⁹, žolės riedulio²⁰ lazdu, dar

¹⁹ Ledo ritulio lazdos yra maždaug 150–200 cm ilgio, sudarytos iš ilgo plono koto, kurio viename gale yra plokščias pailgėjimas, vadinamas ašmenimis.

²⁰ Žolės riedulio lazda – rieta, skirta varytis, perduoti, stabdyti, smūgiuoti ir mesti kamuoliuką. Dešinė lazdos pusė yra apvalaus pjūvio, o kairė – plokščia. Kamuoliuką liesti galima tik plokščia lazdos dalimi, todėl lazda reikia nuolat sukiooti. Jo lietimasis apvalaus pjūvio dalimi traktuojamas kaip taisyklių pažeidimas.

naudojamos beisbolo²¹ lazdos, pačių įvairiausių formų ir techninių charakteristikų treniruočių lazdos, šiaurietiško ėjimo, slidžių (slidinėjimo) lazdos, šuolio į aukštį kartis²² ir kt. inventorius. Kartais ši sporto įrankių funkcija yra pakeičiama kitomis, pavyzdžiui, lazdos kaip ginklo arba pasiremimo priemonės (šios funkcijos, kaip atskiros potemės, straipsnyje jau buvo aptartos anksčiau).

3. Viena iš pačių naujausių lazdos funkcijų, atsiradusi XXI a., yra **asmenukiu²³ lazda** – teleskopinis įrankis, skirtas laikyti mobilųjį telefoną tam tikru atstumu nuo besifotografuojančio ar besifilmuojančio asmens. Šios lazdos išpopuliarėjo dėl sudarytos galimybės fotografuoti ir filmuoti save ir draugus nesikreipiant pagalbos į kitus žmones.

4. Pagal analizuojamų šaltinių medžiagą išskirta dar viena potemė ir įvardyta lazdos funkcija – **izoliacinė lazda**. Ji skirta elektros darbams aukštos įtampos įrenginiuose, kai svarbu darbuotoją apsaugoti nuo kontakto su laidžiais paviršiais (*Aukštos įtampos...*, 2024).

5. Surinkta medžiaga rodo, kad lazda gali būti pritaikyta ir kaip **mokomojo metodo įrankis**. Kiekvienas komandos narys ilgą (apie 2 m ilgio) lazda turi liesti tik vienu ištiestu pirštu (geriausiai smiliumi). Dalyvių užduotis – nuleisti lazda ant žemės (Misiukonis ir kt., 2014). Ši lazdos funkcija kiek siejasi su žaidimo atributo funkcija, nes irgi esama žaidybinių elementų.

Apibendrinant šaltiniuose rastą informaciją apie naujas lazdos funkcijas (trečių buitinių lazdos funkcijų temą), galima teigti, kad išskirtos penkios potemės identifikuoja įnagio naudojimo galimybes, atsiradusias XX a. – XXI a. kartu su į žmonių gyvenimą ateinančiais naujais reiškiniais. Išanalizuota medžiaga rodo, kad pagal poreikį galėjo būti modifikuota pati lazda, t. y. pakeista jos forma.

Išvados

1. Tematinės analizės metu išnagrinėjus iš įvairių mokslinių ir publicistinių šaltinių surinktą medžiagą, buvo išskirtos dvi temos: „simbolinės apeiginės lazdos funkcijos“ ir „buitinės lazdos funkcijos“. Šias temas sudarė potemės, kurios įvardijo ir konkrečias lazdos funkcijas, atpažintas pirminio teksto kodavimo metu. Iš viso identifikuotos dvidešimt trys potemės: devynios įvardijo simbolines, ritualines lazdos funkcijas, keturiolika – buitinių įnagio panaudojimo atvejų. Tekstams priskiriant kodus paaiškėjo, kad kartais ta pati lazda galėjo atlikti skirtingas funkcijas – analizuojama medžiaga iliustruodavo skirtingas potemes. Tokia dviguba prieskyra galima dėl to, kad buitinės lazdos funkcijos neretai yra kilusios iš simbolių ir išlaikė atpažįstamas sąsajas arba tas pats įnagis naudojamas dvejopai.

2. Išanalizavus šaltinius nustatyta, kad lazdos funkcijos keitėsi priklausomai nuo besikeičiančios visuomenės poreikių ir mąstymo ypatybių. Plačiau prasme lazda gali būti suvokiama kaip ginklas, tvirta atspara bei tam tikro išskirtinumo ženklas. Šios trys pagrindinės funkcijos laikui bėgant keitėsi vietomis pagal svarbą, buvo modifikuojamos arba iš jų kilo kitos funkcijos. Vis dėlto lazda kaip galios, valdžios, išskirtinumo archetipas suvokiama nuo seniausiųjų laikų (apeigų simbolis, dievų simbolis) iki pat XXI a. (įvaizdžio dalis). Ji atspindi visuomenės narių priklausymą skirtingiems sluoksniams nuo pačių turtingiausių ir galingiausių (popiežiaus, karaliaus, didikų lazdos) iki sunkiai besiverčiančių (piemenų, elgetų, juokdario lazdos) asmenų. Lazdos funkcijos siejamos su apsauga, malonės parodymu, pagalbos suteikimu (šermukšnio, dievų, šventųjų lazdos), bet ir įvairaus smurto (apeiginės lazdos, ginklas) formomis. Apibendrinant galima teigti, kad lazda buvo ir yra naudojama kaip daugiafunkcis įnagis.

3. Šis tyrimas atliktas siekiant apibendrinti įvairiuose šaltiniuose skelbiamą medžiagą apie lazda ir jos funkcijas. Tai galėtų būti įvadas į konkretesnius praktinius tyrimus, dėmesį sutelkiant į atskiriomis epochomis išryškėjusias lazdos funkcijas, skirtingų tautų arba religijų atstovų pasirinkimą naudoti lazda arba skirtingas šio įnagio pritaikymo situacijas.

Literatūra

²¹ Beisbolo lazda, dar vadinama kuoka, yra lygi, suapvalinta gale. Kuokos būna medinės, aliuminės, plastikinės ir kombinuotos. Aliuminės kuokos toliau numuša kamuoliuką, bet profesionalų lygyje jos leidžiamos tik medinės.

²² Šuolis su kartimi – lengvosios atletikos rungtis, kurioje sportininkas, naudodamasis ilga ir lanksčia kartimi (dažniausiai pagaminta iš stiklo arba anglies pluošto), privalo peršokti per į tam tikrą aukštį pakeltą kartelę jos nekliudydamas.

²³ Asmenukė – autoportretinė nuotrauka, daroma išmaniuoju telefonu ir dedama į socialinius tinklus.

1. A. Poškos lazda (2024). LMA Vrublevskių bibliotekos T. Vrublevskio skaityklos dokumentas F186-211.
2. Aukštos įtampos operatyvinė izoliuojanti lazda. (2024). *Elektrotechnikos sprendimai*. Žiūrėta 2024-11-30 internete: <https://www.elsprendimai.eu/aukstos-itamos-operatyvine-izoliuojanti-lazda-elektros-pastotems-iki-220v>.
3. *Autentiška V. Mykolaičio-Putino lazda*. (2024). Žiūrėta 2024-12-03 internete: <https://www.europeana.eu/lt/search?page=1&view=grid&query=V.%20Mykolai%C4%8Dio%20putino%20lazda>.
4. Balsys, R. (2017). Lietuvių ir prūsų kulto tarnai: Criwe. *Gimtasai kraštas: Mokslo darbai, etnologija, 1*, 5–10.
5. Boesflug, F. (2012). Karalius pagal Dievo paveikslą? Karališki ir dieviški simboliai mene. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 65–66, 13–38.
6. Braun, V., ir Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. Žiūrėta 2025-01-14 internete: <https://research.ebsco.com/c/ezl34m/viewer/pdf/v4qj4223rz>.
7. Braun, V., ir Clarke, V. (2014). What can “thematic analysis” offer health and wellbeing researchers? *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 9. Žiūrėta 2025-01-14 internete: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.3402/qhw.v9.26152?needAccess=true>.
8. Buračas, B. (1993). *Lietuvių kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis.
9. *Dekoratyvinė lėlė „Kraičvežys“*. (2024). Žiūrėta 2024-12-03 internete: <https://www.limis.lt/valuables/e/805391/134159323>.
10. *Dekoratyvinė lėlė „Kvieslys“*. (2024). Žiūrėta 2024-12-03 internete: https://www.europeana.eu/it/item/2021802/LIMIS_134053143.
11. *DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. (2024). Žiūrėta 2024-11-30 internete: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas>.
12. Donelaitis, K. (1977). *Raštai*. Vilnius: Vaga.
13. Dundulienė, P. (1991). *Lietuvių etnologija*. Antrasis papildytas leidimas. Vilnius: Mokslas.
14. Džekčioriūtė, V. (2011). *Dievas elgeta: elgetos vaizdinys lietuvių papročiuose ir mitologijoje: magistro darbas*. Vilnius: Vilniaus universitetas. Žiūrėta 2024-11-29 internete: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2148715/datastreams/MAIN/content>.
15. Džekčioriūtė, V. (2017, rugsėjo 4). Elgetos ir elgetavimas tradiciniame Lietuvos kaime. *Alkas.lt*. Žiūrėta 2024-11-29 internete: <https://alkas.lt/2017/09/04/v-dzekcioriete-elgetos-ir-elgetavimas-tradiciniame-lietuvos-kaime/>.
16. Ganiklis – ūkio gyvulių globėjas. (2024). *Lietuviais.lt*. Žiūrėta 2024-11-30 internete: <https://lietuviais.lt/dievai/ganiklis-ukio-gyvuliu-globejas/>.
17. *Gražbylės Venclauskaitės pasivaikščiojimo lazda*. (2024). Žiūrėta 2024-12-03 internete: https://www.europeana.eu/lt/item/2021802/LIMIS_282028382.
18. Gritėnienė, A. (2016). Šermukšnio vaizdinys „Lietuvių kalbos žodyne“. *Tautosakos darbai*, 52, 85–104.
19. Instrumentai. (2024). *Valstybinis ansamblis „Lietuva“*. Žiūrėta 2024-11-30 internete: <https://ansamblis-lietuva.lt/apie-mus/tautiniai-instrumentai/>
20. Jankuvienė, R. (2021, birželio 28). Redos ir Arūno Uogintų nendrinė kompozicija papuošė Kuršių neriją. *Šiaulių kraštas*. Žiūrėta 2024-11-16 internete: <https://www.skrastas.lt/kultura/redos-ir-aruno-uogintu-nendrine-kompozicija-papuose-kursiu-nerija>.
21. Jankuvienė, R. (2022, birželio 15). Skėtis, šalikas ir peteliškė. Vladui Baranauskui – 75-eri. *Šiaulių kraštas*. Žiūrėta 2024-11-25 internete: <https://www.skrastas.lt/atolankos/sketis-salikas-ir-peteliske-vladui-baranauskui-75-eri>.
22. Jovaiša, E., ir Butrimas, A. (Sud.). (2003). *Lietuva iki Mindaugo: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Elektroninės leidybos namai, Vilniaus dailės akademijos leidykla.

23. Kaminskaitė, I. (2008). XIII–XV a. medinės lazdos su buoželėmis: faktai ir hipotezės. *Lietuvos archeologija*, 34, 151–170.
24. Kardelis, K. (2017). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai* (2-as leidimas). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
25. Karpavičienė, D. (2017, lapkričio 11). „Maršalo lazda“ – Sarbėvijaus pamokslas mirusiam didikui. *Šiaulių kraštas*. Žiūrėta 2024-11-17 internete: <https://www.skrastas.lt/krasto-zinios/marsalo-lazda---sarbėvijaus-pamokslas-mirusiam-didikui>.
26. Kino meno simbolis – Čarlis Čaplinas (2019, balandžio 28). *Respublika*. Žiūrėta 2024-11-20 internete: https://www.respublika.lt/lt/naujienos/pramogos/kinas_muzika_tv/kino_meno_simbolis__carlis_caplinas/.
27. Klimka, L. (2013, lapkričio 12). Po Šv. Martyno – Baltojo oželio šventė. *Klaipėda*. Žiūrėta 2024-11-20 internete: <https://klaipeda.diena.lt/naujienos/ivairenybes/gamta/libertas-klimka-po-sv-martyno-baltojo-ozelio-svente-427601>.
28. Kunas, N. (1988). *Senovės Graikijos legendos ir mitai*. Kaunas: Šviesa.
29. Lanzi, F., ir Lanzi, G. (2005). *Šventieji globėjai ir jų simboliai*. Vilnius: Alma littera.
30. Lazda avių gaudymui dvipusė. (2024). *Avena*. Žiūrėta 2024-11-30 internete: <https://avena.lt/preke/lazda-aviu-gaudymui-dvipuse/>.
31. Lazda ir atliekų krepšys – Giedriaus Bučo įvaizdžio dalis. (2022, kovo 18). *Lietuvos rytas*. Žiūrėta 2024-11-16 internete: <https://www.lrytas.lt/gamta/keliones/2022/03/18/news/lazda-ir-atlieku-krepsys-giedriaus-buco-ivaizdzio-dalis-22765838>.
32. Lazdos ir vėzdai – paklausiausios prekės Britanijoje. (2011, rugpjūčio 12). *Alfa.lt*. Žiūrėta 2024-11-16 internete: <https://www.alfa.lt/straipsnis/12142658/lazdos-ir-vezdai-paklausiausios-prekes-britanijoje/>.
33. LEEŽ – Kulnytė, B., Lazauskaitė, E. (Sud.). (2015). *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
34. LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. (2018). Žiūrėta 2024-11-14 internete: <http://www.lkz.lt>.
35. Mavromataki, M. (1997). *Greek Mythology and Religion*. Athens: Editions Hailati.
36. *Medinė arklio matavimo lazdelė*. (2024). Žiūrėta 2024-11-29 internete: <https://www.tiendacaballos.com/lt/comprar/baston-para-medir-caballos-de-madera/?srsltid=AfmBOop2Trn72fhSFjjH9AhQ5f6c4IaY-3PRrHNvnL1uPB6xZujOs02S>.
37. Michalovskis, V. (2013, liepos 6). Apie sakralų karališkos valdžios principą ir monarcho regalijas. *Lietuvos rytas*. Žiūrėta 2024-11-17 internete: <https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2013/07/06/news/apie-sakraluji-karaliskos-valdzios-principa-ir-monarcho-regalijas-4977174>.
38. Michalovskis, V. (2014a, gegužės 6). Dangaus kūnų simbolika. *Šiaurės Atėnai*. Žiūrėta 2024-11-17 internete: <http://www.satenai.lt/2014/05/06/dangaus-kunu-simbolika/>.
39. Michalovskis, V. (2014b, rugpjūčio 12). Juokdariai: istorija ir simbolika. *Šiaurės Atėnai*. Žiūrėta 2024-11-17 internete: <http://www.satenai.lt/2014/08/12/juokdariai-istorija-ir-simbolika/>.
40. Miliauskaitė, A. (2008). *Medžiai lietuvių pasakojamojoje tautosakoje*. Magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
41. Milinkevičiūtė, D. (2018). Tarp dviejų kolonų: XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Vilniaus masonų kasdienybė simbolikoje. *XVIII amžiaus studijos*, T. 4, p. 144–163. Žiūrėta 2025-01-15 internete: <https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/06/2018-xviii-a.-studijos-t.-4-6-daiva-milinkeviciute-tarp-dvieju-kolonu-p.-144-163.pdf>.
42. Misiukonis, T., Matusevičiūtė, V., ir Grajauskas, M. (2014). *Dėmesio, grupė! Praktiniai darbo su grupe būdai ir technikos*. Vilnius: Vaga.
43. MLE – *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. (2024). Žiūrėta 2024-11-30 internete: <https://www.mle.lt/>.

44. Naujas popiežiaus pastoralas: nuo ferulos iki kryžiaus. (2009, gruodžio 3). *Bernardinai.lt*. Žiūrėta 2024-11-17 internete: <https://www.bernardinai.lt/2009-12-03-naujas-popieziaus-pastoralas-nuo-ferulos-iki-kryziaus/>.
45. Nauji metai Tiltagalių kaime prasidėjo beisbolo lazdomis ginkluotos gaujos siautėjimu. (2017, sausio 2). *Delfi*. Žiūrėta 2024-11-25 internete: <https://www.delfi.lt/news/daily/crime/nauji-metai-tiltagaliu-kaime-prasidejo-beisbolo-lazdomis-ginkluotos-gaujos-siautejimu-73326986>.
46. Osteikaitė, R. (2024, rugpjūčio 17). Mažai žinoma Čarlio Čaplino gyvenimo pusė: potraukis nepilnametėms, problemos su valdžia ir palaidoto kūno vagystė. *Delfi*. Žiūrėta 2024-11-25 internete: <https://www.delfi.lt/gyvenimas/istorijos/mazai-zinoma-carlio-caplino-gyvenimo-puse-potraukis-nepilnametems-problemos-su-valdzia-ir-palaidoto-kuno-vagyste-120043340>.
47. Paryžiaus mados savaitėje – medine lazda pasirėmęs Samas Smithas: gerbėjai klausia, kas nutiko. (2024, kovo 3). *Žmonės*. Žiūrėta 2024-11-25 internete: <https://zmones.15min.lt/naujiena/paryziaus-mados-savaiteje-medine-lazda-pasiremes-samas-smithas-gerbejai-klausia-kas-nutiko-xvVZP1rdBg4>.
48. Petrauskas, E. (2017). *Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas.
49. Piktografija ir daiktinis raštas (I dalis). (2008). *Lietuvių kalba ir literatūra*. Žiūrėta 2024-11-25 internete: <https://lietuviukalbairliteratura.lt/piktografija-ir-daiktinis-rastas-i-dalis/>.
50. Povilaitis, R. (Sud.) (2017). *Lietuvių tradicinių žaidimų vadovas*. Kaunas: Aleksandro Stulginskio universitetas.
51. Račiūnaitė-Vičinienė, D. (2012). Botagas. Darbo įrankis, papročių atributas, simbolis... ir muzikos instrumentas? *Liaudies kultūra*, 2(143), 33–58. Žiūrėta 2024-11-25 internete: https://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vyciniene_Daiva/Vyciniene_LK_2012_2.pdf.
52. Rimantienė, R. (1996). *Akmens amžius Lietuvoje: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams* (2-as papild. leid.). Vilnius: Žiburys.
53. Rutkauskas, A. (2020, spalio 28). Lietuvoje – unikali archeologijos paroda, kurios eksponatus galima paliesti. *Lietuvos rytas*. Žiūrėta 2024-11-16 internete: <https://www.lrytas.lt/it/ismanyk/2020/10/28/news/lietuvoje-pirmoji-archeologijos-paroda-kurios-eksponatus-galima-bus-paliesti-16891135>.
54. Sajenkienė, J., ir Macienė, J. (2024). Kūrybos įtaka lazdų meistro Mečislovo Ežerskio gyvenimui. *Taikomieji moksliniai tyrimai*, 3(1), 225–238.
55. Skurvydaitė, L. (2004). Lietuvos valdovų insignijos XIII amžiaus pabaigos – XV amžiaus vidurio majestotiniuose antspauduose: ikonografiniai politinės programos ypatumai. *Lietuvos istorijos studijos*, 14, 18–30.
56. Steponavičienė, D. (2007). *Lietuvos valdovo dvaro prabanga XIII a. viduryje - XVI a. pradžioje*. Vilnius: Versus aureus.
57. Suslavičius, M. (2013, sausio 29). Ariogaloje beisbolo lazdomis ginkluota gauja negailėjo futbolo sirgalių. *Lietuvos rytas*. Žiūrėta 2024-11-25 internete: <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/kriminalai/2013/01/29/news/ariogaloje-beisbolo-lazdomis-ginkluota-gauja-negailejo-futbolo-sirgaliu-papildyta--5078321>
58. Šaolino lazda. (2015). *Shaolin*. Žiūrėta 2024-11-30 internete: <https://shaolin.lt/%C5%A1aolino-lazda>.
59. *Šiaulių Garbės CV* (2019). Žiūrėta 2024-11-25 internete: <https://siauliugarbescv.lt/apie-projekta/>.
60. Šlekonytė, J. (2006). Keli pastebėjimai apie žaidimą „Ražemuko gaudymas“. *Tautosakos darbai XXXI*, 201–211. Žiūrėta 2024-11-29 internete: <https://www.liti.lt/failai/20%20Slekoonyte%20.pdf>.

61. Šventasis Kristoforas – nuo legendos iki tikrovės. (2023, liepos 24). *Bernardinai.lt*. Žiūrėta 2024-11-16 internete: <https://www.bernardinai.lt/sventasis-kristoforas-tarp-legendos-ir-tikroves/>.
62. *Šventasis Raštas*. (1990). Senasis Testamentas. 1 tomas. Vilnius: Vaga.
63. Thomas, D. R. (2006). A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data. *American Journal of Evaluation*, 27(2), 237–246. Žiūrėta 2025-01-14 internete: <https://medecine-generale.sorbonne-universite.fr/wp-content/uploads/2020/09/A-general-inductive-approach-for-analyzing-qualitative-evaluation-data.pdf>
64. Tresidder, J. (2005). *Dictionary of Symbols*. San Francisco, California: Chronicle Books. Žiūrėta 2024-11-16 internete: <https://archive.org/details/completedictiona00jack/mode/2up>.
65. TŽŽ – Kinderys, A. (Ats. Red.). (2003). *Tarptautinių žodžių žodynas* (2-a pataisyta laida). Vilnius: Alma littera.
66. Urbonavičienė, D. (2000). *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
67. Valenta, A. (2015, spalio 20). Baltoji lazdelė – neregio socialinio aktyvumo ženklas. *Lietuvos rytas*. Žiūrėta 2024-10-16 internete: <https://www.lrytas.lt/asgaliu/lygios-galimybes/2015/10/20/news/baltoji-lazdele-neregio-socialinio-aktyvumo-zenklas-2922002>.
68. *Virtualus muziejus*. (2020). Žiūrėta 2024-11-29 internete: <https://virtualus.kaunomuziejus.lt/istorijos/lietuviu-liaudies-muzikos-instrumentas-pusline/>.
69. Vyšniauskaitė, A., Kalnius, P., Paukštytė-Šaknienė, R. (2008). *Vedybos. Lietuvių šeima ir papročiai* (p. 271–395). Vilnius: Mintis.
70. *VLE – Visuotinė lietuvių enciklopedija*. (2024). Žiūrėta 2024-11-16 internete: <https://www.vle.lt/>.
71. Žydžiūnaitė, V., ir Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams*. Vilnius: Vaga.

TARPTAUTINĖS PREKYBOS PLĖTROS GALIMYBĖS, TIEKIANT SIAUROS PAKLAUSOS PREKES

Vaiva Pranevičienė

Šiaulių valstybinė kolegija, Verslo ir apskaitos katedros lektorė

Šiaulių valstybinė kolegija / Higher Education Institution, Lecturer at the Department of Business and Accounting

v.praneviciene@svako.lt

Gerardas Gaubša

*UAB „Metso Lithuania“ koordinatorius, Tarptautinio verslo studijų programos alumnas,
Coordinator of "Metso Lithuania" Ltd, Graduate of the study program International Business
geraradas.gausa@gmail.com*

Anotacija

Tarptautinės prekybos analizė lieka svarbi ir aktuali nepriklausomai nuo to, kad ši verslo rūšis turi labai ilgą ir turtingą istoriją. Tarptautinė prekyba svarbi visiems verslams, siekiantiems didesnio pelno, bet svarbiausia mažas rinkas turinčioms šalims, ar organizacijoms, gaminančioms siauros paklausos prekes. Šiame kontekste straipsnyje siekiama identifikuoti tarptautinės prekybos plėtros galimybes. Atlikus tyrimą nustatytos pagrindinės organizacijos tarptautinės prekybos galimybės ir kliūtys.

Reikšminiai žodžiai: tarptautinė prekyba, eksportas, tarptautinės prekybos plėtros galimybės.

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TRADE OPPORTUNITIES BY SUPPLYING NARROW DEMAND GOODS

Summary

The analysis of international trade remains important and relevant regardless of the fact that this type of business has a very long and rich history. International trade is important for all businesses seeking higher profits, but it is most important for countries with small markets or organizations that produce goods with narrow demand. In this context, the article aims to identify opportunities for the development of international trade. After conducting the study, the main opportunities and obstacles of international trade of the organization were identified.

Keywords: international trade, export, international trade development opportunities.

Įvadas

Tarptautinė prekyba šimtmečiais buvo svarbi žmonijos gyvavimo grandis. Tarptautinė prekyba turi turtingą istoriją, pradedant mainų sistema, kuri buvo aktyviai plėtojama iki XVII amžiaus, o XVIII amžiuje pamažu pereita prie laisvosios prekybos, kurios esminiai principai išliko ir iki mūsų dienų (Princeton, 2015). Nors tarptautinė prekyba vykdoma labai seniai, tačiau jos analizavimas nepraranda aktualumo, nes nuolatos kinta tarptautinės prekybos sąlygos, galimybės, politika, reikalavimai.

Tarptautinė prekyba yra mainai tarp vienos ar kelių šalių, dėl kurių auga verslas, šalies ekonomika, didėja gyventojų užimtumas, plečiasi vartotojų rinka. Prekyba suteikia įmonėms galimybių parduoti prekes ir paslaugas naujose rinkose, o tai padidina įmonių pelną ir skatina jų augimą (Demarty, 2019). Taip sukuriama naujų darbo vietų tiek eksportuojančiose, tiek importuojančiose šalyse, tarptautinė prekyba atveria naujas rinkas įmonėms parduoti prekes ir paslaugas, leidžia padidinti verslo organizacijų pardavimus ir pajamas (Radžiukynas ir kt., 2011).

Tarptautinei prekybai svarbūs įvairūs veiksniai: ekonominiai (infliacija, prekių ir paslaugų paklausa, palūkanų normos, valiutų kursų svyravimai, šalies ekonominė būklė), valstybių tarptautinės prekybos politika (valstybėse taikomi muitai, tarifai, ribojimai, laisvosios prekybos sutartys), transporto infrastruktūra (valstybių sausumos kelių, geležinkelių, oro ir jūrų uostų infrastruktūra), tarptautiniai susitarimai (laisvosios prekybos susitarimai, kiti tarptautiniai susitarimai), technologinė pažanga ir veiksmingesnė komunikacija. Iš šio plataus spektro veiksnių kiekviena įmonė, plėsdamasi į kitas rinkas, atsirenka jai svarbiausius, priklausomai nuo parduodamų prekių ar paslaugų specifikos. Įmonė UAB „Metso Lithuania“ gamina labai siauros paklausos produktus, tai įgalina analizuoti pasirinktus svarbiausius veiksnius plačiau ir išsamiau. Atsižvelgiant į šį kontekstą, keliamas **probleminis klausimas**: kokios tarptautinės prekybos plėtros galimybės įmonei, gaminančiai siauros paklausos produktus? Siekiant atsakyti į probleminį klausimą keliamas **tikslas** – identifikuoti įmonės, teikiančios siauros paklausos prekes, tarptautinės prekybos plėtros galimybes. Tikslui pasiekti išskirti šie **uždaviniai**: išanalizuoti tarptautinės prekybos esmę, formas, veiksnius ir plėtros būdus; išanalizuoti tarptautinės prekybos plėtros analizės metodus; nustatyti UAB „Metso Lithuania“ tarptautinės prekybos plėtros siauros paklausos prekėmis galimybes. Tyrimui atlikti numatomi metodai: mokslinės literatūros analizė; statistinių duomenų analizė; įmonės vidaus dokumentų (ataskaitų) analizė; kokybinis tyrimas – interviu (pusiau struktūrizuotas); sintezė ir apibendrinimas.

Tarptautinės prekybos charakteristika

Tarptautinę prekybą galima apibūdinti kaip prekių ir paslaugų pirkimą ir pardavimą, vykdomą įvairiose šalyse (Terzea, 2016). Galima išskirti šiuos tarptautinės prekybos bruožus: vykdoma tarp dviejų ar daugiau valstybių; prekyba vyksta už valstybės sienų, ji tampa šalies socialinės ir ekonominės politikos objektu; prekybai naudojamos įvairios valiutos; šalys prekiauja viena su kita, kad galėtų įsigyti užsienio prekių žemesnėmis kainomis negu gamindamos tokias pat prekes šalies viduje (Lewis ir kt., 2018). Vykdam tarptautinę prekybą atsiradę laisvosios prekybos susitarimai ją palengvina, mažindami prekybos kliūtis, esančias tarp dviejų ar daugiau šalių, dažniausiai mažindami tarifus (muito mokesčius prekėms, kertančioms sienas) (Princeton, 2015). Tarptautinė prekyba gali būti vykdoma pasitelkiant importą arba eksportą. Tarptautinė prekyba yra ekonominės sąveikos tarp tarptautinių subjektų metodas ir ekonominio ryšio pavyzdys (Gilaninia ir kt., 2013), procesas perkant ir parduodant, kuris vykdomas skirtingose šalyse tarp pardavėjų, pirkėjų ar tarpininkų, tokiam procesui būdinga prekyba, vykstanti tarp dviejų ar daugiau šalių, naudojant skirtingas valiutas (Radžiukynas ir kt., 2011). PPO (Pasaulio prekybos organizacija) tarptautinę prekybą apibūdina kaip prekes ar prekių srautus, judančius per teritorines valstybių sienas (Terzea, 2016, Tarver ir Kelly, 2022), tai neišvengiamai susiję su papildoma rizika, kurią sukelia valiutų kursų, vyriausybės politikos, įstatymų, teismų sistemų ir finansų rinkų pokyčiai.

Tarptautinė prekyba reiškia prekių ar paslaugų pirkimą ar pardavimą už šalies geografinių ribų. Tai pasaulinės ekonominės sąveikos tarp skirtingų šalių pirkėjų ir pardavėjų priemonė. Ji veikia lyginamojo pranašumo principu – viena šalis specializuojasi gamindama konkretų produktą – įgyja reputaciją – tada tiekia produktą ar paslaugą į tarptautinę rinką (Demarty, 2019). Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (toliau – OECD) tarptautinę prekybą apibūdina kaip importo ir eksporto veiklą (OECD, 2023).

Siekiant suformuluoti apibendrintą tarptautinės prekybos apibrėžimą, tikslinga iš pateiktų įvairių autorių apibrėžimų identifikuoti tarptautinę prekybą charakterizuojančius požymius. Tarptautinę prekybą charakterizuojantys požymiai pateikiami 1 paveiksle.

1 pav. Tarptautinę prekybą charakterizuojantys požymiai

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis D. Vaidya (2023); E. Tarver, C. Kelly (2022); J. Demarty (2019); L. Lewis, R. Monarch; ir kt. (2018)

Apibendrinant autorius, tarptautinę prekybą galima apibūdinti kaip prekių ir paslaugų pardavimo procesą, prekių ir paslaugų mainus – eksportą, importą vykdomus tarp mažiausiai dviejų skirtingų šalių, tarp pardavėjų, pirkėjų ar tarpininkų.

Tarptautinė prekyba tarp skirtingų šalių, valstybės požiūriu, yra svarbus veiksnys, pakeliantis valstybių gyventojų gyvenimo lygį, suteikiantis darbo vietų ir suteikiantis vartotojams galimybę mėgautis didesne prekių įvairove. Tarptautinė prekyba atlieka svarbų vaidmenį gerinant gyvenimo lygį ir mažinant skurdo lygį. Tarptautinė prekyba suteikia prekių ir paslaugų vartotojams prieigą prie įvairių prekių ir paslaugų, kurie gali būti nepasiekiami vietinėje rinkoje. Tai apima aukštos kokybės produktus, inovacijas ir technologijas, kurie gali pagerinti žmogaus gyvenimo kokybę. Tarptautinė prekyba kuria konkurenciją, kuri paskatina įmones efektyviau naudoti išteklius, tobulinti gamybos procesus ir diegti inovacijas. Tai lemia didesnę įmonių produktyvumą ir aukštesnę produkcijos kokybę. Tarptautinė prekyba skatina valstybių ekonomikos augimą, augant ekonomikai sukuriama daugiau darbo vietų, auga gyventojų pajamos (Pettinger, 2021). Tarptautinės prekybos svarbą pripažino politiniai ekonomistai, tokie kaip Adamas Smithas ir Davidas Ricardo. Tarptautinė prekyba leidžia šalims plėsti savo rinkas ir gauti prekių bei paslaugų, kurių kitu atveju nebūtų galima gauti šalies viduje. Dėl tarptautinės prekybos rinka tampa konkurencingesnė. Tai galiausiai lemia konkurencingesnę kainodarą, vartotojui pristatomi pigesni produktai ir paslaugos.

Tarptautinė prekyba gali būti vykdoma įvairiomis formomis. Išskiriamos keturios tarptautinės prekybos formos: eksportas, importas, reeksportas, tranzitinė prekyba.

Eksportą galima apibrėžti kaip prekės ir paslaugos gaminimą vienoje šalyje, o pardavimą kitoje. Įmonės, kurios daug eksportuoja, paprastai susiduria su didesne finansine rizika (Segal, Potters ir Courage, 2022). Verslo organizacijos, vykdydamos eksportą, gali rinktis vieną iš dviejų eksporto kanalų: eksportuoti tiesiogiai kitų šalių prekių vartotojams ar eksportuoti netiesiogiai, per tarpininkus. Verslo organizacijos, kurios pasirenka tiesioginį eksportą, turi daugiau galimybių, nes tokia prekybos forma

lankstesnė, greičiau prisitaiko prie kintančios aplinkos, konkurentų veiklos pokyčių. Verslo organizacijos, kurios pasirenka netiesioginį eksportą, tai patiki prekybos tarpininkams, todėl stokojama lankstumo, menkai kontroliuojamas pardavimas (Ginevičius ir kt., 2005). Taikant tiesioginį eksportą gali prireikti specialių žinių turinčių komandų, todėl daugelis įmonių pasirenka netiesioginį eksportą, t. y. per tarpininkus (Segal, Potters ir Courage, 2022).

Antroji tarptautinės prekybos forma – importas. Importuojamos prekės ar paslaugos yra patrauklios, kai šalies pramonė negali pigiai ar efektyviai gaminti panašių prekių ir paslaugų. Laisvosios prekybos susitarimai dažnai lemia, kad kai kurias prekes ir medžiagas importuoti yra pigiau. Ekonomistai ir politikos analitikai nesutaria dėl teigiamo ir neigiamo importo poveikio. Labiausiai tikėtina, kad šalis importuos prekes ar paslaugas, kurių jų vidaus pramonė negali pagaminti taip efektyviai ar pigiai kaip eksportuojanti šalis (Segal, Scott ir Logan, 2021).

Trečioji tarptautinės prekybos forma – anksčiau importuotų prekių arba paslaugų eksportas arba reeksportas (Noah, 2019). Reeksportas įmonėms naudingas tuo, kad galima brangiau parduoti anksčiau importuotas prekes pakilus jų kainai arba kai importuotos prekės tampa įmonei nereikalingos.

Tranzitinė prekyba – užsienio prekių pardavimas užsienyje, fiziškai negabenant prekių per šalies teritoriją. Tranzitinė prekyba yra tarptautinės prekybos forma, kai perkamos prekės iš kai kurių šalių, norint jas parduoti užsienyje, neįvažiuojant į užsienio šalies muitinės zoną. Tranzitinė prekyba yra prekybos forma, kuriai netaikomas eksportas ir jo režimai. Mokesčių deklaracija šiai formai nerengiama, nes šiai prekybos formai taikomas atleidimas nuo mokesčių (Jones ir kt., 2020).

Tarptautinę prekybą apima platus spektras veiksnių: ekonominiai, demografiniai, teisiniai ir politiniai, technologiniai. Ekonominių veiksnių įtaka tarptautinei prekybai atsispindi per valiutų kurso pokyčius, palūkanų normas, infliacijos lygį, valstybės ekonominę būklę, užsienio valiutos atsargas. Užsienio prekyba sparčiai plėtojama stabilios ekonomikos valstybėse, valstybėse, kuriose auga ekonomika (BVP), užsienio investicijos. Tarptautinę prekybą lemia ir infliacijos lygis: esant aukštai infliacijai, produkto vieneto gamybos kaina gali išaugti ir būti didesnė už kainą žemesnės infliacijos šalyje, dėl šios priežasties eksportuotojas gali patirti nuostolių (Karagoz, 2015). Valstybės demografinius rodiklius nulemia šalies gyventojų skaičius. Šalys, kuriose gyvena daug gyventojų, turi dideles vartotojų rinkas, tokiose šalyse, išaugus tam tikrų prekių ar paslaugų paklausai, išauga ir vidaus vartojimas. Didesnės valstybės mažiau susiduria su darbo jėgos, kvalifikuotų darbuotojų stygiumi, tai leidžia efektyviai didinti gamybą, darbo našumą ir prekių eksportą. Mažesnėse, ypač Vakarų Europos valstybėse, dėl gyventojų senėjimo, susiduriama su darbo jėgos problema (Kasema, 2023). Tarptautinei prekybai taip pat didelę įtaką daro valstybės politinė ir teisinė aplinka. Ši aplinka apima įvairias valstybės politikos priemones, teisės aktus, reguliavimo sistemas, kurios gali turėti poveikį prekybos plėtrai. Teisinė aplinka taip pat turi didelę įtaką tarptautinei prekybai. Įvairūs teisinio reguliavimo pokyčiai ir apribojimai, pavyzdžiui, muitų, importo ar eksporto, taikomi įmonėms, gali turėti poveikį prekybos plėtrai (Kasema, 2023). Užsienio prekybos apimčiai gali turėti įtakos ir valstybėje galiojančios intelektinės nuosavybės teisių apsaugos, konkurencijos, darbo teisės normos. Valstybės politinės ir teisinės aplinkos stabilumas ir aiškumas yra svarbūs veiksniai, skatinantys užsienio prekybą ir didinantys prekybos partnerių pasitikėjimą (Pratama, Darwanto, Masyhuri, 2020). Technologinė pažanga, veiksminga komunikacija palengvina prekių ir paslaugų mainus tarp šalių. Elektroninė prekyba ir internetinės platformos leidžia įmonėms greitai ir efektyviai keistis informacija ir plėtoti tarptautinę prekybą.

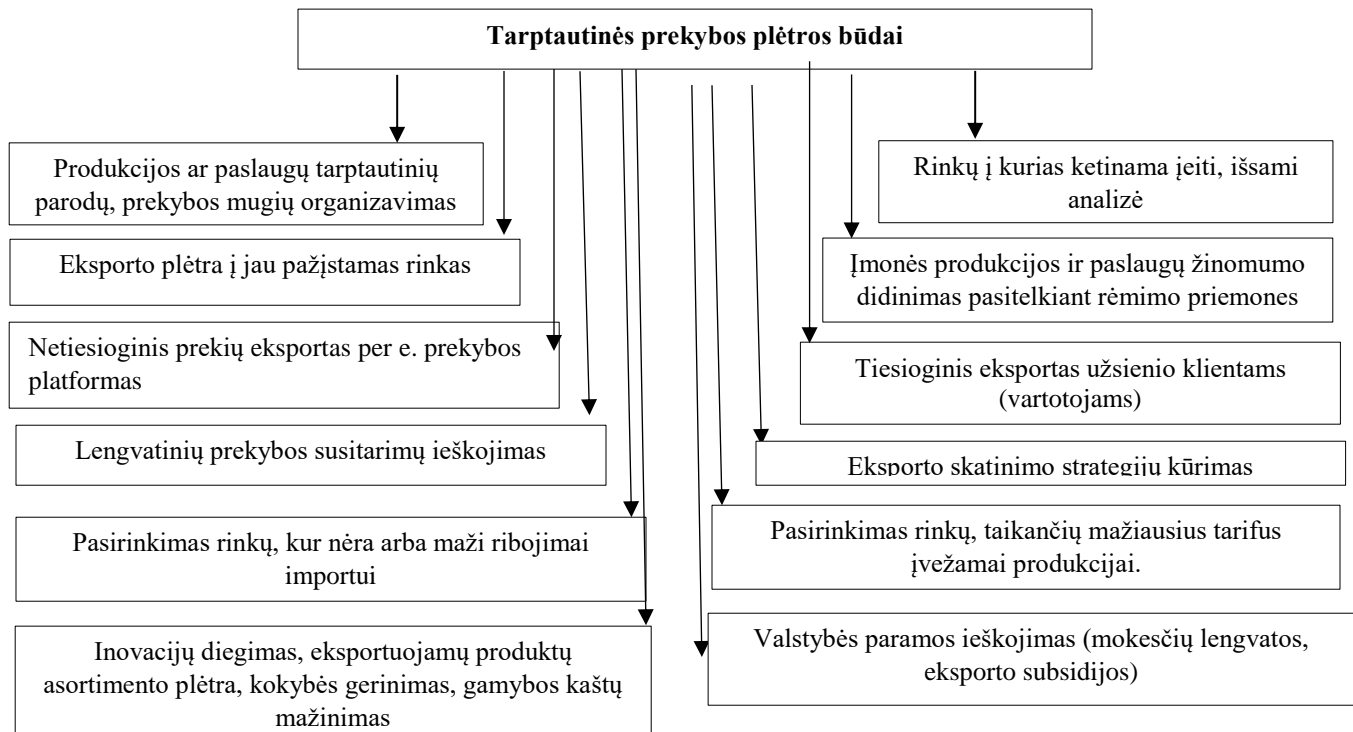
Apibendrinant galima teigti, kad tarptautinė prekyba naudinga tiek valstybei, tiek ir verslo organizacijai. Valstybinių lygmeniu tarptautinės prekybos svarba pasireiškia tuo, kad ji skatina šalies ekonomikos augimą, užtikrinamas kainų stabilumas, šalys keičiasi technologijomis, vartotojas gali įsigyti platesnio asortimento produktų ir paslaugų už mažesnę kainą, šalys apsirūpina tomis prekėmis, kurių trūksta, rinka tampa konkurencingesnė. Verslo įmonė dėl tarptautinės prekybos išplečia pardavimo rinką, taip gali sėkmingai didinti pardavimus ir generuoti didesnę pelną.

Tarptautinės prekybos plėtra

Tarptautinės prekybos plėtrą lemia pasaulinės ekonomikos sąlygos. Bendra pasaulinė prekių paklausa gali daryti stiprų poveikį valstybės eksporto ir importo apimtims. Kai pasaulio ekonomika auga, didėja ir prekių bei paslaugų paklausa. Didėjančios pajamos skatina tiek vidaus, tiek tarptautinį vartojimą. Ekonomikos augimas pagrindinėse pasaulio rinkose, tokiose kaip ES, JAV, Kinija, daro didelį poveikį tarptautinės prekybos augimui. Pasaulio ekonomikos nuosmukio ar sulėtėjimo metu prekių ir paslaugų paklausa dažnai mažėja. Dėl tokio paklausos sumažėjimo gali sumažėti ir atskirų valstybių eksporto pajamos ir užsienio tarptautinės prekybos apimtys (Nurfadillah, 2021).

Valstybių taikomos tarptautinės prekybos kliūtys gali sumažinti tarptautinės prekybos plėtos galimybes. Viena iš dažniausių tarptautinės prekybos kliūčių yra muitinės tarifai, kuriuos viena šalis nustato importuojamiems produktams. Aukšti muitų įkainiai gali padidinti prekių kainas ir sumažinti prekybos apimtį, taip apsunkindami tarptautinę prekybą (Kasema, 2023). Kitos tarptautinės prekybos kliūtys – tai muitų ir prekių importo bei eksporto apribojimai, sudėtingos administracinės procedūros, produktų reguliavimas ir sertifikavimas, intelektinės nuosavybės teisių apsaugos spragos, viešųjų pirkimų apribojimai. Visa tai gali tapti dideliu iššūkiu įmonėms, siekiančioms prekiauti užsienio rinkose, ir gali riboti tarptautinės prekybos plėtrą (Bassa ir Goshu, 2019). Plėtos kliūčių buvimas ypač aktualus siauros paklausos prekių gamintojams, nes jų prekių pasiūlos ribos ir taip siauros, tad esamos kliūtys plėtos galimybes gali dar labiau susiaurinti.

Tarptautinės prekybos plėtos galimybes daugelis autorių (Nursodik, Santoso ir Nurfadillah, 2021; Voora, Bermude ir Larrea, 2019; Krugman, Obstfeld ir Melitz, 2018; Bernatonytė, 2011, Tambunlertchai, 2009) sieja būtent su eksporto didinimo galimybėmis. Jos pateikiamos 2 paveiksle:

2 pav. Tarptautinės prekybos plėtos būdai

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis H. Nursodik, S. I. Santoso ir S. Nurfadillah (2021); W. T. Bekele, F. G. Mersha (2019); P. R. Krugman, M. Obstfeld ir M. J. Melitz (2018); D. Bernatonyte (2011), S. Tambunlertchai (2009)

Atsižvelgiant į minėtų autorių įžvalgas ir pasiūlymus, galima teigti, kad įmonės tarptautinės prekybos plėtros analizė turėtų apimti pasirinktų veiksmų, formų ir būdų analizę, nes jų visuma gali nulemti sėkmę ar nesėkmę vystant tarptautinę prekybą. Tai priklauso nuo įmonės gaminamos ar perparduodamos produkcijos pobūdžio, kiekių, vartojimo savybių.

Tarptautinės prekybos plėtros tyrimo metodika

Tyrimui atlikti buvo sudarytas tyrimo planas. Tyrimas suskirstytas į tokius etapus:

1. Tyrimo problemos suformulavimas.
2. Aktualios mokslinės ir metodinės literatūros rinkimas ir analizė.
3. Duomenų rinkimo metodo parinkimas:
 - a) Kokybinio tyrimo metodo parinkimas – „Metso Lithuania“ dokumentų analizė: išorinės ir vidinės aplinkos veiksnių analizė (naudojant M. Porterio 5 jėgų, PESTEL modelius);
 - b) Kokybinio tyrimo metodo parinkimas – struktūruotas interviu su „Metso Lithuania“ vadovais. Atrankos būdas – tikslinė kriterinė atranka. Tyrimo imtis – 4 informantai – „Metso Lithuania“ vadovai.
4. Tyrimo organizavimas.
5. Duomenų interpretavimas, apibendrintų išvadų pateikimas.

Kokybinio duomenų rinkimo metodų pagrindimas. Įmonė, siekdama plėstis tarptautinėse rinkose, pirmiausia turi įvertinti mikro- ir makroaplinkas, kurių išsami analizė leistų numatyti galimas kliūtis ir problemas. Šiam tikslui pasiekti buvo pasirinkti kokybiniai tyrimo metodai: M. Porterio 5 jėgų, ir PESTEL modeliai. M. Porterio penkių jėgų modelis išreiškia konkurencinių jėgų sąveiką: esamų konkurentų šakoje veikimą; tiekėjų pasirinkimo galią; produkcijos vartotojų galią; naujų prekių ar pakaitalų grėsmę; naujų konkurentų pasirodymo rinkoje grėsmę (Sadiq, Muayyad 2024). Pasitelkus PESTEL analizės modelį nustatomi išorinės aplinkos pokyčiai ir poveikis įmonės konkurencinei padėčiai. Alava ir kt. (2018) teigia, kad PESTEL analizė yra išankstinė analizė, kurios pagrindinė funkcija – nustatyti aplinką, kurioje veikia organizacija, o pateikti duomenys ir informacija leidžia įmonei numatyti naujas veiklos galimybes. PESTEL analizę tikslinga atlikti siekiant atsižvelgti į išorės aplinkos poveikį arba aplinkos pokyčių paiešką. PESTEL analizė atlieka dvi pagrindines funkcijas:

1. Galimybė identifikuoti aplinką, kurioje veikia įmonė.
2. Galimybė gauti duomenis ir informaciją, kuri leidžia įmonei numatyti situacijas ir aplinkybes, su kuriomis ji gali susidurti ateityje.

Remiantis šiomis dviem išskirtomis funkcijomis, matyti, kad PESTEL analizė traktuotina kaip išankstinė analizė, kuri turėtų būti naudojama strateginiame valdyne. Nors PESTEL analizė ir suteikia svarbių žinių apie makroaplinkos analizę, vis dėlto ji turi tam tikrą matavimo ir vertinimo apribojimų (Yüksel, 2012).

Atlikus aplinkų analizes, tikslinga jas susieti pasitelkiant dar vieną kokybinį tyrimą – struktūruotą interviu, taikant kriterinę interviantų atranką. Toks tyrimo metodas pasirinktas remiantis šiais jo privalumais:

- tyrimo dalyviai – aukščiausią kompetenciją turintys specialistai ar ekspertai, iš kurių gaunama nauja, objektyvi, paremta praktika informacija nagrinėjamu klausimu ar problema;
- kokybiniu tyrimu surenkami individualia specialisto ar eksperto patirtimi paremti duomenys, kurių negalima gauti kiekybinio tyrimo metu;
- esminis privalumas tas, kad tyrėjas tyrimo metu (apklausos metu) informantams gali pateikti patikslinančius klausimus (Kardelis, 2016).
-

UAB „Metso Lithuania“ charakteristika

Analizuojama įmonė – „Metso Lithuania“ – yra vienas iš Suomijoje įsikūrusios įmonės – „Metso Outotec“ padalinių. Įmonės „Metso Lithuania“ veikla – plastiko, gumos ir mineralų perdirbimas ir gumos bei plastiko gaminių gamyba. Įmonės gaminama produkcija siauros specializacijos – reikalinga konkrečiai rūdų, uolienuų kasimo mobilieji ir stacionariai įrangoms. Įmonė sėkmingai vykdo savo veiklą, tai atspindi jos pardavimų pajamos, kurios 2021 metais siekė 24,4 mln. Eur., 2022 metais 43,1 mln. Eur, o 2023 metais pardavimai išaugo iki 58,2 mln. Eur.

UAB „Metso Lithuania“ veiklą pradėjo 2020 metais. Gamyklos išdėstymas sukurtas laikantis tvarumo principų ir atitinka naujausius aplinkosaugos reikalavimus. Gamyklos vieta Lietuvoje buvo parinkta remiantis išsamia dabartinių klientų Europos, Artimųjų Rytų ir Afrikos regionuose analize. Klientams, kurie gali pasinaudoti daugeliu logistikos galimybių, taip pat bus siūlomos pagerintos pristatymo ir sandėliavimo paslaugos (Purpose, vision and values, 2023). Įmonė dalį produkcijos perduoda įmonei Suomijoje, tačiau gamybiniai pajėgumai leidžia produkcijos pagaminti daugiau, ją galima pardavinėti savo nuožiūra, todėl įmonė turi tikslą plėstis tarptautinėse rinkose.

Tyrimo duomenų analizė

Tyrimui atlikti pasirinkta kokybinių tyrimų strategija. Duomenų rinkimui pasirinkti du kokybiniai tyrimo metodai: įmonės antrinių dokumentų analizė – išorinės bei vidinės aplinkos veiksnių analizė (PESTEL, M. Porterio 5 jėgų modeliai) ir kokybinis tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu su „Metso Lithuania“ vadovais, atsakingais už tarptautinę prekybą. Tyrimų duomenys apdoroti pasitelkus turinio analizę, duomenys interpretuoti, susisteminti ir pateiktos apibendrinančios išvados.

Tyrimas pradėtas nuo įmonės vidinės aplinkos analizės, pasitelkiant M. Porterio 5 jėgų modelį. Analizuoti įmonės tarptautinei prekybai įtakos turintys elementai – pirkėjai, tiekėjai, konkurentai, tarpininkai, prekių pakaitalai. Pagal M. Porterio metodą, atlikus įmonės vidaus dokumentų ir kitų išorės dokumentų analizę, susijusių su konkurentais, nustatyta, kad įmonė vietinėje rinkoje konkurentų neturi, tačiau jų turi tarptautinėse rinkose. Pagrindiniai UAB „Metso Lithuania“ konkurentai yra Jungtinėje Karalystėje įsikūrusi bendrovė „Rio Tinto“, Šveicarijoje įsikūrusi bendrovė „ABB Ltd.“, Švedijoje įsikūrusi bendrovė „Sandvik AB“ ir Suomijoje įsikūrusi bendrovė „Valmet Corp“. Visi keturių konkurentų privalumai, palyginti su UAB „Metso Lithuania“, yra jų dydis – tai didelės organizacijos, turinčios didelį pelną ir dideles pajamas, plačią tarptautinę rinką. Tačiau minėtų įmonių, išskyrus „Rio Tinto“, esminis trūkumas, palyginti su UAB „Metso Lithuania“, yra siauresnis kalnakasybos įrangos detalių gamybos asortimentas, šios įmonės specializuojasi ne tik kalnakasyboje bet ir kitose srityse. Kalnakasyba sudaro tik nežymią jų asortimento dalį.

Pagrindinis konkurentas yra „Rio Tinto“ – tarptautinė Didžiosios Britanijos ir Australijos kalnakasybos bendrovė, kurios būstinės yra Londone ir Melburne. Ši įmonė, kaip ir UAB „Metso Lithuania“, kalnakasybos pramonei teikia platų prekių asortimentą, tačiau UAB „Metso Lithuania“ siūlomas asortimentas vis tiek platesnis. „Rio Tinto“ esminis trūkumas – įmonė susiduria su aplinkosaugos užtikrinimo problemomis, dėl kurių pastaraisiais metais prastėja šios organizacijos įvaizdis. Konkurencinėje kovoje UAB „Metso Lithuania“ pasirinko du konkurencijos valdymo modelius: 1. kombinuotą konkurencijos strategiją – išlaidų lyderio strategiją. Taikant šią strategiją, įmonė savo veiklą grindžia ištekliais, kurie užtikrina mažiausias išlaidas šakoje, kurioje ji veikia. Sugebėjimas efektyviausiai valdyti išteklius leidžia įmonei pasiekti mažiausias išlaidas savo veiklos šakoje ir įgyti ilgalaikį konkurencinį pranašumą. Išlaidų lyderio strategija reikalauja didesnės išlaidų kontrolės jų minimizavimui. 2. Antrasis konkurencijos strategijos modelis – diferenciacijos strategija, orientuota į vartotoją, rinkai pateikiant išskirtinius produktus, kurių neteikia konkurentai. UAB „Metso Lithuania“, siekdama pranašumo rinkoje, pasitelkia šiuos konkurencijos strategijos metodus: atlieka potencialių produkcijos pirkėjų apklausas, konkurentų analizę, įvertina konkurencinio pranašumo įgijimo galimybes.

UAB „Metso Lithuania“ produkcijos pirkėjai – statybos ir kalnakasybos įrangą gaminančios įmonės. Pagrindinės įmonės produkcijos eksporto šalys yra Nyderlandai, Švedija, Čilė. Beveik pusę (42 proc.) produkcijos UAB „Metso Lithuania“ eksportuoja į Nyderlandus, daugiau nei trečdalį (36 proc.) eksportuoja į Švediją, 18 proc. į Čilę, likusią dalį į kitas Europos šalis (Daniją, Suomiją). Pagrindiniai UAB „Metso Lithuania“ žaliavų tiekėjai yra du: UAB „OQEMA“ teikia gamybai būtinas chemijos pramonės žaliavas. UAB „RESINEX Baltics“ –gumos ir plastiko žaliavas. UAB „OQEMA“ įsikūrusi Kazlų Rūdoje, tai chemines bei maistines žaliavas ir priedus tiekianti bendrovė, veiklą vykdanči Lietuvoje nuo 2003 metų. Ši bendrovė analizuojamai įmonei tiekia žaliavas (litooną, izopreną, katalizatorių, cinko oksidą), skirtas gumos kaučiuko pirminiam apdirbimui, gumos mišinio paruošimui, vulkanizavimui ir įvairios paskirties gaminių iš šio mišinio gamybai. UAB „RESINEX Baltics“ įsikūrusi Vilniaus mieste, UAB „Metso Lithuania“ tiekia šias gumos ir plastiko žaliavas (eileno-propileno-dieno monomerą, stiren-butadieną, nitrilo butadieną). Kadangi įmonė gamina išskirtinai siauros paklausos produktus, manoma, kad pakaitalų atsiradimas negresia.

Atliekant PESTEL analizę, atsižvelgiama į įmonės siauros paklausos produkcijos gamybos aspektą. Šiam tikslui pasiekti iš plataus PESTEL modelio analizės elementų spektro buvo pasirinkti tik tie elementai, kurie aktualūs įmonės tarptautinės plėtros galimybių analizei, eliminuojant kultūrą, papročius, tradicijas kaip neaktualiūs arba mažai aktualiūs elementus.

1 lentelė

UAB „Metso Lithuania“ PESTEL analizė

Veiksniai	Aprašymas	Poveikis įmonei
Politiniai		
Įstatymai	Teisės aktai, susiję su kalnakasybos ir gumos pramone, aplinkos apsauga, darbo sąlygomis	Įmonė turi laikytis atitinkamų reglamentų, o tai gali didinti gamybos sąnaudas ir reikalauti papildomų investicijų į atitiktį.
Tarptautinė prekyba ir tarifai	Eksporto / importo reglamentai, tarifai ir prekybos susitarimai tarp šalių	Tarifų padidėjimas ar nauji prekybos barjerai gali padidinti sąnaudas ir sumažinti pelningumą tarptautinėse rinkose.
Politinis stabilumas	Politinė situacija ir stabilumas tiekimo grandinėse esančiose šalyse	Politinis nestabilumas gali sutrikdyti tiekimo grandines ir padidinti riziką gamybos procesui.
Ekonominiai		
Ekonomikos būklė	Bendra ekonomikos būklė ir kalnakasybos sektoriaus augimas	Ekonomikos augimas gali skatinti kalnakasybos veiklą ir didinti gumos gaminių produkcijos paklausą.
Valiutų kursai	Valiutų kursų svyravimai	Valiutų kursų svyravimai gali turėti įtakos tarptautinei prekybai, pelningumui ir kainų nustatymui
Infliacija	Infliacijos lygis ir jo poveikis gamybos sąnaudoms bei vartotojų perkamajai galiai	Aukšta infliacija gali padidinti gamybos sąnaudas ir sumažinti klientų perkamąją galią, mažindama paklausą.
Socialiniai		
Darbo jėgos kvalifikacija	Darbuotojų kvalifikacija ir prieinamumas	Įmonė gali susidurti su iššūkiais rasti kvalifikuotų darbuotojų, o tai gali paveikti gamybos efektyvumą.
Demografiniai pokyčiai	Demografinių pokyčių įtaka darbo rinkai ir vartotojų poreikiams	Darbo rinkos pokyčiai, visuomenės senėjimas, migracijos procesai gali turėti įtakos darbo jėgos prieinamumui.
Technologiniai		
Technologinės inovacijos	Naujos technologijos gumos pramonėje ir kalnakasybos sektoriuje	Inovacijos gali padidinti gamybos efektyvumą ir produktų kokybę, tačiau įmonei gali tekti investuoti į tyrimus ir plėtrą.
Automatizacija	Automatizacijos lygio didinimas gamybos procesuose	Automatizacija gali sumažinti gamybos sąnaudas ir pagerinti efektyvumą, bet reikalauja didelių pradinių investicijų.

Tiekimo grandinės technologijos	Technologijos, skirtos tiekimo grandinių valdymui ir efektyvumui gerinti	Efektyvesnės tiekimo grandinės technologijos gali sumažinti sąnaudas ir padidinti atsparumą tiekimo sutrikimams.
---------------------------------	--	--

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis įmonės vidaus ir išorės dokumentais.

UAB „Metso Lithuania“ PESTEL analizė atskleidė, kad įmonei poveikį turi politiniai, ekonominiai, socialiniai ir technologiniai veiksniai. Politiniu aspektu įmonė savo veiklą vykdo laikydamasi įstatymų, kokybės, aplinkos apsaugos reikalavimų atitikties, o tai reikalauja iš įmonės papildomų investicijų. Tarptautinės prekybos tarifų dydžiai į eksportuojamas šalis yra pastovūs ir šiuo metu įmonei nekelia rūpesčių, tačiau ruošiantis plėtrai šis aspektas bus labai svarbus. Iš ekonominio aspekto aktualiausias infliacijos veiksnys, nes didėjančios prekių kainos gali ne tik didinti gamybos sąnaudas, bet ir sumažinti besidominčių prekių ratą, todėl įmonė nuolat seka infliacijos lygio kreives, rengia sprendimų variantus. Įmonei svarbus ir socialinis veiksnys – su kvalifikuotos darbo jėgos stygiumi susiduriama jau dabar, prognozuojama, kad ši problema tik didės, todėl, siekdama spręsti problemą, įmonė ruošiasi optimizuoti gamybą ir prekybą, integruoti dirbtinį intelektą. UAB „Metso Lithuania“ poveikį turi ir technologinė aplinka. Siekiant didinti gamybos efektyvumą būtinos inovacijos, tačiau įmonei labai svarbu jas pasirinkti ir diegti tinkamai įvertinus jų efektyvumą bei finansinę grąžą.

Eksperimentiniam tyrimui atlikti pasitelktas pusiau struktūruoto interviu analizės metodas. Apklausti 4 įmonės vadovai, tiesiogiai susijusę su gamyba, užsienio prekyba ir įmonės plėtra. Klausimynas suformuotas remiantis atlikta mokslinės literatūros (T. Segal, A. Potters ir C. Courage (2022); T. Pettinger (2021); D. Noah (2019), J. Demarty (2019); L. Lewis ir kt. (2018); N. Clayton (2017); W. Princeton (2015); J. Radžiukynas ir kt. (2011) analize, kitų tyrimų analizės rezultatais. Apklausos klausimynas suskirstytas į 4 kategorijas pagal tyrimo lauką (sritį): išorinės aplinkos veiksnių, darančių didžiausią poveikį įmonės tarptautinės prekybos plėtros apimtims, kategoriją; vidinių veiksnių kategoriją; problemų ir trukdžių kategoriją; tarptautinės plėtros galimybių ir išvalgų kategoriją. Kokybinis tyrimas atliktas 2023 metų gegužės 13–15 dienomis. Tyrimas atliktas laikantis visų tokio tipo tyrimui keliamų reikalavimų: etikos taisyklių laikymasis, informantų asmeninis sutikimas, informantų dalyvavimas suderintas su aukščiausio lygio vadovais ir administracija, informantų įslaptinimas suteikiant jiems kodus ir kt. Informantų atsakymai platesnei analizei suskirstyti ne tik pagal tas pačias klausimų kategorijas, bet į dar smulkesnes tyrimo lauko sritis – subkategorijas: išorinės aplinkos veiksniai (ekonomikos augimas, infliacijos, teisinio reguliavimo pokyčiai, inovacijų diegimo poreikis, kvalifikuotų darbuotojų poreikis, augančios investicijos į socialiai atsakingą veiklą); vidinės aplinkos veiksniai (tiekejai, pirkėjai, užsakovai); tarptautinės prekybos plėtros problemos, trukdžiai (griežtėjantys aplinkosauginiai reikalavimai, augančios žaliavų kainos, išorinio finansavimo problemos, stokojamos valstybės paramos); tarptautinės prekybos plėtros galimybės (lengvatinės prekybos susitarimai, valstybės parama, išsami rinkos analizė).

Remiantis informantų atsakymais, išryškėjo, kad UAB „Metso Lithuania“ tarptautinės prekybos plėtrai poveikį turi visi penki išorinės aplinkos veiksniai: ekonominė, politinė, teisinė, technologinė, socialinė, demografinė aplinkos ir aplinkosaugos arba gamtiniai veiksniai. Iš ekonominės aplinkos veiksnių, turinčių poveikį įmonės veiklai, išskirtini ekonomikos augimas ir infliacija. Augant ekonomikai, auga ir vartojimas, tai lemia ir aukštesnius eksporto rodiklius. Esant didelei infliacijai, nukritus pinigų vertei, lėtėja ir eksportas. Svarbus ir tas aspektas, kad augant infliacijai išauga ir įmonės veiklos sąnaudos. Iš teisinės aplinkos veiksnių įmonės tarptautinės prekybos apimtims poveikį daro teisinis reguliavimas, įmonei tenka prisitaikyti prie naujų mokesčių tarifų. Įmonės tarptautinės prekybos apimtims poveikį daro ir technologinė aplinka, įmonei tenka diegti įvairias inovacijas, siekiant pagerinti gamybos procesus, padidinti eksporto apimtis. Tai pareikalauja investicijų. Įmonės veiklai stiprų poveikį daro ir socialiniai demografiniai veiksniai, įmonei itin sudėtinga susirasti kompetentingų kvalifikuotų darbuotojų, kvalifikuoti darbuotojai užtikrina kokybišką gamybos procesą, tai turi poveikį ir tarptautinės prekybos augimui. Įmonės veiklai poveikį turi ir aplinkosauginė aplinka, vis griežtėjantys aplinkosaugos reikalavimai lemia tai, kad įmonė turi papildomai investuoti į poveikio aplinkai mažinimo procesus. Iš

vidinės aplinkos veiksnių didžiausią poveikį įmonės veiklai turi du veiksniai – pirkėjai ir tiekėjai. Įmonė be užsakovų negalėtų veikti, nes užsakovas užsako produkciją, kurią įmonė numatytu laiku pagamina. Tiekimas taip pat svarbus įmonės veiklai, nes užtikrina gamybai reikalingų žaliavų gavimą. UAB „Metso Lithuania“ tarptautinės prekybos plėtros problemos sietinos su griežtėjančiais aplinkosauginiais reikalavimais, augančiomis žaliavų kainomis, išorinio finansavimo problema, valstybės paramos stoka. UAB „Metso Lithuania“ tarptautinės prekybos plėtros galimybės sietinos su lengvatinių prekybos susitarimų sudarymu, galima valstybės parama įmonei, išsamia rinkos analize, ieškant naujų eksporto rinkų, pradžia pasirenkant netiesioginio eksporto formą.

Išvados

1. Tarptautinė prekyba svarbi ir naudinga tiek valstybei, tiek ir verslo organizacijai. Valstybiniu lygmeniu tarptautinės prekybos svarba pasireiškia tuo, kad ji skatina šalies ekonomikos augimą, užtikrinamas kainų stabilumas, šalys keičiasi technologijomis, vartotojas gali įsigyti platesnio asortimento produktų ir paslaugų už mažesnę kainą, šalys apsirūpina tomis prekėmis, kurių trūksta, rinka tampa konkurencingesnė. Plečiant tarptautinę prekybą siauros paklausos gaminius siūlančioms įmonėms svarbu nustatyti ir įvertinti tarptautinės prekybos plėtros sąlygas, veiksnius, būdus, galimus trikdžius, kliūtis.

2. Tarptautinės prekybos plėtros analizei gali būti pasitelkiami keli modeliai. M. Porterio penkių jėgų modelis leidžia įvertinti pirkėjų, konkurentų, tiekėjų, pakaitalų situaciją. PESTEL analizė yra išankstinė analizė, jos pagrindinė funkcija – nustatyti aplinką, kurioje veikia organizacija, o pateikti duomenys ir informacija leidžia įmonei numatyti naujų veiklos galimybių. Kokybinis tyrimas – struktūruotas interviu – leidžia ne tik apibendrinti pritaikytų modelių analizės duomenis, bet ir juos papildyti asmeninėmis patirtimis, išvalgomis prekiaujant siauros paklausos produktais.

3. Įmonės tarptautinės prekybos plėtros siauros paklausos prekėmis galimybės sietinos su lengvatinių prekybos susitarimų sudarymu, galima valstybės parama įmonei, taip pat produkcijos tarptautinių parodų, prekybos mugių organizavimu, pasinaudojant netiesioginiu prekių eksportu per e. prekybos platformas, eksportuojamų produktų asortimento plėtra, kokybės gerinimu, gamybos kaštų mažinimu diegiant inovacijas gamyboje. Tyrimu nustatyti ir išskirti keturi siauros paklausos produktų tarptautinės plėtros galimybei svarbūs ir reikšmingi trukdžiai: griežtėjantys aplinkosauginiai reikalavimai, augančios žaliavų kainos, išorinio finansavimo problemos, valstybės paramos verslui stoka. Griežtėjant aplinkosaugos reikalavimams gamybos įmonei UAB „Metso Lithuania“ tenka daugiau investuoti į inovatyvias technologijas, mažinančias įmonės veiklos poveikį aplinkai. Augančios žaliavų kainos didina ir įmonės produkcijos gamybos sąnaudas. Įvertinus galimybių ir trukdžių santykį, galima teigti, kad įmonės tarptautinės plėtros galimybės yra vidutinės.

Literatūra

1. Alava, R. P., Mu, J. M., Zambrano, R. B., Zambrano Velez, M. I., Vazquez, M. L. (2018). PEST Analysis Based on Neutrosophic Cognitive Maps: A Case Study for Food Industry. *Neutrosophic Sets and Systems*, 21, 84–92.
2. Bassa, Z., Goshu, D. (2019). Determinants of coffee export in Ethiopia: an application of co-integration and vector error correction approach. *Agricultural and Resource*
3. Clayton, N. (2017). Exporters play an important role in the national economy. Žiūrėta 2024-01-03 internete: <https://www.centreforcities.org/reader/trading-places-2/exporters-play-important-role-national-economy/>.

4. Demarty, J. (2019). Trade for you too: Why is trade more important than you think? Žiūrėta 2024-01-04 internete: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/may/tradoc_157903.pdf.
5. Gilaninia, Sh., Taleghani, M. ir Koohestani, M. R. (2013). Export incentives and its importance in the export performance // *Arabian Journal of Business and Management Review*, 2013, vol. 1, no. 11, p. 52–57.
6. Yüksel, I. (2012). Developing a Multi-Criteria Decision Making Model for PESTEL Analysis. *International Journal of Business and Management*, 7 (24), p. 52–66. doi: <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v7n24p52>.
7. Jones, L., Kobza, C., Lowery, F., Peters, C. (2019). The Rising Role of Re-exporting Hubs in Global Value Chains. Žiūrėta 2023-11-02 internete: https://www.usitc.gov/publications/332/journals/jice_re-export_gvc.pdf.
8. Ginevičius, R ir kt. (2005). Eksporto ir investicijų plėtra Lietuvoje. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
9. Kasema, R. (2023). Key factors influencing the export performance of SMEs in Rwanda: evidence from the non-traditional export sector. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship* Vol. 17 No. 1, p. 64-78. Žiūrėta 2024-01-12 internete: <https://www.emerald.com/insight>
10. Karagoz, K. (2015). Determining Factors of Turkey's Export Performance: An Empirical Analysis. *Procedia Economics and Finance* 38 (2016) 446 – 457. Žiūrėta 2023-12-12 internete: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30216-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30216-7).
11. Lewis, L., Monarch, R., Sposi, M., Zhang, J. (2018). Structural Change and Global Trade. Žiūrėta 2023-02-01 internete: <https://www.federalreserve.gov/econres/ifdp/files/ifdp1225.pdf>.
12. „Metso Outotec“ kasybos mašinų susidėvinčių dalių gamykla Lietuvoje pradeda veiklą (2020). Žiūrėta 2023-12-04 internete: <https://investlithuania.com/lt/naujienos/metso-outotec-kasybos-masinu-susidevinciu-daliu-gamykla-lietuvoje-pradeda-veikla/>
13. Noah, D. (2019). What Is a Reexport? Žiūrėta 2024-01-01 internete: <https://www.shippingsolutions.com/blog/what-is-a-reexport>.
14. Nursodik, H., Santoso, S. I., Nurfadillah, S. (2021). Competitiveness and Determining Factors of Indonesian Tea Export Volume in the World Market. *Habitat*, 32 (3), 163–172. Žiūrėta 2024-12-01 internete: <https://doi.org/10.21776/ub.habitat.2021.032.3.18>.
15. OECD- Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (2023), žiūrėta 2024-02-21. [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WP2/WD\(2023\)8/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WP2/WD(2023)8/en/pdf)
16. Pratama, A. P., Darwanto, D. H., Masyhuri. (2020). Indonesian Clove Competitiveness and Competitor Countries in International Market. *Economics Development Analysis Journal*, 2(4), 446–455. Žiūrėta 2024-01-01 internete: <https://doi.org/doi.org/10.15294/edaj.v9i1.38075>.
17. Pettinger, T. (2021). The importance of international trade. Žiūrėta 2024-01-02 internete: <https://www.economicshelp.org/blog/58802/trade/the-importance-of-international-trade/>
18. Princeton, W (2015). International Trade. Žiūrėta 2023-12-01 internete: <https://www.dallasfed.org/~media/documents/educate/everyday/trade.pdf>.
19. Purpose, vision and values (2023). Žiūrėta 2023-12-03 internete: <https://www.mogroup.com/corporate/about-us/purpose-vision/>.
20. Radžiukynas, J. (2011). Europos Sąjungos bendroji prekybos politika. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

21. Sadiq, T. A. ir Muayyad. A. H. 2024, Quantitative marketing techniques and their role in supporting M. Porter's competitive strategies in the organization. AIP Conference Proceedings. Vol. 3092 Issue 1, p1-18. 18p. DOI: 10.1063/5.0201431. , Database: Academic Search Ultimate.
22. Segal, T., Potters, C., ir Courage, A. (2022). What Are Exports? Definition, Benefits, and Examples. Žiūrėta 2023-12-11 internete: <https://www.investopedia.com/terms/e/export.asp>.
23. Segal, T., Scott, G., Logan, M. (2021). Import: Definition, Examples, and Pros and Cons. Import: Definition, Examples, and Pros and Cons. Žiūrėta 2023-12-03 internete: <https://www.investopedia.com/terms/i/import.asp>.
24. Tarver, E, Kelly, C. (2022). World Trade Organization (WTO): What It Is and What It Does. Žiūrėta 2024-01-12 internete: <https://www.investopedia.com/terms/w/wto.asp>
25. Terzea, E. R. (2016). The concept of international trade and main classic theories. Žiūrėta 2024-01-02 internete: https://seaopenresearch.eu/Journals/articles/SPAS_11_10.pdf.
26. Vabinskaitė, J. 2009, Verslo internacionalizavimo modeliai. Mokslas – Lietuvos ateitis. VGTU 1 tomas, nr. 3. p. 74–78
27. Vaidya, D. (2023). International Trade - Definition, Theory, Examples, Benefits. Žiūrėta 2024-01-01 internete: <https://www.wallstreetmojo.com/international-trade/>